

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE HÜKÜM KAVRAMI

(Yüksek Lisans Tezi)

Vedat Yetkin

İstanbul 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE HÜKÜM KAVRAMI

(Yüksek Lisans Tezi)

Vedat Yetkin

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Abay

İstanbul 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Vedat Yetkin'nın KUR'AN-I KERİM'DE HÜKÜM KAVRAMI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.07.2016 tarih ve 2016-27/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi17/08/2016.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Yrd. Doç. Dr. MUHAMMED ABAY	
2. Jüri Üyesi Doç. Dr. M.EMİN MAŞALI	
3. Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. MAHMUT KELPETİN	

ÖZET: Hüküm kavramı, Kur'an'daki anahtar kavramlardan bir tanesidir. Bu husus, hüküm ve ilgili kavramların Kur'an'da çok sıkça tekrar edilmesinden anlaşılmaktadır. Yine Kur'an'da hüküm kelimesi ve türevlerinin geçtiği ifade ve terkipler, hüküm kavramının ilahi yönünün yanında beşeri yönünün de bulunduğunu göstermektedir. Bütün bu durumlar, bugüne kadar üzerinde yeterince durulmamış olan hüküm kavramının Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesini ve hüküm kavramı etrafında şekillenen Kur'an prensiplerini tespit edilmesini, böylece hüküm kavramının Kur'anî çerçevesinin belirlenmesi zarureti ortaya çıkarmaktadır. Bu maksat doğrultusunda Kur'an'daki hüküm ve ilgili kavramlar tespit edilip dilsel delaletleri ortaya konulmuş, sonra bu kavramların geçtiği ayetler, delaletleri bakımından tasnif edilerek teorik bir çerçeve çizilmiş, bu teorik çerçeveyi desteklemek üzere de ele alınan ayetlerin müfessirler tarafından ne şekilde anlaşıldığı üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak, bu çalışma ile, Kur'an'daki hüküm kavramı üzerinden ilâhî hükümler alanının sınırlarının neye tekabül ettiği ve insanın Allah'ın iradesini temsil sorumluluğunun Allah'ın ulûhiyet sınırları içerisinde nereye ve ne şekilde konumlanması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Abstract: The concept of decree is one of the key concepts in the Quran. Frequent repeats of the ‘decree’ and its related concepts indicate this matter. Also, statements and compositions that contain the word of decree and its derivatives demonstrate not only divine aspect but also human respect of the concept of decree. All this cases reveal several necessities such as examination of the concept of decree within the integrity of Quran, which is not emphasized adequately up to today and identification of the Quranic principles that took shape around the concept. By this way, Quranic framework of the notion of decree can be defined. For this purposed, the concept of decree and related notions in the Quran are identified and their linguistic forms are analyzed in this study. Furthermore, a theoretical framework is drawn pursuant to classification of verses in which these concepts are cited, with regard to their signification. The ways that glossators understood these verses are evaluated to strengthen this theoretical framework. As a result, in this study correspondence of the scope of divine rulership via concept of decree and positioning of the responsibility of human beings to represent God’s will within the boundaries of godhead are manifested.

ÖNSÖZ

Allah Teala, Kur'an-ı Kerim'de bizlere kendisini bütün kainatın mutlak yaratıcısı ve hakimi, her işin müdebbiri olarak tanıtmaktadır. Kainat üzerindeki bu sahiplik yanında onu idare edebilecek sonsuz kudret ve imkana sahip olması, Yüce Yaratıcının kainatta cereyan eden her işte tasarruf hakkı bulunduğunu ve fiilen de bu tasarrufun her an gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Cenabı Hakkın kainat üzerindeki bu yetki ve tasarrufunu gösteren anahtar kavramların başında "hakimiyet" ve bu hakimiyet sonucunda ortaya çıkan "hüküm" kavramı gelmektedir. Nitekim Cenabı Hakkın bu sıfatlara sahip olduğu Kur'an-ı Kerim'de hem "hüküm" ve bununla ilişkili benzer kavramlarla ifade edilmiş, hem de bu onun verdiği hükmün daima cari olduğu daha önceki kavimlerin hayatlarından örnekler verilmek suretiyle yaşanan hayattaki tezahürlere dikkat çekilmiştir. Hüküm ve benzeri lafızların geçtiği âyet-i kerimeleri doğru ve sistemli bir şekilde, Kur'an bütünlüğü göz önüne alınarak ve surelerdeki siyak-sibak münasebeti doğrultusunda ifade ettikleri manaların tespit edilmesi, Allah Teala'nın uluhiyet vasfının daha iyi anlaşılmasına ve dünya hayatında insana verilen çeşitli yetki ve sorumlulukları nasıl yerine getirmesi gerektiği sorusuna cevap bulmada kolaylık sağlayacaktır.

Bu maksat doğrultusunda Kur'an'daki hüküm kavramının boyutlarını ortaya koymaya çalıştığımız araştırmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, araştırmanın konusu ve amacıyla yöntemi ve literatür değerlendirmesi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, hüküm manasında kullanılan lafızların anlam alanları, sözlük manaları üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Sonrasında ise lafızlar arasındaki anlam ilişkileri, hem sözlük manaları hem de Kur'an'daki kullanışları üzerinden belirlenerek hüküm mefhumunun ne yönde zikredildiğinin tahliline zemin hazırlanmıştır.

İkinci bölümde, ilgili lafızların geçtiği ayetler, Allah'ın hüküm sahibi olması, peygamberlere hüküm verilmiş olması ve ilahî kitapların hüküm kaynağı olması gibi hususların ele alması olmasından ötürü bu üç başlık altında hükmün ilahî yönü üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde, Kur'an'da insan otoritesinin kaynaklık etmesi bakımından ilahi kitaplara nasıl yaklaşıldığı, beşerî otorite esaslarının nasıl belirlenmesi gerektiği ve Allah Teala tarafından razı olunan ve olunmayan otorite biçimleri ele alınarak hükmün beşeri yönü üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmamda konunun belirlenmesinden bitirmeme kadar beni yönlendiren ve değerli görüşleriyle destek olan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Muhammet Abay'a, yardımlarını esirgemeyen diğer bütün hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme çok teşekkür ederim.

Vedat Yetkin

İstanbul 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	8
KISALTMALAR	10
GİRİŞ: KONU, AMAÇ, YÖNTEM VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	11
A.KONU VE AMAÇ	11
B.YÖNTEM VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM: HÜKÜM MANASINDA KULLANILAN LAFIZLAR VE ANLAM İLİŞKİLERİ	14
A. HÜKÜM MANASINDA KULLANILAN LAFIZLAR.....	14
a. Ha-ke-me (حكم)	14
b. Kaza (قضى)	16
c. E-me-ra (امر).....	17
d. Me-le-ke (ملك).....	17
e. Se-le-ta (سلط).....	18
f. Fa-sa-le (فصل)	19
B. LAFIZLAR ARASI ANLAM İLİŞKİLERİ	20
İKİNCİ BÖLÜM: HÜKMÜN İLÂHÎ YÖNÜ	26
A. ALLAH'IN HÜKÜMRANLIĞI.....	26
a. Allah'ın Hükümrانlığının Boyutları	27
1. Kevnî (Kozmik) Hükümrانlık.....	27
2. Teşriî Hükümrانlık.....	29
b. Allah'ın Hükümrانlığının Mâhiyeti.....	30
1. حكم الله (Allah'ın Hükümü)	30
2. Hükümünün Tatbiki (Dünyevî – Uhrevi).....	34
c. Allah'ın Hükümrانlığının Özellikleri	40
1. Hükümün Ancak Kendisine Ait Olması	41
2. Hakimler Hakimi Olması.....	43
3. Hüküm Verenlerin En Hayırlısı Olması.....	45
B. PEYGAMBERLERDEKİ DİNİ OTORİTE	47
a. Hüküm ve İlim.....	48
1. İbrahim ve Lut (a.s.).....	48
2. Musa (a.s.).....	52
3. Yusuf (a.s.).....	54
4. Yahya (a.s.).....	56
b. Peygamberin Hakem Olması.....	58
1. İtikadî Boyutu	60
2. Hukukî Boyutu.....	63
C. HÜKÜM KAYNAĞI OLMA BAKIMINDAN İLÂHÎ KİTAPLAR	64
a. Tevrat	65
b. İncil	69

c. Kur'an-ı Kerim.....	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HÜKMÜN BEŞERİ YÖNÜ	76
A. PEYGAMBERLERDEKİ DÜNYEVÎ OTORİTE	76
a. Hükümdarlık.....	76
1. Dâvut ve Süleyman (a.s.).....	76
b. Peygamberlerin Adaletle Hüküm Vermesi.....	81
B. İNSANLARIN OTORİTESİ	85
a. Otoritenin Kaynağı Olma Bakımında İlahî Kitaplar	87
1. Allah'ın Hükümlerini Korumak.....	88
2. Allah'ın Hükümlerine Riâyet Etmemek	89
b. Otoritenin Öngörüldüğü Şekil	91
1. Ulü'l-emr	94
2. İslamî Otoritenin İlke ve Esasları.....	97
c. Otoritenin Öngörülmediği Şekil.....	101
1. Cahiliyenin Hükümranlığı	102
2. Tağutun Hükümranlığı.....	107
3. Şeytanın Hükümranlığı	111
4. Firavun'un Hükümranlığı	112
SONUÇ	114
BİBLİYOGRAFYA.....	117

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
ev.	Çeviren
DİA	TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
Sdl.	Sadeleřtiren
thk.	Tahkik eden
[t.y.]	Basım tarihi yok

GİRİŞ:

KONU, AMAÇ, YÖNTEM VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

KONU VE AMAÇ

İnsanlığa bu yeryüzü hayatında hidayete ulaştıracak yolu göstermek üzere indirilen Kur'an-ı Kerim, bütün insanlığa hitap eden evrensel mesajlar içermesi nedeniyle nazil olduğu dönemden günümüze kadar anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu Kur'an'ı anlama ve yorumlama çabası elbette kıyamet gününe kadar da devam edecektir. Ancak bu evrensel mesajların insanlara sağlıklı bir şekilde ulaşması için Kur'an'ı doğru anlamak ve yorumlamak gerekmektedir. Bunu başarabilmenin yollarından bir tanesi de Kur'an'a bütüncül bir anlayışla yaklaşmaktır. Bütüncül anlayış, Kur'an'ın herhangi bir konuda ne demek istediğini daha iyi anlayabilmek için onun o konudaki bütün söylediklerini bir araya toplayıp ortaya çıkan bu malzemeyi göz önünde bulundurma, bunlardan davranış modeli ortaya çıkarma ve temel ilkeler belirleme faaliyetidir. Ancak bu şekilde herhangi bir konuda Kur'an'ın ne demek istediğine dair tutarlı bir fikre ulaşılabilir. Aksi durumda yapılan Kur'an'ın bazı ayetlerini içinde buldukları bağlamdan ve genel mesajından soyutlayarak ele almak, eksik veya yanlış anlamaları doğurmaktadır.¹ Son dönemlerde yaygınlaşan bu yöneme konulu tefsir metodu denilmektedir.

Kur'an'da Hüküm Kavramı başlığını taşıyan çalışmamız adından da anlaşılacağı üzere, bir konulu tefsir çeşidi sayılan kavram çalışmasıdır. Kur'an'da hüküm kavramının Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesini ve hüküm kavramı etrafında şekillenen Kur'an prensiplerini tespit etmeyi amaç edinmiştir. Herhangi bir konuda yargıya / karara varma anlamlarına gelen hüküm kelimesi, içerisinde barındırdığı otorite ve yaptırım gücü manaları dolayısıyla hakim olan varlığın hakimiyet alanını belirlemek için kullanılmaktadır. Ha-ke-me

¹ M. Sait Simsek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Kitap Dünyası yay, Konya, s. 137.

kökünden türeyen hakimiyet kelimesi de dilimizde egemenlik kelimesiyle karşılanıp yönetimini hiçbir kısıtlamaya veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, hükümler, hâkim, sözünü geçiren anlamlarına gelmektedir. İnsanların toplu halde yaşama ihtiyacı yöneten-yönetilen ilişkisini doğurmuş ve bunun neticesinde hakimiyet yöneten tarafın otoritesinin mahiyetini belirleyen bir kavram olarak daha çok siyasi alanla ilgili olarak kullanılmıştır. Siyasi alanda yönetimin karar alma sürecinde ve alınan kararı uygulama aşamasında en üstün otorite olmayı ifade eden hakimiyet mefhumunun Kur'an'da ele alınıp alınmadığı veya alındıysa nasıl ifade edildiği merak edilmiş ve çeşitli araştırma ve yazılarda bu konu üzerinde birçok yorum yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de hüküm mefhumu tek tek hangi boyutlarda ve ne yönde zikredildiğine dair sistemli bir çalışma yapılmaması bizi bu konuda çalışmaya yöneltmiştir.

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda "hüküm" kavramı hem uluhiyet, hem de ubudiyet alanlarını ilgilendiren evrensel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bizzat hüküm kelimesi ve türevlerinin geçtiği ayetlerdeki ifade ve terkiplerde görülmektedir. Örnek verecek olursak, Kur'an'da geçen "ahkemu'l-Hakimin" ifadesi hüküm mefhumunun hem uluhiyet, hem de ubudiyet boyutunu ifade eden bir terkiptir. Zira bu niteleme Allah için yapılmakta ama mukayese beşeri hakimler üzerinden yapılmaktadır. Bu terkip ve ifadelerin doğru ve sistemli bir şekilde Kur'an bütünlüğü göz önüne alınarak ve surelerdeki siyak-sibak münasebeti doğrultusunda ifade ettikleri manaların tespit edilmesi hem uluhiyet, hem de ubudiyet alanlarının sınırlarının belirlenmesine dolayısıyla da bir tevhid mesajı olan Kur'an'ın akide alanında söylemek istediğinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

YÖNTEM VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Yaptığımız çalışma da, Kur'an-ı Kerim'de hüküm mefhumu hangi boyutlarda ve ne yönde zikredildiğini tespit ve tahlil edebilmek için öncelikle ilgili görülen ayetler, bütün Kur'an baştan sona gözden geçirilerek tespit edilmiş; tespit edilen ayetler, yine bu ayetlerde zikredilen hususlar arasındaki bağlantılar dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Bu tasnif kendi içinde bütünlük arz edecek bir tarzda sıralamaya tabi tutulmuş ve her bir konu ile ilgili olan ayetler, tefsir tarihinin başlıca tefsirleri tarafından nasıl tahlil edildiği ve bu tahlilin konuyla ilgisi ortaya konulmuştur. Böylece Kur'an ayetlerinde hüküm mefhumunun hangi yönleriyle ve ne şekilde ele alındığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmayı yaparken daha önce Ahmet İnan tarafından hazırlanan “Çağdaş egemenlik teorisi ile Kur'an'daki hakimiyet kavramının karşılaştırılması” ve A. Bülent Ünal'ın “İlk devir İslam düşüncesinde hakimiyet kavramı ve tezahürleri” adlı doktora çalışmalarını göz önünde bulundurduk. Ahmet İnan çalışmasında Kur'an'daki hakimiyet kavramının, çağdaş egemenlik teorisi yerine kullanılmasının yanlış olduğu tezinin ispatında iki mefhumu da kendi tarihsel bağlamında ele almaktadır. Bu yöntem çalışmamızdaki konu tasnifinin zeminini oluşturmada bize fikir vermiştir. Bülent Ünal ise mezhepler tarihi alanında yaptığı çalışmasında hüküm kavramıyla ilgili geniş dilsel tahlillere girerek Kur'an'da ele alınışını öz bir şekilde incelemiş ve sonrasında ilk dönem İslam düşüncesindeki tezahürlerini geniş açılardan ele almıştır. Hüküm kavramıyla ilgili yaptığı geniş dilsel tahliller çalışmamızdaki lafızların anlam alanının tespitinde bize zemin hazırlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'deki hüküm kavramıyla ilgili yapılan iki doktora tezinden değindiğimiz kısımlar için oluşturduğumuz zemin üzerine hüküm kavramının anlam alanını tespit edebilmek için Kur'an'daki lafızların anlam alanının tespitinde ilk başvurulacak kaynak olan Arapça lügatlerden hüküm kavramının içerisine giren kelimelerin sözlük manalarını ve birbirleriyle olan anlam yakınlık ve farklılıklarını tespit etmeye çalıştık. Yaptığımız bu tespit bu lafızların geçtiği ayetlerde hüküm mefhumunun ne yönde zikredildiğinin tahlilinde çalışmamıza zemin hazırlamıştır. Aynı hususun anlaşılmasında ihtiyacımız olan ilgili ayetlerin hangi bağlamda nazil olduğunun tespitinde ise başlıca tefsir kaynaklarından istifade edilmiştir. Elbette tefsirler Kur'an ayetlerinin sadece nüzul sebeplerine değinmemektedirler. Bunun yanında nasıl anlaşılmasıyla ilgili yorumları da içermekte fakat bu yorumlar bir sistem dahilinde olmayıp daha çok dağınık bir şekilde ele alınmaktadır. Bizde ilgili ayetlerde zikredilen hüküm kavramıyla ilgili tahlilleri hakimiyet mefhumunun hangi alanına tekabül ettiğini belirlerken kullandık.

Araştırmamız bir tefsir bilim dalı çalışması olduğundan konu ile ilgili ayetleri Arapça metinleriyle birlikte vermeyi tercih ettik. Ayetlerin meallerini verirken bir komisyon tarafından hazırlanan Diyanet vakfı yayınları Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali adlı eseri esas almakla beraber bunun dışında birçok meali de kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM: HÜKÜM MANASINDA KULLANILAN LAFIZLAR VE ANLAM İLİŞKİLERİ

A. HÜKÜM MANASINDA KULLANILAN LAFIZLAR

a. Ha-ke-me (حكم)

Hüküm lafzı, ha-ke-me fiilinin kökünden mastar olarak gelmektedir. Eski Arap sözlüklerinin çoğunda bu fiile ”منع” ve ”قضى” karşılıkları verilmiştir.² Ha-ke-me fiili Arapçada bir kişiyi yanlış bir iş yapmaktan alıkoymak,³ ıslah etmek ve düzeltmek maksadıyla engellemek⁴ anlamlarına gelmektedir. Şair bu manada şöyle söylemektedir:

أبني حنيفة أحكموا سفهاءكم

*Ey Beni Hanife, sefihlerinize hükmedin (engel olun, onları kontrol edin)*⁵

Kelime etimolojik olarak; حَكَمْتُ الدَّابَّةَ terkinde olduğu gibi atın veya hayvanın dizginlerini tutmak, taşkınlığına mani olmak, engel olmak anlamlarına gelmektedir.⁶ İsfahani'nin kelime için verdiği bir diğer mana ise, gemiyi yönetmektir.⁷ Demek ki bu lafız bir nesneyi zapt u rapt altına almak suretiyle onu

² Ragıb el-İsfahani, *Mu'cemu Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, thk. Nedim Maraşlı, Beyrut: Dari'l-Fikr, [t.y.], s.126; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadır, [t.y.], 12/141; Cevheri, *es-Sihah (Tacu'l-Lügati Ve Sihahi'l-Arabiyye)*, thk. Şehabeddin Ebu Amr, Beyrut: Dari'l-Fikr, 1998/1418, 5/1901; ez-Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1306/1889, 8/ 352; el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988, 3/66; Firuzabadi, *el-Kamasu'l-Muhit*, Mısır: Matbaatu Darü'l-Me'mun, 1938/1357, 4/ 99.

³ İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141.

⁴ İsfahani, *a.g.e.*, s.126; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141.

⁵ Ezheri, *Tehzib'ul- Lugat*, Kahire: ed-Dari'l-Mısriyye, [t.y.], 4/115; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/142; İbn Faris, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, Kahire 1970, 2/92.

⁶ İsfahani, *a.g.e.*, s.126; Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; Zebidi, *a.g.e.*, 8/352.

⁷ İsfahani, *a.g.e.*, s.126.

istenilen şeyi yapacak duruma getirmek anlamını ifade etmektedir. (Türkçedeki “sözünü geçirmek”, “lafını dinletmek” gibi bir mana)

حَكَمَ fiili بين edatıyla hükmetme, yargılama, karar verme, على harfi ile bir durum hakkında aleyhine karar verme, عن ile bir işi tersine çevirmek anlamlarına gelmektedir.⁸

Fiilin if'al veznindeki hali احكم, الامر عن احكم tabiriyle, birini bir işten döndürmek, men etmek anlamında ve العمل احكم tabiriyle de bir işi sağlam yapmak anlamlarına gelmektedir.⁹ أحكم'nin ism-i mefulu ise مُحَكَّم'dir. Sağlam ve dayanıklı anlamlarına gelir.

Tef'il vezninden masdar gelen تحكيم, yargılamak, hakem tayin etmek, hüküm vermek, kaide koymak anlamlarına gelmektedir.¹⁰

Mufaale vezninde حاكم, mahkemeye başvurmak, dava açmak, birini hakim karşısına yargı için çıkarmak anlamlarına gelmektedir.¹¹

Tefaul vezninde gelen تحاكم, تحاكموا الى الحاكم birisinin diğerini yargılanması için mahkemeye çağırması manasına gelmektedir.¹²

الحكم fiilinin mastarıdır. Yargı, kaza, ve önerme anlamlarına gelir. Çoğulu احكام dir. الحاکم, حَكَم' nin ism-i failidir. Hükmü infaz eden kişiye denir.¹³

حَكْمَةٌ kelimesi de hayvanın gemi yani bağı anlamına gelen حَكْمَةٌ kelimesinden gelmiştir.¹⁴ Hayvanın bağının onu kontrolsüz davranışlardan koruması manasından insanlar için cahilce davranışlardan uzak durma, bilgiye ve akla göre hareket etme manasında kullanılmıştır.¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de حَكْم kökünden türeyen kelimeler, 200 yerde geçmekte ve hüküm vermek, hakem tayin etmek, sağlamlaştırmak, hakem-hâkim, muhâkeme gücü, hâkimiyet ve hikmet anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶ Hepsi de ele alacağımız

⁸ Isfahani, *a.g.e.*, s.126; Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; Zebidi, *a.g.e.*, 8/352; Ezheri, *a.g.e.*, 4/111; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141.

⁹ İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141.

¹⁰ Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141.

¹¹ Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141

¹² Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141

¹³ Firuzabadi, *a.g.e.*, 4/99; İbn Manzur, *a.g.e.*, 12/141

¹⁴ Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusü'l-Basit fi Tercümeti Kamusi'l-Muhit*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1304/1887, 4/244.

¹⁵ Cevheri, *a.g.e.*, 5/1901.

¹⁶ Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, İstanbul: Düşün, 2015, s. 258-262.

hüküm kavramının içerisine giren yargılama ve karar verme anlamlarına gelen kelimelerdir. Kur'an'da hüküm kavramı daha çok bu lafız üzerinden ele alınmaktadır.

b. Kaza (قضى)

Sözlükte; hükmetti, yarattı, yaptı, kesin karar verdi anlamlarına gelir.¹⁷ Sözlükteki hüküm manasında kullanımı ise; herhangi bir durum hakkında hüküm vermek veya emretmek ve hükmü uygulatmak, infaz etmek şeklindedir.¹⁸ İsfahani'ye göre ise bu lafız, sözle veya fiille bir işi bitirmeye denir. Her biri de ilâhî ve beşerî olmak üzere iki kısma ayrılır. Söz ile bir işe karar vermek; hükmetmek anlamına gelirken, fiille karar vermek; yapmak ve yaratmak anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Dolayısıyla قاضى, sözlü manada ilâhî bir emri bildirmek veya yapılmasına hükmetmek; fiili manada ise yapmak veya yaratmak demektir.²⁰

Mastar olarak gelen قضاء kelimesi ise, hüküm ve hükmü uygulama anlamına gelmektedir.²¹

Kelimenin ism-i fail şekli olan قاضى lafzının manası ise; hakim, kadı, işleri sona erdiren ve işleri sağlam yapan demektir. Mahkemeleşmeyi ve birinin kendini haklı görmesini sona erdirdiği veya mahkemeleşenlerden her birini diğerinden ayırdığı için bu ismi almıştır.

قضى lafzının içinde barındırdığı yaptırım gücü anlamından dolayı Araplar, bir şeyi tamamlayıp sağlamca yaptıkları zaman, قاضى الامر demektirler.²² Dolayısıyla kelime bir işi bitirmek ve kesin sonuca vardırarak anlamlarına da gelmektedir.²³ İbnü'l-Enbâri, dilcilerin şöyle dediklerini nakletmiştir: قاضى kelimesinin manası, işleri sona erdiren ve işleri sağlam yapan demektir. Bu yüzden mahkemede haklı ve haksız birbirinden ayırıp birinin haklı olma durumunu sona erdirdiği için hüküm veren kişiye قاضى denilmiştir.²⁴

¹⁷ İsfahani, *a.g.e.*, s.406; Zebidi, *a.g.e.*, 10/296; İbn Manzur, *a.g.e.*, 15/186-189.

¹⁸ İbn Faris, *a.g.e.*, 5/99.

¹⁹ İsfahani, *a.g.e.*, s. 646.

²⁰ İbrahim Civelek, *Kaza ve Kader ile İlgili Hadislerin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 2006, s.4.

²¹ İbn Faris, *a.g.e.*, 5/99.

²² Fahreddin er-Râzi, *Mefatihu'l-Gayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut: Dari'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411, 4/24.

²³ Semîn el-Halebi, *Umdetü'l-Huffaz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfaz*, Beyrut: 1993, s.371.

²⁴ Fahreddin er-Râzi, *a.g.e.*, 3/393.

Kur'an-ı Kerim'de **فضى** lafzı 63 yerde geçmekte ve hükmetmek / emretmek, yerine getirmek, haber vermek, öldürmek, yaratmak, gidermek, süre belirlemek anlamlarında kullanılmıştır.²⁵ Bizim çalışmamızın içerisine ise hükmetmek / emretmek anlamında kullanılan lafızlar girmektedir. Dolayısıyla bu lafzın hüküm kavramıyla doğrudan bir ilişkisi vardır.

c. E-me-ra (امر)

Bu lafzın genelde sözlüklerde iki farklı anlamı bulunmaktadır. Birincisi, nehyin zıddı olarak bir işin yapılmasını istemektir. İkincisi ise; hal, durum, iş, olay ve konum anlamlarıdır.²⁶

Hüküm kavramı ile ilgili olarak kullanılan ilk anlam, fıkıh usulcöleri tarafından şu şekilde izah edilmiştir: Emir, bir işin yapılmasının otoriter bir tarzda istenmesi için vazolunmuş sözdür.²⁷ Bu şekilde kavramsallaşan emir kelimesi, herhangi bir iş veya durum hakkında otoritenin yetkisine dayanarak verdiği karar ve o işe ilişkin çok kuvvetli ve oldukça kesin iradesidir. Dolayısıyla her iş ve söze uygulanabilecek derecede genel bir durumdur.²⁸

امر sözcüğünde bir hâkimiyet, komuta ve yaptırım söz konusu olduğundan bir kavmin önderi, reisi, komutanı, hacıların işlerini organize etmek için halife tarafından görevlendirilen kimse anlamında emir kelimesi kullanılmaktadır.²⁹

Kur'an-ı Kerim'de امر lafzı 248 yerde geçmekte ve emretmek, yönetici yapmak, iş, hüküm, karar, vahiy, din vb... anlamlarda kullanılmıştır.³⁰ Bizim kapsamımıza giren anlamlar ise emretmek, yönetici yapmak, hüküm ve karar anlamında kullanılan âyetlerdir. Bu lafzın hüküm kavramıyla dolaylı yönden bir ilişkisi vardır.

d. Me-le-ke (ملك)

Sözlükte, emrederek veya nehy ederek tasarrufta bulunmak, herhangi bir şey üzerinde güç ve kuvvete sahip olmak anlamlarına gelmektedir.³¹ Kelimenin

²⁵ Okuyan, a.g.e, s.684-687.

²⁶ Ragıp, a.g.e., s.24; Cevheri, a.g.e., 2/580; İbn Manzur, a.g.e., 4/26-27.

²⁷ Mehmet Erdoğan, "Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü", İstanbul: Rağbet, 1998, "emr" md., s.93.

²⁸ Sıddık Baysal, *Ulu'l-Emr Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi) 2006, s.152.

²⁹ Ragıp, a.g.e., s.24.

³⁰ Okuyan, a.g.e, s.88-93.

³¹ Ragıp, a.g.e., s. 259; İbn Faris, a.g.e., 5/352.

içerisinde barındırdığı yaptırım gücü veya kuvvet anlamından dolayı Araplar, مَلَكُوتُ الْعَجِينَ hamuru kuvvetlice yoğurdum demektedirler.³²

Kelimenin masterları olan “mülk” ile “milk” lafızları hem üzerinde sahip ve tasarrufta bulunulan şeyi ifade ettiği gibi hem de tasarrufta bulunmayı ifade eder. Bu tasarruf öncelikle insanlar ve sonrasında mallar üzerindeki tasarruftur.³³ Ayrıca bu iki lafız arasında umum-husus farkı vardır. “Milk” sözcüğü, “mülk” sözcüğünün cinsi gibidir. Bu yüzden milk umumi manaya delalet eder ve mülk kavramının içine giren tüm fertleri kapsar.³⁴

“Mülk” masterının sıfatı melik, “milk” masterının ise mâliktir. Bu iki kelime hâkim olan varlığı ya da kişiyi anlatır. Mâlik ifadesi asıl olması yönüyle belagatçe daha ileri düzeydedir. Buna karşılık melik lafzının çerçevesi, kullanıldığı alan ve delalet ettiği mana bakımından ona kıyasla daha dardır.³⁵

Kur'an-ı Kerim'de ملك lafzı ve bu kökten türeyen kelimeler 206 yerde geçmekte ve sahip olmak, mülk, hükümdar, düzen ve melek anlamlarında kullanılmaktadır.³⁶ Bizim kapsamımıza giren anlamlar mülk, hükümdar ve düzen anlamlarında kullanılan yerlerdir. Bu nedenle bu lafzın hüküm kavramıyla dolaylı yönde bir ilişkisi bulunmaktadır.

e. Se-le-ta (سلط)

Sözlükte; üstün gelmeye, boyun eğdirmeye veya hâkim olmaya güç yetirmek anlamlarına gelmektedir. Nitekim Araplar, سَلَطْتُهُ فَتَسَلَّطَ “onu hâkim olmaya muktedir hale getirdim. O da buna muktedir hale geldi” anlamında kelimeyi kullanmaktadırlar.³⁷

سُلْطَة güç, otorite, hüküm ve idâre anlamlarına gelmekte, سُلْطَان ise hükümdar, yönetici anlamına gelmektedir. Bu kelime, kendisiyle kandilin tutuşturulup yandığı السَّلِيْط "susam yağı" kelimesinden türemiştir. Kendileri sayesinde insanlar haklarını elde edebildikleri için hükümdarlara ve yöneticilere السَّلَاطِيْنَ "sultanlar" demişlerdir. Râzi'den nakille Leys şöyle demiştir: "Sultan" kudret demektir.

³² El-Halebi, *a.g.e.*, s.125; İbn Faris, *a.g.e.*, 5/352.

³³ Ali Ünal, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Beyan, 1990, s.167.

³⁴ Ragıp, *a.g.e.*, s.718.

³⁵ Abdilkadir Râzi, *Tefsiru Garibi'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Hüseyin Elmalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 377.

³⁶ Okuyan, *a.g.e.*, s.770-773.

³⁷ Ragıp, *a.g.e.*, s.

Çünkü bu kelime binası تسلط kelimesindedir. Bu izaha göre سلطان الملك ifadesinin manası, "Hükümdarın kuvvet ve kudreti" demektir.

Arapçada ayrıca "sultan" kelimesi hüccet anlamına da gelmektedir. Hüccet ve burhan sahibi olduğu için hükümdara da "sultan" denilmiştir.³⁸

Kur'an-ı Kerim'de سلط lafzı ve bu kökten türeyen kelimeler 39 yerde geçmekte ve musallat etmek, üstün kılmak, delil, güç, yetki anlamlarına gelmektedir.³⁹ Bizim kapsamımıza giren anlamlar güç ve yetki anlamında kullanılan yerler olup hüküm kavramıyla dolaylı bir ilişkisi vardır.

f. Fa-sa-le (فصل)

Sözlükte; herhangi iki şey arasını ayıran engel ve mesafe anlamlarına gelmektedir.⁴⁰ Sülasi fiil formunda عن harfi ile kullanıldığında, herhangi bir mekandan çıkmak veya ayrılmak anlamlarına gelmektedir. Isfahani eserinde bu formu, فصل القوم عن مكان topluluk o yerden ayrıldı, kullanımıyla yer vermektedir.⁴¹

Tefil babındaki فصل formunda ise detaylı açıklamak manasına gelmektedir.⁴²

İsm-i fail kullanımındaki فاصل kelimesi de, kadı ve hakim anlamına gelmektedir. Ayrıca Araplar aynı mana için bu kökten فیصل kelimesini de kullanmaktadırlar.⁴³

Bu kelime Arapça da şu terkipler içinde de kullanılmaktadır:

قول فصل ; doğru, hak, içinde yanlış ve batıl olmayan söz anlamında

أمر فصل ; dönüşü ve reddedilmesi mümkün olmayan iş, durum anlamında

يوم الفصل ; kıyamet günü⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de فصل lafzı ve bu kökten türeyen kelimeler 43 yerde geçmekte ve ayrılmak, hüküm vermek, açıklamak ve akraba anlamlarına

³⁸ Fahreddin er-Râzi, *a.g.e.*, 7/111.

³⁹ Okuyan, *a.g.e.*, s.434-436.

⁴⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, 11/521-524.

⁴¹ Ragıp, *a.g.e.*, 381.

⁴² Ragıp, *a.g.e.*, 381; İbn Manzur, *a.g.e.*, 11/524.

⁴³ İbn'ül Faris, c.4, s.505.

⁴⁴ İbn Manzur, *a.g.e.*, 11/521- 522.

gelmektedir. Çalışmamızın kapsamına giren kullanımları ise hüküm ve hüküm vermek manalarıdır.⁴⁵

B. LAFIZLAR ARASI ANLAM İLİŞKİLERİ

Hüküm manasında kullanılan lafızların sözlüklerdeki açıklamalarını verdikten sonra lafızların aralarındaki anlam bakımından benzerlikleri ve farklılıkları şu şekilde tespit etmeye çalıştık:

Öncelikle bir varlığa hükümran olmak ona etki etmekle başlar. Her hükümranlıkta da etken ve edilgen unsurlar bulunmaktadır. Örnek verecek olursak, **حکم** fiilinin etimolojik anlamı olan hayvana gem takmak, ona hâkim olmanın ilk adımıdır. Bu sayede hayvan kontrol edilebilir hale gelir. Yani hayvana gem takmak bu kontrol edebilme faaliyetinin ilk aşaması olup onu sevk ve idâre etmenin vasıtasıdır. Muhtemelen de bu mana atın yeryüzündeki mevcudiyetinden sonra insanın onu ehilleştirme faaliyetinin başladığı zamanlarda kullanılmaya başlanmış olsa gerektir.⁴⁶

Ha-ke-me kökünden mastar olarak gelen hüküm kelimesinin ıslah etmek amacıyla engellemek anlamına geldiğini söylemiştik yani hükmetmenin içinde bir kontrol altında tutma, fesada ve bozulmaya engel olma maksadı gizlidir. **قضى** lafzında da bu kontrol altında tutma ve bozulmaya engel olma maksadını daha etkin bir biçimde görmekteyiz. Çünkü bu lafız hüküm verme anlamında kullanıldığında hükmü hem karara bağlatma hem de infaz etme anlamlarını barındırmaktaydı. Bu hususu iki lafzında ortak yönleri olarak ele alabiliriz. Ancak her iki lafız da yaptırım gücü ve kuvvet anlamı içerse de **قضى** fiilinde bu biraz daha etkin gözükmektedir.

Kur'an'da **حکم** ve **قضى** kelimeleri Allah'a ve peygamberlere nisbet edildiğinde dinin genel ahkâmının tebliği, tatbiki ve bu ahkâmın ihtilafları gidermede temel müracaat merci olması kastedilir.⁴⁷ Bunu şu âyet-i kerimelerde görebiliriz:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ
حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı

⁴⁵ Okuyan, a.g.e, s. 648.

⁴⁶ A. Bülent Ünal, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı ve Tezahürleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir 1997, s.31.

⁴⁷ Fahrettin Atar, “Kaza”, *DİA*, 25/113-117.

*duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*⁴⁸

Kur'an hükümlerinin ihtilafları gidermede temel müracaat mercii olması gerektiğini vurgulayan bu âyet-i kerime de hakem kılma faaliyeti için حکم kökünden, bu faaliyet sonucunda verilen hüküm / karar için قضا kökünden türetilen kelimeler zikredilmiştir.

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ
Onlar, aralarında **hüküm vermesi için** Allah'a ve Peygamber'e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler.⁴⁹

وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا
Biz İsrailoğulları'na Tevrat'ta şu **hükümü verdik**: "Muhakkak siz, yeryüzünde iki defa fesat çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir yükselişle yükseleceksiniz."⁵⁰

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ
وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا
Allah ve Resûlü bir işe **hüküm verdiği zaman**, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.⁵¹

Hüküm verme faaliyetinin zikredildiği bu üç âyet-i kerimede, hüküm verme faaliyeti için حکم fiili, verilen hüküm için de قضا fiili zikredilmektedir. Bu da قضا fiilinin içerisinde barındırdığı işi sonlandırma anlamından kaynaklanması muhtemeldir.⁵² Bu durum iki lafzın kullanım farklılığı olarak ele alınabilir.

حکم ve قضا lafızlarının aralarındaki farklılıktan bir diğeri ise, dünyada adaletle hükmetme emredilirken daha çok حکم fiili, ahirette haklarında adaletle hükmedileceği belirtirken قضا fiili kullanılmıştır. Bu farklılığa şu iki âyet-i kerime örnek verilebilir:

فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ
İnsanlar arasında adaletle **hükmet**.⁵³

⁴⁸ 4/Nisa 65.

⁴⁹ 24/Nur 48.

⁵⁰ 17/İsra 4.

⁵¹ 33/Ahzab 36.

⁵² Bu hususu Nur 51, Şura 15 ve Sad 22-26. âyetlerde de görmekteyiz. Bu âyetlerde de حکم fiili, verilmiş olan hüküm için değil sadece hüküm verme faaliyeti için kullanılmaktadır. Bu âyetlerin ayrıntılı incelenmesi Peygamberlerdeki Dünyevi Otorite bölümünde ele alınacaktır.

⁵³ 38/Sad 22.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ فَإِذَا جَاءَ رَسُولُهُمْ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
Her ümmetin bir peygamberi vardır. (Ahirette) Peygamberleri geldiği zaman, **aralarında adaletle hükmedilir** ve onlara asla zulmedilmez.⁵⁴

Allah Teâla'nın azabının veya ecelin gelmesi hakkında hüküm vermesinin belirtildiği âyetlerde ise çoğunlukla قَضَى fiili geçmektedir.

الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ
Allah ölümüne **hükmettiği** canı alır.⁵⁵

İlerde konu başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde göstereceğimiz üzere ahirette, Allah Teâla'nın insanların bu dünyadaki ihtilafları hakkında vereceği hükmü belirtirken bu iki lafzı da kullanmaktadır. Bu hususu iki kelimenin anlam benzerliği olarak kabul edebiliriz.

فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
Artık Allah kıyamet gününde aranızda **hükmedecektir**.⁵⁶

إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ
Şüphesiz ki Rabbin, kıyamet günü onların, aralarında ihtilaf etmekte oldukları şeyler hakkında **hükmedecektir**.⁵⁷

Bu iki lafız arasındaki kullanım benzerlik ve farklılıklarından çıkarabileceğimiz sonuç, قَضَى fiili sona erdirmek anlamı içerdiği için sonla ilgili hükümlerde bu fiil daha fazla geçerek vurgu arttırılmak istenmiş olabilir. Hukuk literatüründe bu kelimelerden ism-i fail olarak gelen hâkim ve kadı kelimelerinin farkına baktığımızda hâkim anlaşmazlıkları çözümleme konusunda hüküm veren kişiyken, kadı doğrudan hüküm veren ve hükmü yerine getiren kişi olarak tarif edilir.

Kıyamette Allah'ın hükmetmesi anlamında bu lafızlarla ortak kullanıma sahip olan bir diğer lafızda فصل lafzıdır. Bu lafız Kur'an'ı Kerim'de kıyamet gününün bir diğer isimlendirmesi olarak يوم الفصل şeklinde dört surede ve altı âyette⁵⁸ zikredilmektedir. Allah Teâla'nın kıyamet günü için bu terki

⁵⁴ 10/Yunus 47.

⁵⁵ 39/Zümer 42.

⁵⁶ 4/Nisa 141.

⁵⁷ 10/Yunus 93.

⁵⁸ 42/Şura 21, 44/Duhan 40, 77/Murselat 13, 14, 38, 78/Nebe 17.

kullanmasının maksadını müfessirler, kıyamet gününde haklıyla haksız, mümin ile kafir haklarında hüküm verilerek birbirlerinden ayrılacakları için bu gün bu terkipte kullanılmıştır, açıklamasını yapmaktadırlar. Ayrıca Kur'an'da bu lafız, Kur'an'ın hak ile batılı ayıran hükümleri içiren bir söz olduğunu belirtmek için şu şekilde zikredilmektedir:

“ إِنَّهُ لَقَوْلٌ فَصْلٌ⁵⁹ ” *Şüphesiz bu Kur'an hakla batılı ayıran bir sözdür*

امر kelimesinin ise iki farklı anlamından biri olan, bir işin yapılmasını istemek manasında حكم ve قضاى lafızlarında olduğu gibi yaptırım gücü yetkisine sahip olma anlamı vardır. Ancak bu lafızlardan farklı olarak verilecek hükmün icrası için öncelikle emretmek gerekir.

امر lafzı da Kur'an-ı Kerim'de gerek yaratılış, gerekse Allah'ın göklerde ve yerdeki hakimiyetiyle çok yakından ilgisi bulunan temel Kur'ani lafızlardan birisidir.⁶⁰ Allah Teâla'nın hükmü ve kudretiyle yakından ilgilidir. Bu lafız da bir komuta, hâkimiyet ve yaptırıcılık söz konusudur. Bu yüzden bir işin başında bulunmaya ve yöneticiliğe emaret ve bunla sorumlu olanlara emir denilir. Hükmün icrası için emirde bulunmak yani emretmek gerekir. Bu bakımdan امر kelimesinin hüküm anlamına gelen lafızlarla dolaylı bir bağlantısı vardır Nitekim Kur'an'da da yetki sahibi kimselere de ulü'l-emr denilmiştir.

وَاطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ
*Peygamber'e ve sizden olan Ulü'l-emr (yetki sahiplerine) de itaat edin.*⁶¹

Yukarıda ele aldığımız lafızlardaki yaptırım gücü anlamına ملك lafzında da rastlamaktayız. Bu lafzın eski Arap toplumunda kullanımına baktığımızda hamuru iyice yoğurmak anlamında kullanıldığını söylemiştik. حكم lafzındaki hayvana gem takıp onu kontrol edilebilir hale getirmek anlamında kullanımı ile karşılaştırdığımızda, حكم lafzında obje kontrol edilebilir hale getirilmekte, ملك lafzında ise obje iyice istenilen şekle sokulmakta, yoğrulmaktadır. Bu da ملك kelimesindeki etkinin daha kuvvetli olduğunu göstermektedir.

⁵⁹ 86/Tarık 13.

⁶⁰ Ali Ünal, a.g.e., s. 182-183.

⁶¹ 4/Nisa 59.

ملك kökünün masterları olan “mülk” ve “milk” kelimelerinin sıfatı olan melik ve mâlik de hâkim olan varlığı ve kişiyi anlatmaktadır. Bu yüzden yetki ve otorite gücü bakımında حاكم ve قاضى kelimeleriyle aralarında benzerlik vardır.

ملك lafzının masterlarından olan “mülk” kelimesi de Kur’an’da bir şey üzerinde tasarrufta bulunmak ve bir şeye sahip olmak anlamlarına gelmektedir. Bir şeyin sahibi olmak, o şey üzerindeki her türlü tasarrufa da hak sahibi olmayı ifade eder. Bu tasarruf hakkının kullanılabilmesi için de o şey ile ilgili her türlü otoritenin ve yaptırım gücünün de sahibi olmak gerekir. Bu yüzden bu lafızda içerisinde bir otorite ve yaptırım gücü içermesinden dolayı حكم ve قضاى lafızlarıyla ilişkilidir.

Mülk kelimesinin kullanımına Kur’an’dan misal getirecek olursak, Allah Teâla kendisini insanların meliki olarak tanımlamıştır. Yani insanlar üzerinde mutlak tasarruf / hüküm sahibi olduğunu anlatmak istemiştir. Bu anlamda Kur’an’da birçok yerde hükmün yalnızca Allah’a ait olduğu bildirildiği gibi mülkün de yalnızca Allah’a ait olduğu defalarca tekrarlanmaktadır. İki kullanımda da yetki, karar ve tasarruf hakkının Allah’a ait olduğunun bildirilmesi bu iki lafzın mana yakınlığını göstermektedir. Bu hususa şu âyet-i kerimeler misal verilebilir:

وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
Göklerin ve yerin hükümlerini Allah'ındır.⁶²
إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ
Hüküm sadece Allah'a aittir.⁶³

Bir diğer lafzımız olan سُلْط kökünden türeyen sultan kelimesi de mülk kavramı ile doğrudan bağlantılıdır. Bir şeyin mülkiyetini elinde tutan, o şey ile ilgili her türlü otoritenin yani sultanın da sahibidir. Eğer sulta söz konusu olmaz ise o nesnenin mülkiyetini muhafaza etmek imkansızdır. İşte bu sulta o nesne üzerindeki her türlü yaptırım gücünü de doğuracaktır.

Sultan kelimesinin Kur’an’da yetki ve otorite anlamına gelen kullanımları hüküm kavramının içerisine girmektedir. Bunlardan yetki anlamına gelen kullanımı Kur’an’da iki yerde geçmektedir. Diğer anlam ise Kur’an’da şeytanın hâkimiyeti ve otoritesi anlamında kullanılmıştır.

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ
Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir **hâkimiyeti** yoktur.

⁶² 2/Bakara 189.

⁶³ 12/Yusuf 40.

إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ
Onun *hâkimiyeti*, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak
koşanlardır.⁶⁴

Bütün bu lafızların aralarındaki ilişkiyi ise şu şekilde açıklayabiliriz. *حكم* eylem bakımından, *قضى* ise sonuç bakımından bir nesneyi ilgilendirir. Hükmün icrası için sultan gereklidir. Hükmün eyleme dönüşebilmesi için de mutarrik güç olarak emretmek gerekir. Zira hüküm aynı zamanda bir emretmektir. Emretmenin sonuç üretebilmesi için de bir otoriteye ihtiyaç vardır.

Hüküm kavramının içerisine giren anlamlarla bağlantılı olarak kullanılan bütün bu incelediğimiz lafızların ortak yönü her birinin yaptırım gücü, kuvvet ve otorite anlamı içermesidir. Bu da hüküm ve ona bağlı olarak hükmetmenin olmazsa olmaz şartıdır. Kur'an'da Allah Teâla, bu yetkinin yalnızca kendisinde olduğunu ve kendisinin göklerin ve yerin tek hâkimi olduğunu vurguladıktan sonra yeryüzündeki hükümranlığını temsil etme ve yürütme yetkisini insana vermiştir. Bunun nasıl olacağını göstermek içinde tarih boyunca elçiler göndermiş ve onlara ilâhî kitaplar indirmiştir. İnsanlar bu elçilere uymak zorundadırlar. Peygamberden sonra ise bu yetkiyle sorumlu olanlar insanlar ve onların yetkili kılacağı ulû'l-emr denilen kimselerdir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, Allah Teâla'nın ilâhî hükümranlığını tüm boyutlarıyla ele aldıktan sonra bu hükümranlığın insanlara yönelik unsurları olan ilâhî kitapların ve peygamberlerin otoritelerinin ilâhî yönlerini ele alacağız. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Allah tarafından insanlara verilen yetki ve otoritenin kullanım alanının Kur'an'da nasıl ele alındığını belirlemeye çalışacağız.

⁶⁴ 16/Nahl 99-100.

İKİNCİ BÖLÜM: HÜKMÜN İLÂHİ YÖNÜ

Kur'an da hüküm; Allah'ın yaratma, kâinatı idâre etme, insanların hayatlarına dair kaideler koyma ve ahirette karar verme yetkisine sahip yegane varlık olduğunu anlatan merkezi kavramlardan biridir.⁶⁵ Yaygın olarak yargılama ve karar verme anlamında kullanılmıştır. Hüküm kavramının Kur'an'da geçtiği yerler tahlil edildiğinde üç hususa temas edildiği görülmektedir. Bunlar: Allah'ın hüküm sahibi olması, peygamberlere hüküm verilmiş olması ve ilahi kitapların hüküm kaynağı olmalarıdır. Bu üç husus dini alanla ilgili olmaları bakımından hükümün ilahi boyutunu / yönünü ifade etmektedir.

A. ALLAH'IN HÜKÜMRANLIĞI

Kur'an-ı Kerim'deki mülk kelimesinin karşılığı olarak kullanılan hükümrân kelimesi, Arapça hüküm kelimesinden gelip sonuna Farsça “an” eki almakta ve dilimizde egemen kelimesiyle eş anlamlı kullanılmaktadır. Sözlük anlamı ise, yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdüren, bağımlı olmayan, sözünü geçirendir.⁶⁶

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâla'yı kâinatın mutlak yaratıcısı ve hâkimi olarak vasıflandırır. O'nun hükümrânlığı hem kâinatı var etme ve onun tabii kanunlarını icad ve ihdas etme; hem de O'nun tek ve en üstün hüküm koyucusu olma anlamını taşımaktadır. Kur'an'ın ifadesinde Allah, tabiat kanunlarının koruyucusu olduğu gibi değer yani hüküm yargılarının da belirleyicisidir.⁶⁷

Kırktan fazla âyette “ Mülk” yani hükümrânlık, dört âyette ise hükümrânlığın en ileri derecesini bildiren “melekut”, Allah'a nisbet edilir. Allah'ın hükümrânlığının, insanlardan olan hükümdarların veya egemen güçlerin

⁶⁵ Taberi, *Camiü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l Fikr, 1984, 11/67.

⁶⁶ Yaşar Çağbayır, *Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*, İstanbul: Ötüken, 2007, 2/1373, 2018.

⁶⁷ İsmail Yakıt, *Kur'an'ı Anlamak*, İstanbul: Ötüken, 2014, s.126.

otoritesiyle karıştırılmasını önlemek için Kur'an, Allah'ın mülkünü belirten tabirleri, muzaf kılarak veya tavsif ederek daha başka bir hükümlanlığın söz konusu olduğunu bildirir.⁶⁸ Bunlar;

El-Melikü'l-Hakk (hakiki hükümlar)⁶⁹, el-Melikü'l-Kuddüs (her türlü eksiklikten münezzehe hükümlar)⁷⁰, Melikü'n-Nas (bütün insanların hükümları)⁷¹, Malikü'l-Mülk (mülkün mutlak sahibi)⁷², Melik-i Muktedir (tam iktidar sahibi hükümlar)⁷³

Allah Teâla'nın hükümlanlığının boyutlarının daha iyi anlaşılabilmesi için O'nun hükümlanlığını kevnî ve teşri olmak üzere iki başlıkta ele almak uygun olacaktır.

a. Allah'ın Hükümlanlığının Boyutları

1. Kevnî (Kozmik) Hükümlanlığı

Kevnî / kozmik hükümlanlık, evrenin belli bir düzen ve kurallar çerçevesinde yönetilmesidir. Kevnî hükümlanlık dini alan dışında gibi görünse de Kur'an'da daha ziyade Allah inancı ve onun kudreti kapsamında itikadi bir mesele olarak zikredilmesi hasebiyle hükümün ilahi boyutu ile daha fazla ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kevnî hükümlanlığını belirtmek için en çok kullanılan kavramlardan birisi "Mülkü's-semavat ve'l-Ard"dır. Göklerin ve yerin mutlak hükümlanlığı demektir. Bu hükümlanlığın gereği olarak Yüce Allah kâinatı ve içinde bulunan mahlûkâtı yoktan var etmiştir. Yarattıktan sonra da kendi haline bırakmamış ve devamlı olarak gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetmekte⁷⁴, görünen ve görünmeyen âlemleri bilmekte⁷⁵, göklerde ve yerde bulunan kim varsa, gerek isteyerek, gerek istemeyerek O'na itaat etmekte⁷⁶, varlıklar üzerindeki takdiri o belirlemekte, öldüren, dirilten, azap eden, mükafatlandıran yalnızca kendisi olmaktadır.

⁶⁸ Suat Yıldırım, *Fatiha ve Enam Surelerinin Tefsiri*, İzmir: Işık, 1993, s.38.

⁶⁹ 20/Taha 114; 40/Mümin 116.

⁷⁰ 59/Haşr 23; 62/Cuma 1.

⁷¹ 114/ Nas 2.

⁷² 3/Al-i İmran 24.

⁷³ 54/ Kamer 55.

⁷⁴ 13/Rad 2, 3.

⁷⁵ 32/Secde 5,6.

⁷⁶ 3/Al-i İmran 83.

Allah'ın kâinat üzerindeki hükümlerliği mutlakdır. O'nun kevnî yasaları icbarîdir. Bütün mahlûkat uymak zorundadır. Bu konuda itaatsizlik düşünülemez. Çünkü yeryüzünde yaşamın devamı için bu yasalara gerek vardır.

Allah, Kur'an'da kevnî hâkimiyet alanında kimseyi kendisine ortak kabul etmemektedir. Bu anlam "*mülkte onun şeriki yoktur*" âyetiyle en iyi bir şekilde ifade edilmiştir. Yüce Allah yaratılanla yaratılanları birbirine karıştırmamak ve kendisini noksan sıfatlardan tenzih etmek için böyle buyurmuştur. Âyetin tefsirinde Taberî, Allah'ın mülkte herhangi bir ortağı olamayacağını, zira böyle bir ortaklık durumunun acizlik belirtisi olup bu da Allah Teâla için söz konusu olamaz. Ayrıca O'nun, acizlikten dolayı yardımcı edinmeye ihtiyacı olmayıp aksine her şeye yardım eden ve hiçbir şeyin yardımına muhtaç olmayan yüce bir yaratıcı olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Allah Teâla'nın kâinatı böyle tek başına nasıl idâre edip yönetebileceği sorusuna da Kur'an şu şekilde cevap vermektedir:

*Göklerin ve yerin hükümlerliği O'nundur; çocuk edinmemiştir. O'na mülkünde ortak yoktur, her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, belli bir ölçüyle takdir etmiştir.*⁷⁸

Hamdi Yazır, âyeti şu şekilde tefsir etmektedir: Allah'ın her şeyi yaratmış olması O'nun bu yaratma kudretini başkasından alması veya kazanması anlamına gelmez. Nitekim O her şeyi yokken var ederek gerçeğine erişilmez bir takdir ile yarattığı gibi her bir varlığa da bir sınır ve ölçü belirledi. Hikmetine göre de dilediği gibi hepsini bütün sonuçlarıyla hazırladı. Allah Teâla için herhangi bir güçlük söz konusu olmayıp her şey bütün boyutlarıyla O'nun kudret eli altındadır. Kul ise yaratılmış olup nesnelere dilediği gibi kullanır. Ancak her şeyin bir sınır ve ölçüsü var ki, onu asla aşamaz. Allah'ın kudretine ise sınır ve son yoktur. Bundan dolayı hiçbir şey, yaratılmış olma sınırını aşıp da O'na ortak olmaya güç yetiremez. Zira O öyle yüksek ve öyle mübarektir.⁷⁹

Allah Teâla'nın bu kevnî yasalarının içerisinde "sünnetullah" tabirini de katabiliriz. Sünnetullah, Allah'ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını

⁷⁷ Taberî, *a.g.e.*, 9/111

⁷⁸ 25/Furkan 2.

⁷⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık. -- İstanbul: Feza Gazetecilik, [t.y.], 6/52.

düzenlemek üzere koyduğu kanunlardır.⁸⁰ Allah, fertlerin yaşaması ve ölümü için biyolojik kanunlar vaz' ettiği gibi toplumların yaşaması ve helaki için de sosyal kanunlar vaz' etmiştir. Ancak bu kanunlar zorunlu olmayıp ancak O'nun iradesine bağlıdır. Kur'an'da bu kanunlar geçmiş milletlerin başından geçen olaylarla ortaya konmakta, peygamberlerin bu yasaları öğretmek için gönderildiğini, bunlara göre yaşayan toplulukların mutluluğa erdiğini, kanunları çiğneyenlerin ise yok olup gittiğini haber vermektedir.⁸¹ Allah Teâla'nın kevnî hükümlerini açıkladıktan sonra şimdi de hüküm koyması anlamında teşriî hükümlerini ele alalım.

2. Teşriî Hükümler

Teşri' lafzı, “شرع” kökünden gelmektedir. Şariat / yasa koyma, yasama anlamlarına gelir.⁸² Kur'an'da Allah'ın teşriî hükümlerini ifade eden terimlerden biri olan şariat de sözlükte; geniş ve açık yol anlamına gelmekte ve istiare yoluyla ilâhî yol anlamı kazanmaktadır.⁸³

Allah Teâla'nın kevnî hükümlerinin verdiği kudret, yetki, otorite ve hak O'nun teşriî hükümlerini doğal olarak gerektirmektedir. Bu yüzden Yüce Allah insanlara rehberlik etmesi için gönderdiği elçilerine bu rehberliğin kaynağı olan kitaplar göndermiş ve şariatler vazetmiştir. Nitekim son ilâhî kitap ve şariat olan Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanların hayatlarına ilişkin pek çok buyrukları yer alır. Bu buyrukların bazıları ibadet ve ahlak kurallarına ilişkin olduğu gibi bazıları da ceza ve muamelata ilişkin buyruklardır. Klasik Fıkıh usulü literatüründe bu hükümler teklifi hükümler adı altında yer alır.⁸⁴

Yüce Allah Müslümanların hayatlarına ilişkin hukuksal anlamda yasalar vazetmiştir. Ancak bu yasalar Allah'ın kevnî hükümlerinin eseri olarak vazettiği yasalar (sünnetullah) gibi icbarî değil, teklifi yasalardır. Teklif ise; İslam şariatının ehliyet ve salahiyet sahibi olan insanlara (mükelleflere) bir takım şeyleri yapmalarını, bir takım şeyleri de terk etmelerini emir ve ilzam etmesidir.⁸⁵ O'nun

⁸⁰ Sünnetullah tabirini İslam tarihinin belli dönemlerinde yalnızca tabiat kanunları veya Allah'ın kainatı idare etmesi olarak ifade edilen “âdetullah” tabiri yerine kullanılmıştır. Bu da Kur'an'da geçen bu ifadeyi tabii bağlamından çıkararak sadece fizik alanına hapsedmiştir. (Ömer Özsoy, *Sünnetullah- Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara: 1994, s. 65-72).

⁸¹ İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *DİA*, 38/159.

⁸² Erdoğan, *a.g.e.*, s.574.

⁸³ Ragıp, *a.g.e.*, s.379.

⁸⁴ Ahmet İnan, *Çağdaş Egemenlik Teorisi ile Kur'an'ın Hâkimiyet Kavramının Karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), Ankara, 1999, s.161.

⁸⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s.561.

bu hükümlerinin anlaşılıp uygulanması insana bırakılmıştır. Bunun uygulanması ise peygamberler tarafından bizzat tatbik edilmiş ve aynı tatbikin müminler tarafından devamının getirilmesi istenmiştir.

Allah'ın teşriî hükümlerini betimleyen ifadeler Kur'an'ın birçok âyetlerinde yer almaktadır. Bizzat şeriat kelimesi ve onun fiil hali Kur'an-ı Kerim'de beş defa geçmektedir.⁸⁶ Bir diğer önemli ifade ise حُدُودُ اللَّهِ "Allah'ın sınırlarıdır". On iki âyette⁸⁷ geçmekte olup bir âyette zamir kullanılarak حُدُودَهُ "O'nun hadleri"⁸⁸, bir âyette de حُدُودَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولٍ "Allah'ın resulüne indirdiği hadler"⁸⁹ şeklinde diğerlerinde ise حُدُودُ اللَّهِ şeklinde zikredilmektedir. Genel olarak bu âyetler gurubunda daha önceki âyetlerden başlayarak bir kısım emir veya nehiyler sıralandıktan sonra; " ...işte bunlar Allah'ın had'leridir." ifadesi yer alır. Bundan sonra da Allah'ın koyduğu bu sınırların aşılması ifade edilerek, bunu aşanların zalimler olduğu, nefislerine zulmettikleri ve ebedi olarak ateşe atılacakları vurgusu yapılır.

Allah Teâla'nın hüküm sahibi olması, yani hükümlerini, Kur'an'da farklı ifadelerle vurgulanmıştır. Bu ifadelerin bir kısmı Allah'ın hükümlerinin mahiyetiyle, bir kısmı da özellikleriyle ilgilidir.

b. Allah'ın Hükümlerinin Mahiyeti

Kur'an-ı Kerim, Yüce Allah'ın hükümlerinin göstergesi olarak O'nun kâinatta geçerli olan hükümlerini olduğunu ve bu hükümlerin hem bu dünya hayatında geçerli olduğunu hem de ahirette geçerli olacağını bizlere bildirmektedir. Bu bölümde Kur'an âyetleri üzerinden bu iki hususu ele almaya çalışacağız.

1. Allah'ın Hükümü

Yüce Allah'ın hükümlerinin delillerinden olan hüküm koyma vasfı Kur'an'da حَكْمُ اللَّهِ tabiriyle ifade edilmektedir. حَكْمُ اللَّهِ yani Allah'ın hükümü, O'nun bildirdiği kurallardır. Bu kurallar hem Allah'ın kâinatı yaratıp yönetmesini ele alan Allah-kâinat ilişkisini açıklamakta, hem de Allah'ın toplumsal hayatta gerçekleştirilmesini istediği bir takım hukukî, ahlakî ve itikadî kuralları içeren

⁸⁶ 42/Şura 13,21; 5/Maide 48; 45/Casiye 18.

⁸⁷ 2/Bakara 187, 229, 230; 4/Nisa 13,14; 9/Tevbe 112; 65/Talak 1.

⁸⁸ 4/Nisa 14.

⁸⁹ 9/Tevbe 97.

Allah-insan ilişkisini ve bunun neticesinde meydana gelecek olayları ele almaktadır. Bu hakikati الله حکم terkibinin zikredildiği ayetlerde dile getirilen hususlara bakarak çıkarmak mümkün olmaktadır.

وَكَيْفَ يُحْكُمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ
بِالْمُؤْمِنِينَ

İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.⁹⁰

Âyet-i kerimede Allah Teâla, Yahudilerin hakkında ihtilafa düştükleri konunun hükmünün kendilerine indirilen Tevrat'ta bulunduğu halde onu beğenmeyip başka hüküm aramalarını kınamıştır. Burada Allah'ın hükmünden maksat O'nun hak kitap olarak indirdiği Tevrat'ın içindeki hükmüdür. Yani hüküm kelimesinde, insanlar arasında çıkan ihtilaflarda Allah'ın belirlediği hukuki yargılama kararı anlamı olduğu görülmektedir. Zira bu anlam bir sonraki âyet-i kerimede, “kendini Allah'a adanmış peygamberler ve Allah'ın Kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş yöneticiler ve bilginler de onunla hükmederlerdi” ifadesinden anlaşılmaktadır.

الله حکم tabirinin hukuki yargı / karar anlamına geldiği bir diğer âyet-i kerime de Mümtehine suresinin 10'uncu âyetidir. Bu âyette de şu şekilde buyrulmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِهِنَّ فَإِنْ
عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَاتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ
وَأَتَوْهُنَّ مَا أَنْفَقُوا وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجْرَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُوا
بِعَصْمِ الْكُوفِرِ وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلْوَا مَا أَنْفَقُوا ذَلِكَمُ حُكْمُ اللَّهِ بِحُكْمِ بَيْنِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
حَكِيمٌ

Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helâl değildir. Onlar da bunlara helâl olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirleri kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur. Kâfir kadınları nikâhınızda tutmayın, sarfettiğinizi isteyin. Onlar da sarfettiklerini istesinler. Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

Âyetin indiriliş sebebine baktığımızda, Hudeybiye antlaşmasında İslam'ı kabul ederek Medine'ye hicret edecek olanlar, müşriklere geri iade edilecek fakat

⁹⁰ 5/Maide 43.

Müslümanlardan irtidat edip Mekke'ye gidenler ise Müslümanlara geri iade edilmeyecek maddesi yer almaktaydı. Bu antlaşmadan sonra bir kısım kadınlar Müslüman olarak Mekke'den Medine'ye hicret etmişlerdi. Müşrikler bu anlaşma maddesine dayanarak âyette zikredilen kadınların geri iade edilmelerini istemişler ve bunun üzerine de bu âyet nâzil olmuş ve mümin kadınların iade edilmeyeceklerini, zira onların kâfirlere, kâfirlerin de onlara haram olduğu beyan edilmiştir.⁹¹ Burada Allah Teâla Müslümanlarla müşrikler arasında bir antlaşma maddesinden ötürü çıkan anlaşmazlığa karşı âyet-i kerimenin sonunda "*Allah'ın hükmü budur. Aranızda O hükmeder*" buyurarak kararını bildirip ihtilafa son vermiştir. Bunun yanında muamelata dair hukukî bir takım kararlar da vaz' etmiştir. Bunlar:

- a) Müslüman olup Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslüman kadınlara karşı takınılacak tutum
- b) İslam'ı seçerek hicret etmiş olan Müslüman kadınlarla evlenebilme şartları
- c) Evlilikte dikkat edilecek bazı hususlar

İnsanlar arasında çıkan ihtilaflarda Allah'ın belirlediği hukukî yargılama kararı anlamı olarak ifade ettiğimiz *الله حکم* tabiri, aşağıdaki âyet-i kerimelerde ise önceki âyetlere nazaran farklı bir anlam ifade etmektedir. Bu âyetlerde bu tabirle eş anlamlı olarak *حُكْمُ رَبِّكَ* tabiri de geçmektedir. Âyetlere baktığımızda, Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e yönelik artan eziyetlerine karşı Allah Teâla tarafından Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bir hitap vardır. Müfessirlerin âyetlere getirdikleri izahlar şu şekildedir:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْأُخْتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ
Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi (Yunus) gibi olma.
*Hani o, dertli dertli Rabbine niyaz etmişti.*⁹²

"*Rabbinin hükmüne sabret*" ifadesiyle ilgili olarak, müfessirler şu iki izahı yapmışlardır:

- a) Kâfirlere mühlet verme ve onlara karşı Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yapılacak yardımı erteleme hususlarındaki Rabbinin hükmüne sabretme.

⁹¹ Taberi, *a.g.e.*, 14/70-74.

⁹² 68/Kalem 48.

b) Rabbinin tebliği, vahyi ve peygamberlik görevini yüklemesi hususundaki hükümlerine sabretme, bu yolda ve bu sebeple meydana gelecek eziyet ve sıkıntılara katlanma.⁹³

Hamdi Yazır, âyetteki bu ifadeyle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır. Allah'ın inkar edenleri hemen yok etmeyip mühlet vermesi ve üstün dayanıklılık ve katlanma gerektiren nebilik ve resullük görevini yerine getirmek için elçisini sıkıntılara sokması elbette Onu sınırsız mükafatlara kavuşturmak içindir. Ayrıca bunlar Allah'ın hükmü ve O'nun kaleminin yazısıdır. Elçisinden buna sabretmesini ve ilerde vereceği yapma ve yürütme hükmünü beklemesini istemektedir. Çünkü Yüce Allah hakikatını gösterecek ve ilâhî hükmü ortaya çıkaracaktır.⁹⁴ Bu mana şu âyet-i kerimede de zikredilmektedir:

فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا

*Artık Rabbinin hükmüne (boyun eğip) sabret; onlardan hiçbir günahkâra, yahut hiçbir nanköre boyun eğme.*⁹⁵

Âyetin manası, "savaş hususundaki iznin geciktirilmesi hususunda, Rabbinin hükmüne katlan, sabret..." şeklindedir. Hz. Peygamber, Mekke müşriklerin artan eziyetlerine karşı Allah Teâla'dan savaş emrinin gelmesini istemekteydi. Cenab-ı Hak da elçisinin isteğine bu âyetlerle yanıt vermekte, eziyetlere sabretmesini ve savaşmamasını emretmektedir. Ayrıca "*Rabbinin hükmüne sabret*" emrinin içine, "hiçbir günahkara, yahut hiçbir kafire itaat etmeme" durumu da dahildir. Bu âyetler, Allah'ın her şeyi üstün bir hikmete dayanarak yaptığını ve bu hikmetin de her şeyin belirli bir zamana bırakılması gerektiğini göstermektedir. Nitekim Allah bir önceki âyette "*Muhakkak ki Kur'an'ı sana parça parça biz indirdik*" buyurarak Kur'an'ı parça parça, her hükmünü belirli bir olay ve hikmet üzere indirdiğini beyan etmektedir. Bu eziyetler karşısında da Yüce Allah, "Andolsun ki o hikmetim savaşa müsaadenin tehir edilmesini gerektirmektedir. O halde hikmetimden kaynaklanan hükmüme sabret" diye buyurmaktadır.⁹⁶ Bu konuda aynı ifadenin zikredildiği bir diğer âyet de şu şekildedir:

وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ

⁹³ Râzi, *a.g.e.*, 30/86.

⁹⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, 8/291.

⁹⁵ 76/İnsan 24.

⁹⁶ Râzi, *a.g.e.*, 30/228.

*Artık, Rabbinin hükmüne sabret; çünkü gerçekten sen, gözlerimizin önündesin. Ve her kalkışında Rabbinizi hamd ile tesbih et.*⁹⁷

Âyetin sebab-i nüzuluna baktığımızda Yunus (a.s.)'in "Ya Rabbi, yeryüzünde kafirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma"⁹⁸ şeklindeki bedduası gibi, Hz. Hz. Peygamber (s,a,v)'ı bedduaya sevkeden bir sebep oldu. Bunun üzerine de Cenab-ı Hakk, Allah'ım onları helak et şeklindeki lanetini tesbih ile değiştirmesini ve zatını tenzihe sarılarak anmasını emretmektedir.⁹⁹

Âyet-i kerimelerde zikredilen **رَبِّكُمْ** tabirindeki hüküm kelimesinde, toplumların ıslahı ve geleceği için Yüce Allah'ın takdir ettiği bir yöntem ve bu yöntemin içine giren zaman kavramı olarak toplumlara biçtiği süre ve mühlet hakkındaki hüküm anlamını görmekteyiz. Zira toplumların yaşaması, ıslahı ve helaki hakkında Allah'ın bir "sünnetullah"ı vardır. Buradaki hüküm manasını sünnetullah tabiriyle benzeştirebiliriz. Kur'an'da Allah Teâla'nın hüküm koyma vasfının **حَكْمَ اللَّهِ** ve **رَبِّكُمْ** tabirleri ile ifade edildiğini gördükten sonra bu ilâhî hükümranlığın dünyada nasıl gerçekleştiği ve ahirette de nasıl gerçekleşeceği hususu da birçok ayette ifade edilmiştir.

2. Hükümün Tatbiki (Dünyevî – Uhrevî)

Allah Teâla, hükümünü nasıl tatbik ettiğini Kur'an-ı Kerim'de kullarına anlatmaktadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de O, hem bu dünyada hükümünü tatbik ettirmektedir, hem de ahirette tatbik ettirecektir. Dünyadaki tatbiki; bir işi dilediğinde ol demesinin yeterli olacağı, dilediği hükmü verebileceği, adaletle hüküm vereceği ve hükümünü derhal vereceği şeklinde dile getirilmiştir.

(a) Bir işin olmasını dilediğinde sadece ol der;

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
(O), göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Bir şeyi dilediğinde ona sadece "Ol!" der, o da hemen oluverir.¹⁰⁰

هُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ فَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ
O, hem dirilten hem de öldürenidir. O, herhangi bir işin olmasını dilediği zaman yalnız "Ol!" der, o da oluverir.¹⁰¹

⁹⁷ 52/Tur 48.

⁹⁸ 71/Nuh 26.

⁹⁹ Râzi, a.g.e., 28/ 236-237.

¹⁰⁰ 2/Bakara 117.

¹⁰¹ 40/Mümin 68.

قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

*Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur? Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece "Ol!" der; o da oluverir.*¹⁰²

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ

*O, kullarının üstünde her türlü tasarrufa sahiptir. O, hüküm ve hikmet sahibidir, herşeyden haberdardır.*¹⁰³

Bu âyetlerdeki; semavat ve arzın yaratılışı, diriltme-öldürme, insanın yaratılışını karar bağlama hususlarındaki Allah'ın verdiği emirler anlaşılacağı üzere kevnî hususlardır. Allah Teâla'nın, bir iş hakkındaki kararını / hükmünü tatbik etmesi âyetlerde ona sadece ol emri vererek ve kararında hemen kesin olarak yerine gelmesi şeklinde gerçekleştiği bildirilmektedir. Âyetlerdeki bu ifadeler, Yüce Allah'ın azametini, O'nun emir ve iradesinin yerini bulduğunu, istediğini çabucak gerçekleştirdiğini zihinlerin anlayabileceği şekilde bir açıklamasıdır. Mesela, İsrailoğulları hakkında "Hakir maymunlar olmalarına hüküm vermiş" ve emri derhal yerine gelmiştir. Aynı şekilde Karun'un ve evinin, yerin dibine geçirilmesini emretmiş emir derhal yerine gelmiştir. Âyette zikredilen "Kullarının üstünde her türlü tasarrufta bulunması" da üstünlüğün boyutlarına işaret etmektedir. Yani bütün mahlûkat O'nun emri ve hükmü altındadır. Nitekim âyette geçen "Kahr" lafzında, kudret lafzında bulunmayan, başkasını istediğine ulaşmaktan engellemek anlamı vardır. Bu da hâkim olan kimsenin zararı engelleyici gücünü göstermektedir.¹⁰⁴

(b) Dilediği hükmü verir

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُجَلِّي الصَّيِّدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

*Ey iman edenler! Ahitleri(n gereğini) yerine getiriniz. İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere (aşağıda) size okunacaklar dışında kalan hayvanlar, sizin için helâl kılındı. Allah dilediği hükmü verir.*¹⁰⁵

¹⁰² 3/Alî İmran 47.

¹⁰³ 6/Enam 18.

¹⁰⁴ Kurtubi, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb 2003/1423, 3/399.

¹⁰⁵ 5/Maide 1.

Bu âyet-i kerime avlanmayla ilgili olarak, Yüce Allah'ın teşri hükümlerinin kapsamına girmektedir. Ancak Allah Teâla hükümlerini bildirmeden önce iman edenlere verdikleri sözleri hatırlatmaktadır. Bu sözlerin ne olduğuna dair şu rivâyet nakledilmektedir:

Abdullah b. Abbas ve Mücahid'den nakledilen görüşe göre, bu âyette zikredilen ahitten maksat, Allah Teâla'nın kullarının içinden iman edenlerden aldığı, helal kıldığını helal, haram kıldığını haram kabul etmelerine ve emirlerini tutup yasaklarından kaçınacaklarına dair sözdür.¹⁰⁶ Allah, verdikleri sözü bozanlar hakkında da sert hükümler koyarak şöyle buyurmuştur: *"Kesin söz verdikten sonra Allah'ın ahidini bozanlara, Allah'ın, gözetilmesini emrettiği şeylere riâyet etmeyenlere, bozgunculuk çıkaranlara, işte onlara lanet vardır. Ahiretin kötülüğü de bunlardır."*¹⁰⁷ Allah Teâla'nın hükümlerine riâyet hususunda müminlerden aldığı bu ahiti belirttikten sonra yukarıdaki âyete dönecek olursak, Allah Teâla avlanma konusunda hükmünü bildirmekte ve ardından dilediği emri vermekte mutlak yetki sahibi olduğunu kullarına göstermek için *"Allah dilediği hükmü verir"* buyurmaktadır. Bu ifade bir başka âyette de şu şekilde zikredilmektedir:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ
الْحِسَابِ

*Bizim, yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?
Allah (dilediği gibi) hükmeder, O'nun hükmünü bozacak kimse
yoktur. Ve O hesabı çabuk görendir.*¹⁰⁸

Müfessirler âyette zikredilen yeryüzünün eksiltilmesinden neyin kastedildiği hakkında çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bu görüşler:

- a) Müslümanların zaferiyle, kâfirlerin ellerinde bulunan toprakların eksilmesidir.
- b) Yeryüzünde bulunan maddelerin, ürünlerin ve insanların yok edilmesidir.
- c) Mamur olan yerlerin tahrip edilmesidir. Geçmiş ümmetlerden kalan eserler bunu göstermektedir.
- d) Yeryüzünde yaşayan âlimlerin ve seçkin insanların giderek yok olmalarıdır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Taberi, *a.g.e.*, 4/48.

¹⁰⁷ 13/Rad 25.

¹⁰⁸ 13/Rad 41.

¹⁰⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, 5/163.

“Allah dilediği hükmü verir” ifadesinin zikredildiği bu iki âyetin birincisinde; Allah, insanların hayatlarına yönelik kararlar irade ettiğini, ikincisinde ise; insanların hayatlarında meydana gelecek olayların veya gelişmelerin kararının kendisine ait olduğunu kullarına bildirmektedir. Ayrıca bu bildirme üslubuyla da kendi üstün irade gücünü kullarına tanıtmaktadır. Zira şüphe yok ki Allah, neyi irade ederse onu hükmeder ve hükmünde serbesttir. Yani esas itibarıyla bütün hükümler O’nun istek ve iradesine tabidir. İlâhi irade üzerinde tesir icra etmesi düşünülen hiçbir sebep, hiçbir kuvvet yoktur. Gerçi birçok defalar geçtiği üzere Allah Teâla hikmet sahibi olduğundan O’nun tekliflerinin dayanağı da kulların iyilikleri ve menfaatleridir.¹¹⁰

(c) Adaletle / hak ile hükmeder

Allah’ın hikmet sahibi oluşu, ayrıca adaletle hükmetmesini gerektirmektedir. Nitekim bu husus bazı âyetlerde zikredilmiştir.

وَاللَّهُ يَقْضِي بِالْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَقْضُونَ بِشَيْءٍ إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ
*Allah, adaletle hükmeder. O’nu bırakıp taptıkları ise, hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz Allah, hakkıyla işiten ve görendir.*¹¹¹

قَالَ رَبِّ احْكُم بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ
(Muhammed:) *Rabbim! (Onlar hakkında) adaletinle hükmünü ver. Bizim Rabbimiz Rahmân'dır. Sizin anlattıklarınıza karşı yardımı umulandır, dedi.*¹¹²

Âyetlerde zikredilen hak ile hükmetme ifadesi meallerin ve tefsirlerin çoğunda adaletle hükmetme şeklinde tevیل edilmiştir. Hamdi Yazır da âyetteki bu ifade için; Allah’ın hak ile hüküm vermesi adaletin daha fazla gecikmemesi içindir demektedir. Zira hak ile hükmetmek yapılanların cezasının verilmesi yani adaletin sağlanması anlamına gelmektedir. Adalet ise, terazinin kefelerini eşit hale getirerek her şeyi yerli yerine koymak, hakkaniyet ve ölçüye uyarak hakkı ve gerçeği ortaya çıkarmak anlamlarına gelmektedir.¹¹³ Allah Teâla’nın sıfatlarından biri de “el-adl”dir. O hükmettiği zaman adaletle hükmeder. Çünkü O hakkıyla işiten ve görendir. O’ndan gizli hiçbir şey kalmaz. O’nun yaratması da emretmesi de adaletlidir. Hem kendisi adaletle hükmeder hem de kullarından adaletli olmalarını ister. Allah Teâla’nın adaletle hükmetmesini aşağıda kıyamette

¹¹⁰ Elmalılı, a.g.e., 3/146.

¹¹¹ 40/Mümin 20.

¹¹² 21/Enbiya 112.

¹¹³ Zebidi, a.g.e., 3/581.

hükmünü tatbik etmesini anlatırken ele alacağız. Zira o husustaki âyetlerde sıklıkla bu kelime zikredilmektedir.

(d) Hükmünü hemen verir

Adaletin gecikmemesi hükmün hemen tatbikini gerektirdiğinden Yüce Allah hükmünü hemen vermektedir. Bu husus da şu âyetlerde dile getirilmektedir:

وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

*İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler. Eğer (azabın ertelenmesi ile ilgili) Rabbinden bir söz (ezelî bir takdir) geçmemiş olsaydı, ayrılığa düştükleri konuda **hemen aralarında hüküm verilirdi** (Derhal azap iner ve işleri bitirilirdi).¹¹⁴*

وَمَا تَقْرَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ

*Onlar kendilerine ilim geldikten sonra, sadece aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar Rabbinden bir (erteleme) sözü geçmiş olmasaydı, **aralarında hemen hüküm verilirdi**. Onlardan sonra kitaba vâris kılınanlar da onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.¹¹⁵*

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ وَلَوْلَا كَلِمَةُ الْفَصْلِ لَفُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

*Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var? Eğer erteleme sözü olmasaydı, **derhal aralarında hüküm verilirdi**. Şüphesiz zalimlere can yakıcı bir azap vardır.¹¹⁶*

Yukarıdaki üç âyet-i kerimede de geçen Allah Teâla'nın ertelenmiş sözü anlamındaki كَلِمَةٌ lafzı bir topluluğun eceli gelmeden helak edilmeyeceğidir. Zira bu husus şu âyetlerde belirtilmektedir:

"Her ümmet için takdir edilmiş bir ecel vardır, işte o ecelleri geldiği vakit ne bir an ileri, ne bir an geri gidebilirler."¹¹⁷

"Eğer Allah, insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi, şerri de çarçabuk vermiş olsaydı, elbette onlara hemen ecelleri gelip çatardı. Fakat Biz, Bize kavuşmayı ummayanları kendi hallerine terk ederiz, onlar da bocalayıp dururlar."¹¹⁸

¹¹⁴ 10/Yunus, 19.

¹¹⁵ 42/Şura, 14.

¹¹⁶ Şura, 21.

¹¹⁷ 6/Enam 12.

¹¹⁸ 10/Yunus 11.

Bu âyetlerde belirtilen Allah'ın daha önce alınmış ilâhî kararları olmasa idi, anlaşmazlığa düştükleri her konuda hemen hükmünü icra ederdi. Son âyetteki **كَلِمَةُ الْفَصْلِ** şeklindeki kullanımda ise fasıl kelimesi, azabın belirli bir süreye geri bırakılmasına dair ezelde önceden kararlaştırılan hüküm anlamına gelmektedir.¹¹⁹

Yukarıdaki **قَضَى** lafzının geçtiği üç âyette bu lafızla hükmün hemen verilmesi ifade edilmektedir. Bu lafzın da bir işi sonlandırma anlamı içerdiğini ilk bölümde belirtmiştik. İşte eğer Allah'ın bu erteleme sözü olmasaydı, insanların hesaplarını hemen görür ve o an haklıyla haksızı kesin bir şekilde ayıracak olan hükmü tatbik edilirdi. Zira Allah vereceği hükmü aşağıdaki âyetlerde buyurduğu gibi kıyamet gününe ertelediğini bildiriyor.

Dünyada olduğu gibi ahirette de Allah'ın hükmünün tatbik edileceği çok sayıda ayet-i kerimede dile getirilmiştir. Ahretteki tatbikte de hak ve adalet vurgusu yanında bilhassa bu hükümle hakikatin de ortaya çıkacağı vurgusu dikkat çekmektedir.

يَوْمَ هُمْ بَارِزُونَ لَا يَخْفَى عَلَى اللَّهِ مِنْهُمْ شَيْءٌ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ
O gün onlar (kabirlerinden) meydana çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah'a gizli kalmaz. **Bugün hükümler kimindir? Kahhar olan tek Allah'ındır.**¹²⁰

وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا وَوُضِعَ الْكِتَابُ وَجِيءَ بِالنَّبِيِّينَ وَالشُّهَدَاءِ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ
Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve **aralarında hakkaniyetle hüküm verilir**. Onlara asla zulmedilmez.¹²¹

الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ
O gün, **mülk Allah'ındır. İnsanlar arasında hüküm verir.** (Bu hüküm gereği) iman edip iyi davranışlarda bulunanlar Naim cennetlerinin içindedirler.¹²²

قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا إِنَّ اللَّهَ قَدْ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ
O büyüklük taslayanlar ise: Doğrusu hepimiz bunun içindeyiz. Şüphe yok ki Allah kulları arasında vereceği **hükmü** verdi, derler.¹²³

¹¹⁹ Elmalılı, a.g.e., 7/23.

¹²⁰ 40/Mümin 16.

¹²¹ 39/Zümer 69.

¹²² 22/Hac 56.

¹²³ 40/Mümin 48.

Âyetlere baktığımızda kıyamet gününde artık mümin-kâfir bütün insanlar Allah'ın hükümlerini bizzat görür, hisseder ve kabul eder. O gün artık hükümler yalnızca Allah'a aittir. İnsanlara dünyada verdiği geçici yetki ve otoriteler bitmiştir. İnsanlar arasında yalnızca O'nun adaleti ve hükmü tecelli edecektir. İman edip salih amel işleyenler cennetlere, inkar edip günahkar olanlar ise cehennem azabına çarptırılacaktır. Bu hususların yanında dünyada insanlar arasında meydana gelen ihtilaflarda o gün Allah Teâla'nın vereceği hüküm ile sona erecektir. Bu konuyla ilgili âyetlere bakacak olursak;

وَأَتَيْنَاهُم بَيِّنَاتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ
يَفْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

*Din konusunda onlara açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir.*¹²⁴

قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا
كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ

*De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de aşikârı da bilen Allah! Kullarının arasında, ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin.*¹²⁵

Bu ve benzeri âyet-i kerimelerde¹²⁶ bahsedilen ihtilaflardan kasıt Hz. Muhammed'in peygamberliği, Kur'an'ın Allah Teâla tarafından indirilişi, ibadetler, Allah'ın kudreti ve Yahudilerin kendi içlerindeki Allah'ın emirlerine karşı çıkan ihtilaflardır.¹²⁷ Bu âyet-i kerimelerde Müslümanlara Yahudilerin düştükleri bu duruma düşmemeleri hususunda uyarılar verilirken bütün bu ihtilaflarında kıyamette Yüce Allah'ın huzurunda bir karara/hükme bağlanacağı vurgulanmaktadır.

c. Allah'ın Hükümlerinin Özellikleri

Kur'an'da Allah Teâla'nın hükümlerinin mahiyeti ve nasıl gerçekleştiği ifade edildiği gibi O'nun hükümlerinin özellikleri de zikredilmiştir. Bu özellikler, hükmün sadece Allah'a ait olması, Allah'ın hakimler hakimi olması, hüküm verenlerin en hayırlısı olması şeklinde tezahür etmektedir.

¹²⁴ 45/Casiye 17.

¹²⁵ 39/Zümer, 46.

¹²⁶ 10/Yunus 19,93; 16/Nahl 124; 22/Hac 69; 39/Zümer 3.

¹²⁷ Bu konuda genişçe bilgi için Kur'an'a göre İhtilaf adlı teze bakılabilir.

1. Hükümün Ancak Kendisine Ait Olması

Allah'ın hükmünü, gerek kâinatın yaratılış ve idâre edilmişinde kevnî hükümranlığının vazettiği hükümler (sünnetullah) olarak, gerekse insanların toplumsal hayatta uymalarını istediği hukukî yasalar olmak üzere iki kategoride değerlendirilebileceği daha önce ifade edilmiştir. Bütün bunları bir arada ele aldığımızda O'nun hükmünün mutlaklığı iyice ortaya çıkmaktadır. Bu mutlak olma durumu hüküm yetkisini sadece O'na ait kılmakta veya bu yetkinin sınırlarını yalnızca O çizmektedir. Nitekim Kur'an'da hükümün sadece Allah'a ait olduğunu ifade eden çok sayıda ayet bulunmaktadır.

Allah Teâla, insanlara hem bu dünyadaki hem de ahiretteki durumları hakkında takdir ve tasarruf yetkisinin yalnızca kendisinde olduğunu ve bu konuda O'nun koyduğu kanunların geçerli olacağını bildirmek için şu şekilde buyurmaktadır:

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ يَقْضُ
الْحَقُّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ

*De ki: Şüphesiz ben Rabbimden gelen apaçık bir delile dayanıyorum. Siz ise onu yalanladınız. Çabucak gelmesini istediğiniz (azap) benim yanımda değildir. **Hüküm ancak Allah'ındır.** O hakkı anlatır ve O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır.¹²⁸*

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمْ الْحَقَّ إِلَّا لَٰهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ
Sonra insanlar gerçek sahipleri olan Allah'a döndürülürler. Bilesiniz ki **hüküm yalnız O'nundur** ve O hesap görenlerin en çabudur.¹²⁹

Bu âyet-i kerimeler, insanların Allah'ın dinine karşı takındıkları tavrın neticesinde verilecek hüküm hakkında peygamberin dahi bir yetkisinin olamayacağını bildirmektedir. Zira Allah dilerse bir anda bütün kâinatın hesabını görebilir. Bu konuda tasarruf yetkisi yalnız O'na aittir. Çünkü "Göklerin ve yerin gizli bilgisi O'na aittir. O'nun görmesi de, işitmesi de şâyan-ı hayrettir. Onların (göklerde ve yerde olanların), O'ndan başka bir yöneticisi yoktur. O, kendi hükümranlığına kimseyi ortak etmez."¹³⁰ İnsanlar bunu kabul etseler de etmeseler de sonunda O'nun huzuruna dönüp geleceklerdir. Bunun sebebi de aşağıdaki âyette zikredildiği üzere O'ndan başka tanrının olmamasıdır.

وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَىٰ وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

¹²⁸ 6/Enam 57.

¹²⁹ 6/Enam 62.

¹³⁰ 18/Kehf 26.

İşte O, Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de, sonunda da hamd O'nundur, hüküm yalnız O'nundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz.¹³¹

وَلَا تُدْعَىٰ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

*Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. **Hüküm O'nundur** ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.¹³²*

Kasas suresinde geçen bu âyet-i kerimelerde ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssaların sonuna baktığımızda "Ve hep O'na döndürüleceksiniz." hükmünü görmekteyiz. Çünkü herkes ölümünden sonra O'nun huzuruna götürülecek ve mahkeme olunacak, ona göre ceza ve mükafat ne ise o verilecektir. Allah Teâla bu hakikati ve kulları hakkındaki mutlak tasarruf yetkisini insanların daha bu dünyadayken farkına varmasını istemektedir. Çünkü buna iman edince gündelik hayatlarındaki işlerin tedbirini aldıktan sonra takdirini O'na havale edecekler ve toplumsal hayatta da kanun koyma yetkisini O'nun vazettiği şeriata tahsis edeceklerdir. Bu husus şu âyetlerde açıkça zikredilmektedir:

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَاذْخُلُوا مِن أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ

*Sonra şöyle dedi: Oğullarım! (Şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden savamam. **Hüküm Allah'tan başkasının değildir.** (Onun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler yalnız O'na dayansınlar.¹³³*

Âyet, Allah Teâla'nın iradesinin insanlar üzerindeki yürürlüğünü ve bu hususta insanların irade ve tercihlerinin O'nun iradesine uygun düştüğü durumların dışında bir etkisi olamayacağını, hükmün / kararın yalnızca O'na ait olduğunu bildirmektedir. İnsanların sadece gerekli tedbiri alıp Allah'tan o vesile ile bir yardım dilemesi gereklidir. Eğer takdire uygun ise faydalı olur yoksa kadere mani olamaz. Bu yüzden tedbiri alıp O'na tevekkül etmek ve hükmünü beklemek gerekir. İnsanların durumları hakkında karar yetkisini yalnız kendinde bulunduran Yüce Allah ibadet ve din hususunda da hükmün / kararın sadece kendisinde olduğunu kullarına bildirmektedir. Dosdoğru din de bunu kabul edip buna göre hareket etmektir. Zira aşağıdaki âyette bu hususa değinerek şöyle buyurmaktadır:

¹³¹ 28/Kasas 70.

¹³² 28/Kasas 88.

¹³³ 12/Yusuf 67.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ
الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ
Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, sizin ve atalarınızın taktığı birtakım
isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında herhangi bir
delil indirmemiştir. **Hüküm sadece Allah'a aittir.** O size kendisinden
başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur.
Fakat insanların çoğu bilmezler.¹³⁴

Her konuda ve her işte takdir ve tasarruf yetkisini kendinde toplayan Allah Teâla kullarına ihtilafa düştükleri herhangi bir şeyin hükmünün kendisine ait olduğunu da aşağıdaki âyette bildirmektedir.

وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ
Ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyde hüküm vermek, Allah'a mahsustur. İşte, bu Allah, benim Rabbidir. O'na dayandım ve O'na yönelirim.¹³⁵

Hamdi Yazır âyetin tefsirinde, insanlar bu beyandan sonra ayrılığa düştükleri konularda Allah Teâla'nın hükmüne nasıl ulaşacaklar diye düşünülecek olursa izlenilecek yöntemin peygamberine gönderdiği şeriatla aramak olacağını yazmaktadır.¹³⁶

2. Hakimler Hakimi Olması

Allah Teâla'nın, insanların hem bu konulardaki hem de dünya ve ahiretteki durumları hakkındaki takdir ve tasarruf yetkisinin yalnızca kendisinde olduğunu bildiren **إِن الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ** ve **لَهُ الْحُكْمُ** tabirlerini başka ayetlerde Allah Teala **أَحْكَمُ** **وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ** ve **الْحَاكِمِينَ** şeklinde nitelendirilmiştir.

حكم fiilinden ism-i fail olarak gelen hâkim ve hakem terimleri kişiler arasındaki anlaşmazlıkları neticelendiren kişilere verilen adlardır. İnsanların değer verdiği bu yetkin makam adalet ve hakkaniyet şartlarını gerektirir. Bu şartları da en üstün ve noksansız şekilde gerçekleştirecek olan da elbette bu sıfatlarla birlikte bütün kâinatı yaratan Yüce Allah'tır. Bu yüzden Allah Teâla kendisini Kur'an'da **حَكِيم** olarak nitelemektedir. Bu kelime "ha-ke-me" fiilinin ikinci kullanışı olan "ha-ku-me"nin lazım şeklidir. Eski Arap sözlüklerinde; bilgin, hüküm ve hikmet sahibi, işlerini en güzel ve sağlam şekilde yapan manası verilmektedir.¹³⁷ Allah'a

¹³⁴ 12/Yusuf 40.

¹³⁵ 42/Şura 10.

¹³⁶ Elmalılı, a.g.e., 7/13.

¹³⁷ Cevheri, a.g.e., 5/1902; Isfahani, a.g.e., s.127.

nispet edildiğinde ise, bütün sözleri ve fiileri ilme ve adalete uygun olan anlamında kullanılmaktadır.¹³⁸ Kur'an-ı Kerim'de 97 âyette geçmekte olup 91'inde Allah'ı tavsif etmekte ve hepsinde tek başına zikredilmeyip yanında bir diğer Allah'ın esması yer almaktadır. Bu 91 âyetin 31'i Mekkî ve 60'ının da Medenî olması, Medine devrinde ahkam âyetlerinin yoğunlukta nâzil olması sebebiyle Allah'ın yegane hüküm koyucu vasfının vurgulanması murad edilmiştir.¹³⁹

Allah Teâla'nın yegane hüküm koyma vasfını Kur'an'da belirten bir diğer ifade de أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ (hâkimler hâkimi)'dir. İsm-i tafdil formunda gelen "ahkem", hükmü en isabetli, en sağlam olanı ifade etmekteyken bunu hâkim lafzının çoğulu olan "hakimîn" lafzıyla zikredilmesi hüküm verenlerin en isabetlisi, hikmet sahibi, her şeyi yerli yerinde yapan anlamına gelerek Allah'ın kemal derecesinde olan bir hükümranlığa sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de iki yerde şu şekilde zikredilmektedir:

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ
*Allah, hüküm verenlerin en üstünü değil midir?*¹⁴⁰

Âyetin geçtiği Tin suresine baktığımızda Allah Teâla insanı en güzel şekilde yarattığını fakat insanların iki farklı seviyeye ayrıldığını ve birincisi, en güzel şekilde yaratıldığı halde kötülüğe yönelen, ikincisi ise iman ederek ve salih amel işleyerek bu düşük seviyeden korunup, yaratılışının gereği olarak bulunduğu üst makamda kalandır. Bu farklı iki tip insana sonunda aynı muamelenin yapılacağı olacağını düşünmenin hem ne kadar mantıksız, hem de Allah Teâla gibi yüce bir ilahın adaletine sığmayacağına vurgulamak için bu üslupta bir soru yöneltilmiştir. Aynı zamanda âyette kâfirlere bir tehdit ve müminlere de birer müjde vardır.¹⁴¹

Bu ifadenin geçtiği diğer âyet-i kerime de Hud suresinin 45'inci âyetidir. Âyette, Allah Teâla tufan hadisesinde bir gurubun kurtuluşuna bir gurubun da boğulmasına hükmetmiştir. Hz. Nuh da gemiye binmesi için ikna edemediği ve tufanda boğulup giden oğlu için Allah'a şu şekilde niyaz etmiştir:

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ

¹³⁸ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat 1988, 3/66-67.

¹³⁹ Suat Yıldırım, *Kur'an'da Uluhiyyet*, İstanbul: Işık Akademi, 2010, s.227.

¹⁴⁰ 95/Tin 8.

¹⁴¹ Elmalılı, *a.g.e.*, 9/315-316.

*Nuh Rabbine dua edip dedi ki: "Ey Rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemendendir. Senin vâdin ise elbette haktır. Sen **hakimler hakimisin.**"¹⁴²*

Hız. Nuh, "Daha önce helakine hükmettiğimiz hariç, aile fertlerini ve iman edenleri gemiye yükle"¹⁴³ âyetine dayanarak, Ey rabbim, sen hükmedenlerin en sağlam hüküm vereni ve adaletle hükmedenisin, Senin ailemi helak etmeme vaadin haktır, demiş ve oğlunun boğulmasına üzüldüğünü belirterek durumunu merak etmiştir. Allah Teâla ise ona şöyle cevap verdi: "Ey Nuh, o senin ailenden değildir. Çünkü o, iyi olmayan bir amel sahibidir. O halde bilmediğin bir şeyi benden isteme. Cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum."¹⁴⁴ Bunun üzerine de Hz. Nuh pişman olup Allah'tan af dilemiştir.

Allah Teâla'yı en üstün hüküm verici merci olarak tanıtan bu iki âyet-i kerimedeki أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ tabirinin bir benzerini Kur'an'da خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ifadesiyle görmekteyiz.

3. Hüküm Verenlerin En Hayırlısı Olması

Allah Teâla'nın أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ olmasının önemli bir delili de elbette O'nun hüküm verenlerin en hayırlısı olmasıdır. Çünkü hayrı ve şerri en iyi bilen O'dur. Yalnız adaletle, hakikate göre hükmettiği, hükmünde tarafgirlik veya zulüm olmadığı ve hükmünü bozan bulunmadığından kendi zatı için خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ifadesini kullanmaktadır.¹⁴⁵ Bu ifade de Kur'an-ı Kerim'de üç yerde şu şekilde zikredilmektedir.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

*Eğer içinizden bir grup benimle gönderilene inanır, bir grup da inanmazsa, Allah aranızda hükmedinceye kadar bekleyin. O **hakimlerin en iyisidir.***¹⁴⁶

وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ
(Resûlüm!) Sen, sana vahyolunana uy ve Allah hükmedinceye kadar sabret. **O hakimlerin en hayırlısıdır.**¹⁴⁷

¹⁴² 11/Hud 45.

¹⁴³ 11/Hud 40.

¹⁴⁴ 11/Hud 46.

¹⁴⁵ Alusi, *Ruhu'l-Me'ani*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, [t.y.], 8/179

¹⁴⁶ 7/Araf 87.

¹⁴⁷ 10/Yunus 109.

Bu iki âyet-i kerime de kâfirlerin tutumlarına karşılık Hz. Peygamber'e ve inananlara birer müjde ve sabır tavsiyesidir. Çünkü Allah Teâla iman edenlerin yanındadır ve inkar edip aşırılığa düşen, yeryüzünde zulüm ve bozgunculuk çıkaranlara da hükmünü ya bu dünyada verir ya da ahirette verecektir. O zahir olanlardan haberdar olduğu gibi gizli olan şeylerden de haberdar olduğu için kulları arasında en hayırlı hükmü verendir. O'nun hükmünde hata olması mümkün değildir. İnsanların işleri hususunda hazırlıklarını yapıp kararlarını aldıktan sonra O en hayırlı hüküm verenin kararını beklemeleri gerekmektedir. Bu hususu Hz. Yusuf kıssasında sıklıkla görmekteyiz. Aşağıdaki âyet-i kerimede de Hz. Yusuf'un büyük ağabeyi, Allah beni bu düştüğümüz durumdan çıkartana veya hakkımda ne takdir etmişse onu görene kadar bekleyeceğim. Bu sefer kardeşimiz hususunda babamızı kandırmadık ve bizim bir kabahatimiz yok, bunu bilen hakkımda en hayırlı hükmü verecektir. Çünkü O hükmedenlerin en hayırlısıdır, demiştir:

فَلَمَّا اسْتَيْسَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ آبَاءَكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْتِيَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

Ondan ümitlerini kesince, (meseleyi) gizli görüşmek üzere ayrılıp (bir kenara) çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adına söz aldığını, daha önce de Yusuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz? Babam bana izin verinceye veya benim için Allah hükmedinceye kadar bu yerden asla ayrılmayacağım. O hükmedenlerin en hayırlısıdır."¹⁴⁸

Allah Teâla hem kâinatın hem de insanların hayatlarının işleyişine hâkimdir. O mahlûkâtının hal ve durumunu en iyi bildiğinden hem insanların hayatlarındaki olaylara dair hem de toplumların uyması gereken hukukî ve ahlakî alanlara dair en isabetli ve en hayırlı hükümleri veren hâkimler hâkimidir. Allah Teâla âyette Hz. Yusuf'un abisi örneğinden kullarına bu vasfına iman ederek hayatlarını şekillendirmelerini istemektedir.

Sonuç olarak Kur'an'da, gerek dünyada ve gerekse ukbada geçerli olmak üzere Allah'ın hükümleri var olduğu, Allah'ın hem **أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ** olması, hem de **خَيْرُ الْحَاكِمِينَ** olması nedeniyle bu hükümlere uyulması veya bunların sonucunun beklenmesi gerektiği ifade edilmektedir.

¹⁴⁸ 12/Yusuf 80.

B. PEYGAMBERLERDEKİ DİNÎ OTORİTE

Daha önce zikredildiği üzere mutlak hükümler Allah Teâla'ya mahsustur. Çünkü hükümler kelimesinin içerisinde yönetimini hiçbir kısıtlama veya denetime bağlı olmaksızın sürdürme anlamı vardır. Ancak hükümler kelimesindeki hiçbir kısıtlama ve denetime bağlı olmama durumunun Kur'an'da yalnızca Allah'a has kılınmış olması yüzünden peygamberler için hükümler kelimesi yerine otorite kelimesini kullanmayı uygun gördük. Nitekim sözlükte otorite; karar verme, isteklerini başkasına kabul ettirme ve emretme gücü¹⁴⁹ anlamlarına gelip hiçbir şeye bağlı veya bağımlı olmama anlamını içermemektedir.

Peygamber, Farsça bir kelime olup sözlükte, "haberci" anlamına gelmekte ve Arapçadaki "nebi" ve "resul" kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bir terim olarak peygamber ise; Allah Teâla'dan vahiy alan ve bu vahiy insanlara bildiren kişidir.¹⁵⁰ Peygamberler, insanlara yaratılmanın amacını, hayatın anlamını, insanın ne olduğunu ve niçin yaratıldığını, ona her türlü güç ve imkanı kimin ve niçin sağladığını, hayatın asıl gayeleri ve bunların nasıl elde edilebileceğini öğreten şahsiyetlerdir. Onların getirdikleri bu öğretiy sayesinde insanlık hayatın mahiyetini kavrayıp kurtuluşa ve ebedi saadete ulaşabilir. Onların üstünlüğü Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde belirtilmektedir. "*Biz onlardan her birini diğer insanlara üstün kıldık.*"¹⁵¹ Peygamberler, hem zamanlarının hem de sonraki çağların uyulması gereken örnek, önder ve lider şahsiyetleridir.

Kur'an-ı Kerim tarafından öngörülen kâinat ve varlık anlayışında, mutlak otoritenin yalnızca Allah'a ait olduğunu bu bölümün ilk kısmında tafsilatıyla açıklamıştık. Bu mutlak otoritenin gereği olarak Kur'an-ı Kerim'e göre tüm diğer beşerî otoriteler de varlığını ve meşruiyetini Allah'tan almak mecburiyetindedir. Bu husus, özellikle peygamberler söz konusu edildiğinde oldukça belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Peygamberlerin Allah tarafından seçilmesi ve dini tebliğ göreviyle vazifelendirilmeleri onların otoritesine kısmen ilâhî bir görünüm ve yetki sağlamıştır. Bu yüzden peygamberlerdeki bu hükümlerlik veya otorite ilâhî hükümlerlik alanına dahil edilmiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, peygamberlerin bu misyonu gerçekleştirirken kendilerine "hüküm ve ilim"

¹⁴⁹ Yaşar Çağbayır, *a.g.e.*, 4/3647.

¹⁵⁰ A. Saim Kılavuz, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar, 1993, s.134.

¹⁵¹ 6/Enam 86.

verildiği ve onların hakem olduğu zikredilerek bazı imkan ve yetkilerin tanındığı zikredilmiştir.

a. Hüküm ve İlim

Kur'an'da çok sayıda âyette bazı peygamberlere “hüküm” verildiği ifade edilmiştir. Bunlar arasında İbrahim, Lut, Musa, Yusuf ve Yahya peygamberlerin isimleri zikredilmektedir. Kaynaklar peygamberlere verildiği ifade edilen bu “hüküm” ve beraberinde zikredilen “ilim” ile ne kastedildiği hususunda muhtelif görüşler belirtmişlerdir.

1. İbrahim ve Lut (a.s.)

İbrahim (a.s.), Kur'an-ı Kerim'de kendisinden en çok söz edilen ulu'l-azm peygamberlerden birisidir. Allah Teâla, İbrahim (a.s.)'ın vasıflarını Kur'an-ı Kerim'de bir çok âyette zikretmiştir. Bu âyetlerde, İbrahim (a.s.) Hz. Nuh'un milletindedir¹⁵² ve Allah'ın dostudur.¹⁵³ Kendisine göklerin ve yerin melekûtu gösterilmiş¹⁵⁴ ve zürriyetine de peygamberlik ve kitap verilmiştir.¹⁵⁵ Allah tarafından birtakım kelimelerle sınanmış ve bunda muktedir olmuş, bu sayede insanlara önder (imam) yapılmıştır.¹⁵⁶

İbrahim (a.s.) tevhid mücadelesine erken yaşta başlamıştır. Allah Teâla, “*Andolsun İbrahim'e daha önce rüşdünü vermiştik*”¹⁵⁷ buyurarak Hz. İbrahim'in nübüvvet öncesinde de doğru yolda olduğunu belirtmiştir. O kavmiyle çetin bir mücadeleye girmiş¹⁵⁸ ve bu yolda Allah'tan kendisine şu şekilde yardım etmesini niyaz etmiştir:

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ
*Rabbim, bana hüküm bağışla ve beni salih olanlara kat.*¹⁵⁹

Âyette geçen “hüküm” lafzının mahiyetiyle ilgili müfessirler şu görüşleri belirtmektedir:

a) Allah'ın hududunu ve hükümlerini bilip tanımak

¹⁵² 37/Saffat 83.

¹⁵³ 22/Hac 78; 4/Nisa 125.

¹⁵⁴ 6/Enam 75.

¹⁵⁵ 57/Hadid 26.

¹⁵⁶ 2/Bakara 124.

¹⁵⁷ 21/Enbiya 51.

¹⁵⁸ 26/Şuara 70.

¹⁵⁹ 26/Şuara 83.

b) Kavrayış, akıl ve bilgi, doğru ile yanlış ayırt etme gücü

c) Nübüvvet¹⁶⁰

Râzi, hüküm lafzını peygamberlik olarak tefsir etmeyi uygun görmemiştir. Çünkü Hz. İbrahim bu duayı etmeden önce kendisine peygamberlik verilmişti. Ona göre burada Allah'tan nazarî ve amelî kuvvet istemektedir. Zira âyetteki "hüküm"den maksat nazarî kuvvetin (tefekür gücünün) mükemmel olmasıdır. Bu mükemmellik de hakikati idrak etme şeklinde gerçekleşir. Bu nedenle âyetteki "hüküm" lafzını eşyanın hakikatini tanıma olarak tefsir etmiştir. Zira insan, eşyanın hakikatini ancak zihninde mahiyetlerin şekillerini hazır hale getirip, canlandırıp sonra da onların bir kısmını bir kısmına olumlu veya olumsuz olarak nisbet ettiğinde bilebilir ki işte hüküm denilen şey bu nisbet işidir. Daha sonra bu zihnî nisbet vakiya, görünür alemdekine uyarsa bu zihnî nisbetin değişmesi imkansız olur, böylece de sapaşğlam, çok muhkem olmuş olur. İşte bu gibi algılama ve idrakler, hikmet ve hüküm adını alırlar. Bu da Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "(Ey Rabbimiz) eşyanın mahiyetini bize olduğu gibi göster" hadisinden kastedilen husustur.

Âyetin devamındaki "*beni salih olanlara kat*" isteğı de amelî kuvvettir. Bu şekilde hem hayrı, hem de hakkı tanımış olur.¹⁶¹ Râzi'nin kelimeye verdiği bu mana başka bir âyet-i kerimede de Hz. İbrahim'e verildiğini göstermektedir.

وَتِلْكَ حُجَّتُنَا آتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَن نَّشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ
İşte bu, halkına karşı [kullanmak üzere] İbrahim'e verdiğimiz hüccet
(muhakeme tarzımızdı) [çünkü] dilediğimiz kimseyi derecelerle
yüceltiriz. Şüphe yok ki Rabbiniz hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.¹⁶²

Âyetteki, "*İşte bu İbrahim'e verdiğimiz hüccetten*" kasıt, kendisine Allah'a ortak koşma hususunda haklı olduklarını göstermek için deliller getirmeye çalışan kavminin delillerini çürüttüğü kanıtlardır. Âyetin başındaki "*İşte bunlar...*" sözü, daha önce geçen bir söze işarettir. Bu sözün ne olduğu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, İbrahim (a.s.)'ın hakikati ararken "*Ben böyle söniüp batanları sevmem*"¹⁶³ şeklindeki söyleyiş tarzına işarettir.

¹⁶⁰ Taberi, *a.g.e.*, 11/86.

¹⁶¹ Râzi, *a.g.e.*, 24/127-128.

¹⁶² 6/Enam 83.

¹⁶³ 6/Enam 76.

b) Bu, İbrahim (a.s.)'ın kavminin O'na, "ilahlarımızı tenkit ettiğin için, seni ilahlarımızın çarpmasından korkmaz mısın?" sorusuna karşılık alemin Halikı ve Müdebbir'i olan Allah'a, şirk koştüğünüz yontulmuş ağaç ve elle yapılmış putları, ibadet hususunda müsavi tuttuğunuz için, sizler korkmuyor musunuz?" demesine işarettir.¹⁶⁴

Bu deliller kendisine verilen ileri düzeydeki düşünme gücü ve muhakeme tarzı sayesinde düşmanlarını haksız duruma düşürmesidir. Böylece İbrahim (a.s.) inanç, kanıt ve düşünce bakımından kendi kavmine karşı üstünlük sağlamış oluyor. İşte Yüce Allah dilediği kimsenin derecesini böyle yükseltmesi de işte bu şekilde tezahür ediyor.

İbrahim (a.s.)'dan sonra kendi soyundan aynı "hükümün" verildiği bir diğer peygamber de Lut (a.s.)'dır. Kaynaklarda Lut (a.s.), Hz. İbrahim'in yeğeni olarak zikredilir. Aynı dönemde ve kavimde yaşadıklarını Kur'an-ı Kerim şu şekilde belirtmektedir:

فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
*Bunun üzerine ona sadece Lut iman etti. (İbrahim) de dedi ki: "Ben Rabbime hicret edeceğim. Şüphe yok ki O çok güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir."*¹⁶⁵

İbrahim (a.s.) putperest kavmine karşı verdiği mücadeleden bir sonuç alamamış ve yanına eşi Sare ve yeğeni Lut'u da alarak birlikte hicret etmişlerdir.¹⁶⁶ Tefsirlerde onların çıkış ve varış yerleri konusunda ise farklı bilgiler verilmektedir. Taberî, önce Harran'a, oradan da Şam'a gittiklerini yazmaktadır. Ona göre bu yolculuk Şam'da son bulmamış, buradan Mısır'a yönelmişler ve orada da bir takım güçlüklerle karşılaştıktan sonra tekrar Şam'a dönmüşler ve Hz. İbrahim Filistin'e, Lut (a.s.) ise Ürdün'e gitmiştir.¹⁶⁷

Lut (a.s.) da, şirke, dalalete, cehalete ve çirkin ahlaksızlıklara batmış bir kavme peygamber olarak görevlendirilmiş, Allah'ın seçkin kullarından biridir. Nitekim Kur'an-ı Kerim O'nu güvenilir peygamber anlamında "er-rasul el-emin" olarak

¹⁶⁴ Râzi, *a.g.e.*, 13/50-51.

¹⁶⁵ 29/Ankebut 26.

¹⁶⁶ Taberi, *Tarihü't-Taberi (Tarihü'r-Rusül ve'l-Müluk)*, Kahire: Darü'l-Maarif, [t.y.], 1/244

¹⁶⁷ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 11/143.

tanıtmış ve Allah'ın ilim ve hikmetinden nasipli olarak rahmetine erdirilmiş salih kimselerden olduğunu bildirmiştir.¹⁶⁸

Rivâyetlere göre Lut (a.s.) Semud ve Medyen arasında yaşayan bir millete (Sodom) peygamber olarak gönderilmiştir. Kur'an'da, Lut (a.s.)'ın peygamber olarak gönderildiği bölgeden "el-Mü'tefike"¹⁶⁹ olarak söz edilmiştir. Burası Nemrut soyundan gelme hükümdarla yönetilmekteydi. Bu bölge şimdiki Lut Denizinin (Tuz denizi, Şiddim Vadisi) hemen kuzeyinde olup, şu anda Ürdün toprakları içerisinde.¹⁷⁰ Zemahşeri bu havzanın beş şehri olduğunu, bölgenin de Şam ile Medine arasında bir yer olabileceğini belirtmektedir ki bu ifade yukarıdaki bilgi ile örtüşmektedir.¹⁷¹

Lut (a.s.)'ın kavmine karşı verdiği tevhid mücadelesi kırk yıl gibi uzun bir süre devam etmişti. Onun yaptığı uyarı ve davet hiçbir fayda vermemiş, hatta her geçen gün azgınlıklarının ve aşırılıklarının artmasına sebep olmuştu. Bunun sonucunda Allah Teâla bu kavme şiddetli bir azap vererek helak etmiştir. Zemahşeri, felaketin şekli konusunda bu kavme, üzerlerine yağmur gibi ateş ve kükürt indiğini yazmış,¹⁷² Taberî de ölenlerin sayılarının 4 milyon olduğunu söylemiştir.¹⁷³ Aşağıdaki âyette, Allah Teâla'nın Hz. Lut'u ve ona iman edenleri bu azaptan kurtardığı ve ona hüküm ve ilim verdiğini zikretmektedir:

وَلَوْطًا أَتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ تَعْمَلُ الْخَبَائِثَ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا سَوِيًّا فَاسِقِينَ

*Lut'a gelince, ona da hüküm ve ilim verdik; onu, çirkin işler yapmakta olan memleketten kurtardık. Zira onlar (o memleketin halkı), gerçekten fena işler yapan kötü bir kavimdi.*¹⁷⁴

Hz. Lut'a verilen "hüküm"den maksat, bazı müfessirlere göre davacı ile davalı arasında isabetli karar verme yeteneği, bazılarına göre ise hikmetli davranma,

¹⁶⁸ 26/Şuara 160-162; 21/Enbiya 74-75.

¹⁶⁹ Vahidi şöyle demiştir: "el-Mü'tefike; çevrilmek, altüst olmak anlamlarına gelir. Lût (a.s.)'ın kavmine verilen isimdir. Çünkü Allah bunları da, arazilerinin üstünü altına, altına da üstüne çevirmek ve üzerlerine taş yağdırmak suretiyle helak etmişti. Bu tabire "O beldenin halkının iyi hallerinin şerre dönüşmesi" manası da verilmiştir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir: 53/Necm 53; 9/Tevbe 70.

¹⁷⁰ Şevkani, *Fethu'l Kadir: El-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, Kahire: 1964, 2/222.

¹⁷¹ Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vücuhi't-Te'vil*, Kahire: 1946, 2/93.

¹⁷² Zemahşeri, *a.g.e.*, 2/93.

¹⁷³ Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 1/306.

¹⁷⁴ 21/Enbiya 74.

bazılarına göre de peygamberliktir. Verilen ilimden maksat ise, Allah'ın gönderdiği dine ait bilgiler yani şeriattir.¹⁷⁵ Zira peygamber kendisine vahyedilen bu şeriat ile kavmi arasında çıkan meselelerde isabetli karar verir. Bu yetki ve imkan Hz. İbrahim ve Hz. Lut'a da bahşedilmiştir.

2. Musa (a.s.)

Kur'an-ı Kerim'de ismi en çok zikredilen¹⁷⁶ peygamberlerden olan Musa (a.s.) İsrailoğulları'na gönderilen ve kendisine Tevrat indirilen bir peygamberdir. Kur'an'da onun dünyaya gelişi, Firavun'un yanında sarayda yetişmesi, oradan kaçıp Medyen'e gidişi, peygamber olarak seçilmesi, İsrailoğulları'nı zulümden kurtarması için Firavun'a gönderilişi, Firavun'la mücadelesi ve İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarışı, Sina çölünde ilâhî emirleri alışı, çöldeki olaylar ve İsrailoğulları'na rehberlik edişi anlatılmaktadır.¹⁷⁷

Hz. Musa Allah'ın mucizesiyle Firavun'un sarayında yetişip büyüdü. Belli bir yaşa gelip olgunlaşınca Allah Teâla kendisine “hüküm” ve ilim bahşetti. Bu husus aşağıdaki âyette şu şekilde zikredilmektedir:

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

[Musa] erginlik çağına ulaşıp [zihnen] iyice olgunlaşınca, kendisine **hüküm** (doğruyla eğriyi birbirinden ayırmaya yarayan güçlü bir muhakeme yeteneği) ve **ilim** verdik. İyiliğe yatkın olanları Biz işte böyle mükafatlandırırız.¹⁷⁸

Hz. Musa, Firavun'un sarayında bir prens olarak üst düzey eğitim görmüş ve bu sayede Mısır'da geçerli olan ilimlere vakıf olmuştu. Bunun yanında ailesiyle temas kurması sonucu ataları olan Yusuf, Yakub, İshak ve İbrahim (a.s.)'in öğretilerini de biliyordu. Âyette kendisine verilen “hüküm” ve ilmin ne olduğu ve ne zaman verildiği hususunda müfessirler arasında çeşitli görüşler belirtilmiştir. Ne zaman verildiği ile ilgili âyetteki olgunlaşınca buyruğu hakkında, bazı alimler ergenlik yaşına ulaşmak, bazıları da otuz dört veya kırk yaşına gelince diye açıklamada bulunmuşlardır. Mahiyeti ile ilgili ise, şu görüşler verilmektedir:

¹⁷⁵ Taberi, Camiü'l-Beyan, 10/49.

¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim'in otuz dört suresinde, 136 yerde zikredilmektedir.

¹⁷⁷ Ömer Faruk Harman, “Musa”, *DİA*, 31/211.

¹⁷⁸ 28/Kasas 14.

a) Kendi dininin ve atalarının dinlerinin inceliklerini bilecek ve anlayacak kavrayış ve idrake sahip olmaktır. Kavrayışı âyetteki “hüküm” lafzı, bilmeyi ise “ilim” lafzı karşılamaktadır.

b) Nübüvvet¹⁷⁹

Burada da Râzi hüküm lafzına nübüvvet manası verilmesini uygun görmemektedir. Ona göre nübüvvet, insanlara verilecek derecelerin en üstünüdür. Öncesinde ilim ve gidişat bakımından mükemmel bir halin bulunması gerekir. Ayrıca sonraki âyetlerde görüldüğü üzere peygamberlik, Hz. Musa'ya birkaç yıl sonra bağışlanmıştır.¹⁸⁰

Hz. Musa'ya hüküm ve ilim verildikten sonra başına bazı olaylar gelmiş ve Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Kendisine peygamberlik de verilip Allah Teâla tarafından İsrailoğulları'nı zulümden kurtarması için Firavun'a gönderildiğinde Firavun ona;” Biz seni içimizde daha çocukken yetiştirip-büyütmedik mi? Sen ömrünün nice yıllarını aramızda geçirmedin mi? Ve sen, yapacağın işi (cinâyeti) de işledin; sen nankörlerdensin” demişti. Bunun üzerine de Musa (a.s.) şöyle cevap verdi:

قَالَ فَعَلْتُهَا إِذَا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ فَرَرْتُ مِنْكُمْ لَمَّا خِفْتُمْ فَوَهَبَ لِي رَبِّي حُكْمًا وَجَعَلَنِي
مِنَ الْمُرْسَلِينَ

Ben o işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım. Sizden korkunca da hemen aranızdan kaçtım; sonra Rabbim bana hüküm verdi ve beni gönderilen (elçilerden) kıldı.¹⁸¹

Hz. Musa Firavun'un kendisine biz sana iyilik ettik ama sen nankörlerden çıktın ve çekip gittin demesine karşılık adeta şöyle söylemektedir. Siz bana iyilik değil kötülük ettiniz. Ben, bu işi, öldürücü olduğunu bilmeden yaptım. Kaçmama sebep olan da, "Şehrin önde gelenleri seni öldürmek için toplandılar, hakkında konuşuyorlar"¹⁸² şeklindeki haberinizi duymamdı... Böylece Hz. Musa Firavun'un bu öldürme olayıyla ilgili olarak kendisine bir iyiliği dokunmadığını aksine kaçışına sebebiyet verecek biçimde korkuttuğu için kötülük yapmış olduğunu belirtmiştir. Sonrasında da bu kaçışının ardından Allah'ın verdiği nimetleri beyan ederek şöyle demiştir: "Siz kötülük ettiniz, ama Allah bana "hüküm" vererek ve beni peygamber kılarak iyilikte bulundu."

¹⁷⁹ Taberi, a.g.e., 11/42.

¹⁸⁰ Râzi, a.ge., 24/199.

¹⁸¹ 26/Şuara 21-22.

¹⁸² 28/Kasas 20.

Müfessirler âyette bahsedilen "hüküm" ne olduğu hususunda, şu görüşleri belirtmişlerdir:

- a) Bilgi ve otorite¹⁸³
- b) Allah'ın hükümlerini ihtiva eden Tevrat'ın kendisine öğretilmesi
- c) Bilgi ve kavrayış
- d) Nübüvvet¹⁸⁴

Râzi yine aynı şekilde burada da nübüvvet manasına karşı çıkmaktadır. Çünkü ona göre peygamberlik âyetteki, "*beni peygamberlerden yaptır*" ifadesinden anlaşılmaktadır. O halde âyetteki "hüküm" ile ilim ve kavrayış kastedilmiştir ki, bunun içine akıl ve görüş ile tevhid demek olan dinin esasını bilme işi de girmektedir. Allah Teâla'nın Hz. Musa'yı peygamber olarak göndermesi, ancak aklının, görüş kuvvetinin ve tevhid bilgisinin mükemmel oluşu ile câizdir ¹⁸⁵

Kur'an-ı Kerim'de Musa (a.s.)'dan sonra aynı özelliklerin verildiği zikredilen bir diğer peygamber de Hz. Yusuf'tur.

3. Yusuf (a.s.)

Hz. Yusuf küçük yaştan itibaren başından pek çok olay geçmiş ve çeşitli sıkıntılara katlanmış, Allah Teâla'nın sevgili elçilerindedir. Kur'an-ı Kerim onun hayatına, tek bir surede başından geçenleri ayrıntılı bir şekilde anlatarak değinmiştir. Bunun sebebi de Hz. Muhammed (s.a.v.)'i teselli etmektir. Nitekim Allah Teâla, Hz. Yusuf'u nasıl kardeşlerinin kötülüklerinden korumuş ve onu Mısır ülkesinin idâresinde en yüksek mevkiye getirmişse, Hz. Muhammed (s.a.v.)'i de Kureyşliler karşısında korumuş ve neticede onu, dünyanın en büyük devletlerini sarsan bir devlet kurmaya ve Allah'ın dinini hâkim kılmaya muvaffak etmiştir.

Musa (a.s.) da zikredildiği gibi Yusuf (a.s.) için de Yüce Allah aşağıdaki âyette erginlik çağına erişince ona "hüküm" ve "ilim" verdik buyurmuştur.

وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

¹⁸³ Mevdudi, *a.g.e.*, 5/235

¹⁸⁴ Kurtubi, *a.g.e.*, 7/95.

¹⁸⁵ Râzi, *a.g.e.*, 24/110.

(Yusuf) erginlik çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve **ilim** verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.¹⁸⁶

“Hüküm” ve ilim kelimeleri için bu âyetin tefsirlerine baktığımızda önceki peygamberler için yapılan izahların aynılarını görmekteyiz. Burada da “hüküm”den maksadın anlayış ve kavrama kabiliyeti, ilimden maksadın da bilgi ve peygamberlik olduğu belirtilmektedir. Ancak Hz. Yusuf, Dâvut ve Süleyman (a.s.)’ın¹⁸⁷ konumuna benzer bir konuma getirilmiştir. Hatta başından geçen olaylar ve bu olaylara karşı bakış açıları Kur’an-ı Kerim’de onlardan daha fazla ve ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir.

Hz. Yusuf’a, her meselede sağlıklı bir hüküm verebilme, olayların nasıl noktalanacağını kestirip bilebilme, rüyaları yorumlayabilme yeteneği ya da daha kapsamlı bir deyimle yaşamı ve yaşam süresince karşılaşılabilecek olayları gerçek yüzüyle kavrayabilme yeteneği verilmişti.¹⁸⁸ Bu yeteneklere Râzi tasavvufi bakış açısıyla farklı bir yorum getirmiştir. Buradaki "hüküm"den maksat Yusuf (a.s.)’ın "emmare bi's-sui" olan nefesine hâkim olup "nefs-i mutmainne" haline gelmesi anlamını muhtemel görmüştür. Çünkü kadınların kendisine meyletmesine karşı sabredip nefesine hâkim olmuş ve onların tuzakları sonucu da uzun yıllar zindanda kalmaya sabretmiştir. Âyetteki "*O, tam erginlik çağma girince*" buyruğu, bedenî uzuvlarının normal oluşuna; "*Kendisine hüküm ve ilim verdik*" buyruğu da Hz. Yusuf’un nefsinin, amelî ve nazarî tefekkür kuvveti bakımından mükemmel oluşuna bir işarettir.

Zindan hayatından sonra da ülkedeki yönetimin başına getirilerek kendisine otorite ve yetki verilmiştir. Âyette kendisine verilen hüküm ve ilim hayatının bu safhasında da görülmektedir. Zira bu görevini adalet ve hakikat ölçülerine göre yerine getirebilmesi için de “hükme” yani isabetli karar verme kabiliyetine ve “ilme” yani Allah’ın dinine ait şeriat bilgisine sahip olması gereklidir.

Kur’an-ı Kerim’de kendisine “hüküm” verildiği zikredilen peygamberlerden son olarak ele alacağımız peygamber de Yahya (a.s.)’dır.

¹⁸⁶ 12/Yusuf 22.

¹⁸⁷ Dâvut ve Süleyman (a.s.) ile ilgili bilgileri çalışmamızın üçüncü bölümü olan beşerî otorite bölümünde ele alacağız. Çünkü diğer peygamberlerden farklı olarak Kur’an’da bu iki peygambere saltanat verildiği zikredilmektedir.

¹⁸⁸ Seyyid Kutub, *Fî Zilali'l-Kur'ân*, Beyrut: Darü’ş-Şuruk, 1985, 4/1979.

4. Yahya (a.s.)

Yahya (a.s.), Hz. Zekeriyâ'nın oğlu olup annesi Hz. Meryem'in teyzesidir. Kur'an-ı Kerim'de kendisinden beş yerde bahsedilmektedir.¹⁸⁹ Bu âyetlerde onun dünyaya gelişi ve şahsiyeti üzerinde durulmaktadır. Allah Teâla, onu daha küçük yaşta iken üstün bir konuma getirmiş ve şöyle hitap etmiştir:

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا
Ey Yahya! Kitab'a (Tevrat'a) var gücünle sarıl! (dedik) ve henüz sabi
iken ona **hüküm** verdik. “¹⁹⁰

Âyet-i kerime de geçen kitaptan maksat alimlere göre Tevrat'tır. Kendisine Allah tarafından kitaba sarıl yani ciddiyetle eğil buyrulmuştur. Rivâyetlere göre Hz. Yahya daha küçük yaşta iken kendisine bizimle gel, oynayalım diyen çocuklara ben oynamak için yaratılmadım demiştir. Çocukluğundan itibaren takva sahibi ve salih bir zattır. Ayrıca yine rivâyetlere göre, Hz. Musa'nın şeriatı hakkında ileri derecede bilgi sahibi ve bu şeriatın hükümleri konusunda bir kaynaktı. Allah Ona küçük yaşta kitabı anlama ve kavrama kabiliyeti vermişti.¹⁹¹

Âyette geçen hüküm lafzına müfessirler tarafından nübüvvet manası verilip verilmediğine baktığımızda genelde diğer peygamberler için lafza bu mananın verilmesini reddeden Râzi, bu sefer nübüvvetin anlaşılacağını savunmaktadır. Zira Allah Teâla, Yahya ve İsa (a.s.)'ı Hz. Musa ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'i gönderdiği yaşta değil, onlar henüz çocuk iken peygamber kılmıştır. Yahya (a.s.) daha çocukken aklını sapasağlam ve muhkem yaratmış ve ona vahyetmiştir. Eğer, çocuk iken kişide akıl, zeka ve nübüvvetin varlığı nasıl düşünülebilir denilirse de bu soruyu soran kimse, olağanüstü halleri imkansız görüp nübüvvet kapısını kapamış olur. Çünkü nübüvvet meselesinde iş, mucizelere dayanır. Mucize de, olağanüstü haller demektir, şeklinde açıklama getirmiştir.¹⁹² Bütün bu açıklamalardan sonra Yahya (a.s.) için âyette kendisine verilen “hüküm”den Tevrat'ı anlamayı ve dinde fikhin yani derin kavrayışın verildiği manasını çıkartabiliriz.

Konuyla ilgili olarak En'am 89 ayetine dikkat çekmek gerekiyor. Zira bu ayette çok sayıda peygambere hüküm verildiği ifade edilmiştir.

¹⁸⁹ 3/Al-i İmran 39; 6/Enam 85; 19/Meryem 7, 12; 21/Enbiya 90.

¹⁹⁰ 19/ Meryem 12.

¹⁹¹ İbn Kesir, *Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi'sh-Şeyh li't-Türas, 2000/1421, 9/221

¹⁹² Râzi, *a.g.e.*, 21/163.

أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرْ بِهَا هُنَّ لِأَفْقَادٍ فَكُنَّا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا
بِهَا بِكَافِرِينَ

*Kendilerine kitap, **hüküm** ve peygamberlik verdiklerimiz işte bunlardır. Kafirler onları inkar ederlerse, inkar etmeyecek bir milleti onlara vekil kılarız.*

Âyette geçen “İşte bunlardır” buyruğundan kasıt En’am suresinde bu âyetten önceki âyetlerde zikredilen on sekiz peygamberdir. Bunlar; İbrahim, İshak, Yakup, Nuh, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa, Harun, Zekerriyya, Yahya, İsa, İlyas, İsmail, Elyesa, Yunus ve Lut (a.s.)’dir. Kendilerine verilen kitaptan kasıt; Allah’ın vahyi, hükümden kasıt; bu kitapları anlayıp onlardan isabetli hüküm çıkarma kabiliyeti ve nübüvvetten kasıt da peygamberliktir.

Allah Teâla bu isimleri zikredilen on sekiz peygamberin tümüne de ilâhî kitap veya sahife vermemiştir. Ancak bazı peygamberler kendilerinden önceki peygamberlere indirilen şeriatleri tatbik ve tebliğ etmiştir. Bu yüzden âyette zikredilen “verme”den kasıt kitapta mevcut olan hükümleri tam anlama ve kitabın hakikatini ve sırlarını kuşatabilecek bir ilme sahip olma kastedilmiş olabilir. Zira önceki başlıklarda incelediğimiz âyetlerde hüküm ve ilim lafızları birlikte zikredilmişti. Âyette geçen “hüküm” lafzını bazı meallerde olduğu gibi sadece hikmet anlamıyla kısıtlandırmak yeterli gözükmemektedir. Her ne kadar hikmet manası hakikate uygun hüküm verme anlamını içerse de bunun yanında “hüküm” kavramının içerisinde yetki ve otorite anlamları barındırması, kanaatimizce bu kavramın hikmet lafzıyla karşılanmasına imkan vermemektedir. Çünkü bu yetki ve dini otorite sayesinde peygamberler Allah’ın kitabındaki hükümleri insanlar arasında tatbik edebilme kudretine sahip olabilmektedirler. Nitekim Allah Teâla gönderdiği şeraitlerdeki hükümlerinin insan hayatında geçerli olabilmesi için o peygamberleri insanlar üzerinde hâkim kılmaktadır.

Allah Teâla tarafından elçilerine verilen “hükümün” nübüvvetle ilişkisini ele alırsak; hüküm bir nevi peygamberliğin olmazsa olmazı ve elçileri nübüvveti hazırlayan birer eğitim ve hazırlık safhası veya nübüvvetin etki alanını Allah’ın şeraitinden isabetli hükümler çıkararak genişleten bir dini otorite olarak görülebilir. Bunu Kur’an-ı Kerim’de Musa ve Yusuf (a.s.)’in hayatlarında ayrıntılı bir şekilde görmekteyiz. Zira hükümün tatbikinde yetki ve otoritenin yanında insanları yönetebilme donanımına sahip olmak da gereklidir.

b. Peygamberin Hakem Olması

Peygamberlere Allah tarafından hüküm verildiği ifade edildiğine göre bunun tabii sonucu olarak peygamberlerin hüküm sahibi oldukları ortaya çıkar. Nitekim bu husus da çok sayıda ayette dile getirilmiştir. Bu kısımda, peygamberin hakem olma durumuna dair Kur'an-ı Kerim'de geçen âyet-i kerimeleri ve bu hakemliğin itikadî ve hukukî boyutları ele alınacaktır. Bu âyetler doğrudan Hz. Muhammed (s.a.v.)'i muhatap almıştır. Her ne kadar hakem olma durumu dünyevi konularda olsa da bu konu ayetlerde imanî bir boyuta çekildiğinden bu bölüm içerisinde ele aldık. Onun hakem olma durumu aşağıdaki iki âyette şöyle geçmektedir:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.¹⁹³

وَكَيفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَٰئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ

İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.¹⁹⁴

Konuyu anlayabilmek için âyetlerin sebebi nüzulüne baktığımızda rivâyetlerde birkaç farklı olay verildiğini görmekteyiz. Nisa suresinin 65'inci âyetiyle ilgili kaynaklarda iki olay anlatılmaktadır. Bunlar;

a) Taberî'de geçen rivâyete göre Mücahid ve başkaları, bu âyet ile kastedilen kimselerin daha önceki âyette sözleri geçen tağutun hükmüne başvurmak isteyen Yahudiyle münafık kimse olduğunu söylemektedirler. Bu ikisi arasında bir anlaşmazlık çıkmış ve münafık kimse, Yahudilerin rüşvet aldıklarını bildiği için onların huzurunda muhakeme olunmak istemiş, Yahudi ise Müslümanların, rüşvet almadıklarını bildiği için onların huzurunda muhakeme olunmak istemiştir. Bu iki kişi Cüheyne kabilesinden bir kahinin huzurunda muhakeme olmak üzere anlaştılar. İşte bunun üzerine Allah Teâla bu âyet-i kerimeyi indirdi.

b) Âyetin nüzülü ile ilgili rivâyet edilen ikinci olay ise, Zübeyr b. el-Avvam ile Ensar'dan bir kişi Medine'nin dışında bulunan ve Harre diye adlandırılan bir

¹⁹³ 4/Nisa 65.

¹⁹⁴ 5/Maide 43.

yerdeki hurmalarını suladıkları su arkı hakkında Resulullah'ın yanında tartıştılar. Tartışma sırasında Ensar'dan olan kişi Zübeyr'den suyu bırakmasını istedi, fakat o bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Resulullah'tan aralarında hüküm vermesini istediler. Resulullah Zübeyr'e "Ey Zübeyr, hurmalarını sula ve suyu komşuna bırak" dedi. Bunun üzerine, Ensar'dan olan kişi kızdı ve "Ey Allah'ın Resülü, bu senin halanın oğlu olduğu için mi?" dedi. Bunun üzerine Resulullah kızardı ve şöyle buyurdu: "Ey Zübeyr, hurmalarını sula, ağaçlarının köküne işleyinceye kadar suyu bırakma." İşte bu olay üzerine bu âyet nâzil oldu.

Bu iki sebab-i nüzulle ilgili; Taberî, âyetlerde tağutun hükmüne başvurmak isteyen kimselerin kıssası devam ettiğinden âyet-i kerimenin nüzul sebebi olarak Mücahid'in görüşünün daha yerinde olduğunu söylemiştir. Zira bir kıssanın bittiğine dair bir işaret olmayınca aynı kıssanın devam ettiğini söyleyerek âyetleri birbiriyle irtibatlandırmak gerekir.¹⁹⁵ Kurtubî ise, bu âyet-i kerimenin umum ifadesi ile iki olayı da kapsamına aldığı belirtmiştir.¹⁹⁶

İkinci âyet olan Maide suresinin 43'üncü âyeti ile ilgili de yine kaynaklarda iki olay anlatılmaktadır. Bunlar;

a) Mücahid, Zühri, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Kesir'den nakledilen bir görüşe göre bu âyet-i kerime, zina eden Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Yahudiler, şereflileri zina ettiğinde ona zina etmenin Tevrat'taki asıl cezası olan recm cezasını vermeyip onun yüzünü karalıyor ve ona sopa vuruyorlardı. Zayıf olanlarından biri zina yaptığında ise onu recmediyorlardı. Resulullah Medine'ye gelince belki mesele hakkında bir ruhsat buluruz diye ona, evli oldukları halde zina yapanların cezasının ne olduğunu sordular. Resulullah da onların cezasının recm olduğunu söyledi ve zina yapanların recmedilmesini emretti.

b) Abdullah b. Abbas ve İbn Zeyd'den nakledilen diğer bir görüşe göre ise bu âyet-i kerime Yahudilerden Nadroğulları ile Kureyzaoğulları arasında tartışılan bir diyetin Resulullah'a sorulması üzerine indirilmiştir. Bu hususta Abdullah b. Abbas şunları söylemiştir: Medine'de Yahudilerden Kureyza ve Nadroğulları kabileleri bulunuyordu. Nadroğulları kabilesi Kureyzaoğulları kabilesinden daha şerefli kabul edildiğinden Kureyzaoğullarından biri Nadroğullarından birisini öldürürse, öldüren katil de öldürülürdü. Fakat Nadroğullarından birisi Kureyzaoğullarından birisini öldürürse, katil öldürülmez, diyet olarak yaklaşık yirmi ton hurma

¹⁹⁵ Taberî, *a.g.e.*, 4/158-160.

¹⁹⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, 3/269.

verilirdi. Resulullah Medine'ye geldikten sonra Nadroğullarından bir adam, Kureyzaoğullarından birisini öldürdü. Kureyzaoğulları, katili bize verin onu öldürelim dediler. Karşı taraf itiraz edince Kureyzaoğulları bizimle sizin aranızda Allah'ın peygamberi var ona başvuralım dediler ve Resulullah'a geldiler. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.¹⁹⁷

Her iki âyet de, hangi olay üzerine nâzil olursa olsun, biri itikadî diğeri hukukî olmak üzere iki boyuta sahiptir.

1. İtikadî Boyutu

Nisa-65'te zikredilen *“aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam manasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar”* buyruğu konuyu itikadî boyuta taşımaktadır. Müfessirlere göre bu âyet, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hükmüne razı olmayan kimsenin mü'min olamayacağına delalet etmektedir. Ayrıca O'nun hakemliğine başvurmak da kişiyi iman dairesine almaya yeterli olmamaktadır. Bunun için verdiği hükme hiçbir sıkıntı duymaksızın gönül hoşnutluğu ve kalp teslimiyetiyle kabul gerekmektedir.¹⁹⁸

Âyetin tefsiriyle ilgili Kurtubî'nin naklettiğine göre İbnü'l-Arabi, bu ayetle ilgili şu izahları yapmıştır: Hüküm konusunda Rasulullah (sav)'ı itham eden her kimse kafirdir. Yahudi ile münafık arasında geçen olayda münafığın niyetinde zaten kasıt vardır, fakat Ensardan olan kimse ile Zübeyr arasındaki olayda Ensarlı istemeden böyle bir tepki vermiş ve sonrasında peygamber tarafından affedilmiştir. Resulullah son emriyle Zübeyr'in, hakkını tam olarak almasını emretmiştir. Halbuki daha önce söylediği "Sula ve bırak" sözüyle her iki taraf için kolaylık getirecek bir hal tarzını teklif etmişti.¹⁹⁹

Her iki âyetin sonunda da yer alan *“iman etmiş olmazlar”* buyruğu, Allah'ın ve peygamberinin herhangi bir emrini şüphesi veya inadı yönünden reddeden bir Müslümanın İslâm'dan çıkmış olacağına delil getirilmektedir. Bu hükme göre peygamberin vefatından sonra sahabe-i kiram, zekatını vermeyenlerin mürted

¹⁹⁷ Taberi, *a.g.e.*, 4/242-248.

¹⁹⁸ Râzi, *a.g.e.*, nisa 65; Taberi, *a.g.e.*, 4/158-160; Elmalılı, *a.g.e.*, 3/22-23; Kurtubi, *a.g.e.*, 3/268-270

¹⁹⁹ Kurtubi, *a.g.e.*, 3/268.

olduklarına, öldürülmeleri gerektiğine ve çocuklarının esir edileceklerine dair hüküm vermişlerdir.²⁰⁰

Peygamberin hükmüne razı olup olmama durumu Nur suresinin 48 ile 51'inci âyetleri arasında da şu şekilde zikredilmektedir:

وَإِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ
Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Peygamber'e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinden bir kısmı yüz çevirip dönerler.

Bu ayetin nüzül sebebiyle ilgili olay da yine münafık bir kimseyle Yahudi bir kimse arasında geçmektedir. Münafık haksız olduğunu bildiğinden anlaşmazlığın çözümü için Hz. Muhammed'e gitmeyi reddetmekte ve onun yerine hahambaşı Ka'b b. Eşref'e gitmek istemektedir. Yahudi ise Ka'b'ın rüşvet aldığını ve güvenilir olmadığını bildiğinden Hz. Muhammed'e olayı götürmeyi teklif etmektedir. Bu davranış tarzının sebebi Allah Teâla tarafından âyetin devamında şöyle zikredilmektedir:

وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ (49) أَفَبِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولَهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (50)
Ama, eğer (Allah ve Resûlünün hükmettiği) hak kendi lehlerine ise, ona boyun eğip gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler, yahut Allah ve Resûlünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!

Kur'an bu âyetlerde Allah ve resulünün haksızlık yapacağı endişesini taşımayı zalimlik olarak nitelemektedir. Çünkü Allah ve resulünün hükmünde adaletsizliğin olmayacağı İslam dairesine girmeyen bir kişi tarafından bile bilinmekteyken bundan şüphe eden kimsenin Müslüman bir şahıs olması, onun imanının bozuk olduğunu göstermekte ve niyetinin de İslam toplumunun mensubu olmanın avantajlarından yararlanmak için Müslüman gibi görünmek yani münafıklık olduğunu tescillemektedir. Halbuki Müslümanlardan beklenen, "işittik ve itaat ettik" demeleridir. Nitekim bu husus bir sonraki âyette açıkça ifade edilmiştir:

إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا
وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

²⁰⁰ Seyyid Kutub, a.g.e., 2/696-697.

Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve resûlüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak "İşittik ve itaat ettik" demeleridir. İşte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir.

Bu âyet-i kerime Allah ve rasulünün hükmüne çağırının, çağrısını kabul etmenin farz olduğuna delil teşkil etmektedir.²⁰¹ Ayrıca mümin olanların hangi sıfatlar taşıması gerektiği de açıklanmaktadır. Bu tavır tereddütsüz duyup itaat etmenin şekli ve Yüce Allah'ın insanlar için dilediği şeyin, onların kendileri için istedikleri şeyden daha hayırlı olduğuna olan güvenin ifadesidir. Âyetin devamında ise Kur'an mutlu sona erecek olanların bu kimseler olduğunun müjdesini vermektedir. Peygamberin verdiği hüküm karşısında Müslümanların takınması gereken tutumla ilgili bir diğer âyet ise şöyledir:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ
وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُّبِينًا

*Allah ve Resûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.*²⁰²

Abdullah b. Abbas bu âyetin, Rasulullah'ın halasının kızı olan Zeyneb bt. Cahş hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Rasulullah Hz. Zeyneb'i azatlı kölesi Zeyd b. Hârise için istemiş, o bu tekliften hoşnut olmayıp reddedince bu âyet-i kerime nâzil olmuş ve bunun üzerine Hz. Zeynep de "Ey Allah'ın resulü, sen beni onunla evlendirmeye razı mısın?" demiş, Resulullah da "Evet" deyince "O halde ben, Allah'ın resulüne karşı gelemem diyerek Zeyd ile evlenmeyi kabul ettim" demiştir.²⁰³

O günün Arap toplumunun anlayış yapısında bir köle azat edilse bile normal insan seviyesinde kabul görmemekteydi. Hz. Muhammed bu sınıf farklarına dayalı bozuk anlayışı ortadan kaldırmak için böyle bir uygulamaya giderek eski kölesini Haşimoğullarının soylu bir kızı olan Hz. Zeynep ile evlendirmeyi düşündü. Nitekim böyle bir anlayışı ancak Hz. Peygamber'den kaynaklanan bir uygulama ortadan kaldırabilirdi. Bu maksat üzere nâzil olan âyet-i kerime Allah Teâla'nın ve peygamberinin vereceği bir hükmün arka planında insanların hayrına olan bir hikmetin yer aldığını ve Yüce Allah'ın kaderine olan teslimiyetin, kendi

²⁰¹ Kurtubi, *a.g.e.*, 6/294-295.

²⁰² 33/Ahzab 36.

²⁰³ Taberi, âyeti kerimenin bir diğer sebebi nüzulüne de yer vermiştir.

düşünce, davranış ve seçme özgürlüğünü Allah ve resulüne teslim etmek olarak kavranması gerektiğini belirtmektedir..

2. Hukukî Boyutu

Peygamberin hakem olması başlığı altında sebep-i nüzulleriyle birlikte verdiğimiz Nisa 65 ve Maide 43'üncü âyetlere baktığımızda Medine döneminde nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Resulullah'ın hicretiyle birlikte Medine'de sosyolojik açıdan ciddi değişimler olmaya başlamıştır. Önceleri kurumsallaşmamış bir cemaat yapısı gösteren Müslümanlar, Medine dönemiyle birlikte siyasi bir varlık kazanmaya başladılar. Bu cemaatin toplanma sebebi her ne kadar dini gayelerle olsa da dini emirler, toplum halinde yaşayan insanlar arasında düzen ve adaletin sağlanması için bir kısım idarî ve hukukî düzenlemeleri gerçekleştirmek hedefindedir. Bu hedef toplumun tüm bireyleri üzerinde hâkim bir otoriteye sahip olmayı gerektirir. Peygamberlere bu kudreti sağlayan otorite mekanizması ise itaat anlayışıyla Allah Teâla tarafından verilmektedir. Bu hususu Nisa 64'üncü âyette, *“Biz gönderdiğimiz her peygamberi, Allah'ın izni ile, mutlaka kendisine itaat edilsin diye gönderdik”* buyruğunda görmekteyiz. Zira peygambere itaat, aslında Allah'a itaat demek olduğundan bu husus ilâhî hükümler alanına girmektedir. Bundan hareketle Hz. Peygamber, vahyin kılavuzluğunda bir merkezi otorite kurmaya başlamış ve Medine'de yaşayan toplumun tüm kesimleriyle ilgili (Müslüman, ehl-i kitap ve bazı putperest kabileler) çeşitli konularda gündelik yaşama yönelik kararlar almış ve bunları uygulamıştır. Böyle bir otoritenin de yürütme ve yargılama gücünün olması kaçınılmazdır. Geline bu durum iki âyetin hukuki boyutunu göstermektedir. Nitekim bu hususta müfessirler tarafından şu açıklamalarda yapılmıştır:

Mevdudî'ye göre Nisa 65'inci âyette verilen peygamberin hükmünü sıkıntı duymaksızın kabul etme emri, sadece Hz. Peygamber'in (s.a.v.)'in hayat süresi ile sınırlı olmayıp kıyamet gününe kadar geçerlidir. O'nun uyguladığı ve öğrettiği hüküm ve düzenlemeler, kıyamete kadar nihaî otorite olarak kalmalıdır. Onun vefatından sonra yaşayıp ona iman edenler ancak bu şekilde iman etmiş olurlar.²⁰⁴

²⁰⁴ Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudî, *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, İstanbul: İnsan, 1986, 1/306.

Maide 43'üncü âyet ile ilgili olarak ise, her iki rivâyette de Yahudiler yanlarında iman ettiklerini iddia ettikleri Tevrat bulunurken ve yöneticileri onun şeriatine göre onlar arasında hüküm vermekteyken aralarındaki problemi, nübüvvetini kabul etmedikleri Hz. Muhammed'e getirmeleri âyette kınanmaktadır. Hz. Peygamber'in bunlar hakkında hüküm verip veremeyeceği ise bir önceki âyette zikredilmektedir. Bu konunun hukukî boyutunu ve Maide suresinin 42'inci âyeti ise çalışmamızın üçüncü bölümündeki peygamberlerin adaletle hükmetmesi başlığı altında ele alacağız.

İtikadî ve hukukî boyutlarını ele aldığımız Nisa suresinin 65 ve Maide suresinin 43'üncü âyet-i kerimelerinde de görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin vereceği hükümlere itaat etme hususu bir inanç meselesi olarak ele alınmaktadır. Nitekim peygamberler insanlar üzerinde hükmü geçmesi gereken şahsiyetlerdir. Çünkü Allah, yukarıda Nisa suresinin 64'üncü âyetinde belirttiğimiz üzere *“her peygamberi kendilerine itaat edilmesi için”* göndermiş ve hüküm ve ilim başlığında da ele aldığımız üzere de, onlara *“hak dini insanlara tebliğ ederken ve insanların aralarında çıkan ihtilafları çözerken kendilerine vahyedilen şeriaten isabetli karar çıkarma yeteneği, üstün kavrayış ve muhakeme tarzı”* vermiştir. Peygamberler işte bu yetki, imkan ve dini otorite sayesinde Allah'ın razı olacağı toplumlar meydana getirmeyi başarmışlardır. Onlara bu yolda hüküm kaynağı olma bakımından ilahi kitaplar rehberlik etmiştir.

C. HÜKÜM KAYNAĞI OLMA BAKIMINDAN İLÂHÎ KİTAPLAR

Peygamberlerdeki dini otoriteden sonra ilâhî hükümlerlik alanına giren bir diğer unsur da Allah katından gönderilen ilâhî kitaplardır. Bu kitapların gönderilme sebebi de aşağıda Bakara suresinin 213'üncü âyetinde belirteceğimiz üzere *“peygamberlere insanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri ve hak yolu göstermeleri için”* gönderilmiştir. İlahi kitapların bu yol göstericiliği peygamberlerin verecekleri hükümlere kaynaklık etmeleri bakımından önem kazanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de kitap lafzı, genel anlamda Allah'ın peygamberlerine indirdiği vahyi ve üç ilâhî kitaptan her birini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ilâhî kitaplar, Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'dir. Allah katından indirilen bu ilâhî kitaplar, peygamberlerin üstlendikleri kutsal görevin yerine getirilmesine kaynaklık etmekte ve Allah'ın hükmünü temsil etmektedirler. Önceki kısımda ele

aldığımız Kur'an'da peygamberlere verildiği zikredilen "hüküm" ve ilmin bu ilâhî kitaplarda mevcut olan hükümleri tam anlamayı sağlayacak kavrayış ve insanlar arasında çıkan meselelerde ilâhî kitaplara göre isabetli hüküm verme kabiliyeti olduğunu müfessirlerin izahlarıyla açıklamıştık. Aşağıda vereceğimiz âyet-i kerimeler de bu açıklamaları doğrulamakta ve ilâhî kitapların misyonunu belirtmektedir. Nitekim Bakara suresinin 213'üncü âyette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır:

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَجْزِيَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
النَّبِيُّاتُ بَعْثًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ
يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi.

İlahi kitapların mahiyetini açıklayan bu âyetten onların; insanlar arasında anlaşmazlığa düşülen hususlarda verilecek hükümleri yani karar ve çözümleri içerdiklerini anlamaktayız. Zira peygamberin görevi de insanları hakikat üzere, tek bir ümmet olarak yaşamalarını sağlamaktır. Bunun kuralları, usul ve kaideleri de işte bu ilâhî kitapların içerisinde yer alan âyetlerde dir. Her bir ilâhî kitabın kendilerine gönderildiği milletlerden, her türlü konuda verecekleri kararlarda kitabın getirmiş olduğu kaideleri tek otorite olarak kabul etmeleri istenmiştir. Bu hususu her bir ilâhî kitabı sırasıyla ele alırken vereceğimiz ilgili âyetlerde göreceğiz. Onlardan ilki de Hz. Musa'ya indirilen Tevrat'tır.

a. Tevrat

Kur'an-ı Kerim'de Tevrat on altı âyette ve on sekiz defa geçmektedir. Bu âyetlerden Tevrat'ın Allah tarafında Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğullarına indirilen bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'ya indirilen kitap için ayrıca Tevrat'ın yanında "Furkan" ismi de zikredilmektedir. Bu lafız konumuz açısından dikkat çekici gördüğümüz için geçtiği âyeti burada açıklamak gerekir.

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

*Doğru yolu bulasınız diye Musa'ya Kitab'ı ve hak ile batılı ayıran hükümleri verdik.*²⁰⁵

Âyette, Hz. Musa'ya verildiği belirtilen kitap ile Tevrat'ın kastedildiğine dair müfessirler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak kitapla birlikte zikredilen “Furkan” kelimesi lafız olarak ayırmak anlamındaki فرق fiilinden ism-i fail olarak kullanılan ve ayırıcı ve ayıran anlamına gelen bir kelimedir. Müfessirler bu ayırıcılık vasfının genelde hak ile batılı ayırma ile ilgili olduğu kanaatindeyler. Âyetteki “furkan” lafzıyla neyin kastedildiğine dair görüşler ise şunlardır:

a) Kitap olarak belirtilen Tevrat'a ya atıf olarak ya da te'kid maksadıyla getirilerek hak ile batılı ayırmak üzere indirilen kitap manasına gelmektedir. Böylelikle “furkan” lafzı Kur'an'ın olduğu gibi Tevrat'ın bir vasfıdır.

b) Hz. Musa (a.s.)'a verilen yed-i beyza, asa ve diğer mucizeler olan Allah'ın İsrailoğullarına Firavun'un kavmine karşı ettiği yardım, verdiği ferahlık ve denizin Hz. Musa (a.s.) için yarılmasıdır.²⁰⁶

Kelimeye verilen hakla batılı ayırma anlamı dolayısıyla bazı meallerde bu kelimeye “hakla batılı ayıran hükümler” manası verilmiştir.²⁰⁷ Biz de bu mananın isabetli olduğu kanaatindeyiz. Zira En'am suresinin 154'üncü âyetinde Tevrat için, her şeyi ayrıntılarıyla açıklayan kitap ifadesi zikredilmiştir. Her şeyi açıklamaktan kasıt da, haram ile helali, hak ile batılı birbirinden ayıracak hükümler ve ölçülerdir.²⁰⁸ Tevrat'ın bu vasfı, Maide 44 ve 45'inci âyetlerde de şöyle belirtilmektedir:

إِنَّا أَنْزَلْنَا النُّورَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا
وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ
وَإِخْشَاؤَنَ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ

Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik.

Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla Yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zahidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey Yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun.

²⁰⁵ 2/Bakara 53.

²⁰⁶ Râzi, a.g.e., 3/73.

²⁰⁷ Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, *Diyanet Vakfı Meali*, İstanbul: 2009, s.7; Hasan Basri Çantay, *Hasan Basri Çantay Meali*, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1993, 1/24

²⁰⁸ Elmalılı, a.g.e., 1/298.

Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ
بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصًا فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ
فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

Âyet, Yahudilerin evli oldukları halde zina eden iki Yahudinin cezasının ne olacağına Resulullah'a sorulması ve onun da recm cezası vermesi üzerine nâzil olmuştur. Âyette kendilerini Allah'ın yoluna adanmış peygamberlerin,²⁰⁹ Yahudilere Tevrat ile hükmettikleri belirtilmiştir. Onlardan sonra bu görevi üstlenen kimseler için de âyette “rabbanıyyun” ve “ahbar” lafızları kullanılmıştır. Müfessirler bunların kim olduklarına dair çeşitli görüşler belirtmişlerdir. Bu görüşler şöyledir:

a) “Rabbanıyyun” kelimesi رباني kelimesinin çoğuludur. İnsanları yetiştiren, işlerini düzene koyan ve onları sevk ve idâre eden anlamlarına gelmekte ve bu kimselerin her birinin kendi ihtisasında insanlar yetiştirmesi ve idâre etmesinden dolayı alimler, fakihler, idâreci ve eğitimciler anlamlarına gelmektedir.²¹⁰ “Ahbar” kelimesi ise, bir şeyi sağlam bir şekilde bilen anlamındaki "hibr" kelimesinin çoğuludur. Bu lafız da hikmet sahibi olup insanları idârede bu doğrultuda hareket eden alim kimselerin vasfıdır. Bu görüşü belirten müfessirlerden her iki lafzında farklı nitelikteki kişiler değil de aynı vasıftaki kişileri belirttiği anlaşılmaktadır.

b) Bu iki lafzın farklı kişileri belirttiği görüşünü benimseyen müfessirlere göre ise, “ahbar” bilgin ve alim kimse, “rabbanıyyun” da “ahbar”dan daha üstün kimselerdir.²¹¹

c) Bu görüşlerden farklı olarak Zemahşeri, onların Harun (a.s.)'in çocuklarından peygamberlerin yolunu benimseyen zahidler ve alimler olduğunu söylemektedir.²¹²

²⁰⁹ Bu peygamberler, Hz. Musa'dan sonra gönderilen ve Tevrat'ı tatbik etmekle görevlendirilen peygamberlerdir.

²¹⁰ Taberi, a.g.e., 3/325-327.

²¹¹ Taberi, a.g.e., 4/249-252.

²¹² Zemahşeri, a.g.e., 3/415

Âyette bahsedilen kendilerini Allah'ın dinine adanmış peygamberler ve onların yolundan giden insanları yönetme konumundaki alim kimselerden istenilen Allah'ın kitabını korumaktır. Bu da onu ezberleyip unutmamaları ve hükümlerini tatbik edip zayi olmasına engel olmaları sayesinde gerçekleşmektedir.²¹³ Allah Teâla, bu hüküm yetkisini elinde bulunduran otoritelerden gönderilen kitaplara sadık olmalarını istemiştir. Âyette zikredilen Allah'ın âyetlerini az bir bedel karşılığında satmak şüphesiz Kitabın otoritesini ve yürürlüğünü zedelemektedir.

Burada ikinci âyetteki kısas hükmüne değinmek gerekmektedir. Çünkü bu hüküm Allah'ın indirdiği hükümlerden olup âyette kınanan Yahudi bilginler tarafından çeşitli şekilde tahrife zorlanmıştır. Ayette zikredilen “kisas”, suçluyla işlediği suçun dengi bir cezayı uygulamaktır.²¹⁴ Öldürülenin hakkının esası, katilin canıyla kısas olunmasıdır. Hak sahibi noksanı almaya razı olmadığı sürece bir can yerine bir candan fazlasını almak veya noksan vermek haksızlıktır, zulümdür. Kisas, tam dengi dengine karşılama ve takas demek olduğundan, denklik bulunmayan veya denkliğin korunamaması ihtimali bulunan yaralamalara ise kısas yapılamaz. Bunlar tam makul bir dengi olmayan maliyet itibariyle yani sakatlanan her bir uzuv için yaralayandan alınan şer'î diyet (kan parası) şeklinde veya hükümet-i adl (bilirkişinin tayin edeceği tazminat) ile ödetilebilir.²¹⁵

Kisas hükmü, yaşama hakkının dokunulmazlığını sağlayabilmek için Allah Teâla tarafından konulmuştur. Hamdi Yazır'a göre, dünyada adalet ve eşitliğe kısastan daha büyük bir örnek getirilemez. Âyette zikredilen cana can, göze göz yazılmak, can almak, göz çıkarmak için değil; cana dokundurmak, göz çıkartmamak içindir.²¹⁶ Âyetin devamında, her kim kısas hakkını tasadduk eder yani affederse bütün günahlarının bağışlanmasına vesile olacak büyük bir sadaka yapmış olacağı ifade edilmektedir. Âyetin sonunda ise, “bu hükümlerle hükmetmeyenlerin zalimlerden olacağı” ifade edilmektedir. Zira Allah Teâla'nın indirdiği hükümler zulmün zulüm, zalimin zalim olmasını tayin eden ölçüyü koymaktadır. Bunlar ile hükmetmemek zulüm ile adaleti, zalim ile mazlumu birbirinden ayırmamak olacaktır. Bu da âyetin sonunda belirtildiği gibi asıl zalimlikdir.

²¹³ Râzi, *a.g.e.*, 12/4-5.

²¹⁴ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, 244.

²¹⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/251.

²¹⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/250-251.

b. İncil

Kendisinden sonra Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelen ilâhî kitap ise Meryem oğlu İsa'ya indirilen hidâyet ve nur kaynağı İncil'dir. İncil'in de hüküm kaynağı olma bakımında önemi çeşitli âyetler ve bu âyetlere müfessirlerin getirdiği izahlardan anlaşılmaktadır.

İsrailoğullarının, Allah'a verdikleri sözleri tutmamaları²¹⁷ ve kendilerine indirilen Tevrat'ın hükümlerini tahrif etmeleri sonucunda, Allah Teâla kendilerine yeni bir peygamber ve yeni bir ilâhî kitap göndermiştir. Bu peygamber, Meryem oğlu İsa ve ilâhî kitap da İncil'dir. Kur'an-ı Kerim'de İncil on iki âyette geçmekte ve daha çok Tevrat ile birlikte zikredilmektedir. Bunun sebebinin, Maide suresi 110'uncu âyette belirtildiği üzere Hz. İsa'ya bu iki kitabın da öğretilmesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir.

Hz. İsa'nın ve kendisine indirilen İncil'in görevi Tevrat'ı tasdik etmek ve onda tahrif edilen hükümleri düzeltmek üzere İsrailoğullarını hidâyete ulaştırmaktır. Bu hususlar Maide suresinin 46 ve 47'inci âyetlerde şu şekilde zikredilmektedir:

وَقَفَّيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَنُورٌ لِّلْمُتَّقِينَ

Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve Ona, içinde doğruya rehberlik ve nur bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, takva sahiplerine bir hidâyet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

وَلْيَحْكُمْ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ
İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile **hükmetsinler.**

Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fasıklardır.

Birinci âyette İncil'in, Tevrat'ı tasdik etmek yani doğrulamak ve değiştirilen hükümlerini düzeltmek üzere indirilmesi ile birlikte bir hidâyet kaynağı olup içerisinde nurun bulunduğu belirtilmektedir. Bu hidâyet ve nur, Tevrat'ın hükümlerinin tahrifiyle birlikte İsrailoğullarının dalalete ve karanlığa düşmesi sonucunda onların yollarını bulmaları içindir. Müfessirlere göre İncil'in hidâyet kaynağı olması, şer'i hükümlerin ve mükellefiyetlerin açıklanması, içerisindeki nurun ise akidenin esaslarını gösteren bir aydınlık yani nübüvvet ve me'adın (öldükten sonra diriliş ve ahiretin) açıklanmasıdır.²¹⁸ İncil'in takva sahibi

²¹⁷ 5/Maide,12.

²¹⁸ Vehbe Zuhayli, *Tefsiru'l Munir*, Dımaşk: Daru'l-Fikr,1991/1411, 6/211-212.

kimselere bir öğüt olması ise, içeriğinde çok kuvvetli bir şekilde insanı gınahtan men edici tavsiyeleri ihtiva etmesinden dolayıdır. Bütün ilâhî kitaplarda olduğu gibi İncil'in de hidâyete ulaştırması için ona iman edenlerden imanlarında samimi yani muttaki olmaları istenmiştir.

İkinci âyette ise, Yahudilerden Tevrat'a göre hüküm vermeleri istendiği gibi Hz. İsa'ya tabi olanlardan da İncil'e göre hüküm vermeleri istenmektedir. Âyetlerin bağlamına baktığımızda, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in zamanındaki ehl-i kitabı muhatap aldığı açıktır. Kur'an-ı Kerim'in indirilişi bu kitapların tahrifi ve hükümlerine riâyet edilmemesi sonucunda olmasına rağmen, Allah Teâla neden onlara Kur'an'ın hükümlerine iman yerine ellerindeki hükümlere göre hüküm vermelerini istiyor diye bir soru akla gelebilir. Hamdi Yazır bu soruyu şöyle izah etmektedir:

Hz. İsa kendisinden önceki peygamberlerin izinde olmasının yanında bağımsız bir şeriat ile gönderilmiş bir elçidir. Yani Yahudilik, onunla son bulmuş ve hükmü kaldırılmıştır. Bundan böyle Hz. İsa ve İncil'in tasdikini düşünmeden Tevrat ile doğrudan doğruya ve genel olarak amel etmek câiz değildir. Hz. İsa ve İncil'i tanımayıp Yahudilik iddia edenler, gerçekte kâfir ve zalimdirler. Fakat bunlar kendi dava ve inançlarına göre Allah'ın kitabı olarak Tevrat'a iman ettiklerini iddia etmektedirler. Dolayısıyla kendi davalarında verilen Tevrat'ın hükmüne itiraz edecek olurlarsa küfürlerini ve zulümlerini itiraf etmiş ve kendilerinin kendi nazarlarında da kâfir ve zalim olduklarını ispatlamış olurlar. Buna göre, Tevrat ile Yahudiler aleyhine hüküm ve yükümlülük böyle olduğu gibi Hıristiyanlar hakkında da İncil böyledir. İncil ehli de İncil'in hükümlerini kayıtsız şartsız kabul etmek zorundadırlar. Bunu yapmazlarsa da fasık yani Allah'ın hükmünden veya imandan çıkmış kimseler olurlar.²¹⁹

Hz. İsa'ya indirilen İncil'in hükümlerinin değiştirilip tahrif edilmesi sonucunda Allah Teâla son ilâhî kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i tüm insanlığa Hz. Muhammed (s.a.v.) aracılığıyla gönderdi. Kur'an'ın da fonksiyonunu ve hüküm kaynağı olma durumunu aynı şekilde çeşitli âyetlerde ifade edilmiştir.

c. Kur'an-ı Kerim

Allah Teâla'nın indirdiği son ilâhî vahiy / kitap olan Kur'an-ı Kerim, önceki kitaplarda olduğu gibi insanlığı bu yeryüzü aleminde hidâyete ulaştıracak aydınlık

²¹⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/252-253.

yolları göstermek üzere Hz. Muhammed (s.a.v.)'e indirilmiştir. Bu kısmın başında açıkladığımız Bakara suresinin 213'üncü âyetinde peygamberlerin misyonunun insanları hakikat üzere, tek bir ümmet olarak yaşamalarını sağlamak olduğunu söylemiştik. İşte Kur'an-ı Kerim de bunun inceliklerini, usul ve yöntemini ihtiva etmektedir. Zira O, yirmi üç senede hakikat üzere yeni bir İslam ümmetini oluşturmak için peyderpey indirilmiştir. İçinde barındırdığı hüküm ve kaideler bu ümmetin hidâyet üzere olmasını amaçlamaktadır. Zira şüphesiz Kur'an-ı Kerim, hakikati gösteren bir esastır.

Kur'an'da, az ilerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı üzere kendisinin Arapça bir hüküm olduğu belirtilmekte ve Hz. Peygamber'in de onunla hüküm vermesi için kendisine inzal edildiği ifade edilmektedir. Böylece Kur'an Hz. Peygamber'e gerek dinî, gerek dünyevî konularda vereceği hükümler için hem kaynaklık, hem de rehberlik etmiş olmaktadır. Bu husus aşağıdaki âyetlerde şöyle zikredilmektedir:

إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا
*Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye
sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma.*²²⁰

Âyet-i kerime, Medine döneminde Hz. Peygamber'in insanlığa öncü olacak yeni bir ümmeti, Allah'ın adaletini yeryüzünde hâkim kılmak üzere bir site devleti şeklinde teşkilatlandırdığı bir dönemde münafıkların, Hz. Peygamber'i batıl bir yola sevk etme çabası üzerine bir uyarı olarak indirilmiştir. Müfessirlere göre bu âyet, Tu'me İbn Ubeyrik hakkında indirilmiştir. Ancak hadisenin meydana gelişine ilgili farklı rivâyetler olmasına rağmen olay genel hatlarıyla şu şekilde meydana gelmiştir:

Tu'me İbn Ubeyrik, Ensardan bir Müslümanın zırhını çalmış ve bir Yahudinin evine gizlenmişti. Zırhın sahibi meseleyi Hz. Peygamber'e götürüp Tu'me'den şüphelendiğini söyleyince Tu'me'nin akrabaları ve kabilesinden birçok kişi anlaşıp suçu Yahudinin üzerine yıktılar. Sonrasında da biz Müslüman ve güvenilir kişiler olduğumuz halde bizim sözüme değil de Allah'ın resulüne inanmayan bir Yahudiye mi inanılmalı dediler. Bu iddialarından etkilenen Hz. Peygamber, Yahudi aleyhine hüküm verecekti ki âyet-i kerime nâzil oldu.²²¹

²²⁰ 4/Nisa 105.

²²¹ Elmalılı, a.g.e., 3/78-79.

Olayda da görüldüğü üzere hüküm veren konumunda olan bir kişi kendi önüne getirilen delillere göre olayı hükme bağlayacaktır. Ancak bazen insanlar, olayı yanlış aksettirerek kendi lehlerine hüküm verilmesini sağlamayı başarabilirler. Allah Teâla da Hz. Peygamber (s.a.v.)’i böyle bir hatadan koruyarak İslam ile küfür arasında şiddetli bir çatışmanın hüküm sürdüğü o dönemde Yahudilerin, “Müslümanlar kavmiyetçiliğin karşısında olup adalet üzere olduklarını iddia etmelerine rağmen iddialarında samimi değillerdir” şeklinde bir propagandaya başvurmalarını engellemiştir. Âyetten Müslümanlara, kavmiyet ve kabile endişelerinin Kur’an’ın emrettiği adaleti engellememesi gerektiği ve Müslümanların bu şekilde davranmasının da Müslüman olmayanların gözünde Kur’an’ın hakikat ve adalet kaynağı bir kitap olmasını gölgede bırakacağı hükmü çıkartılabilir. Bu olay üzerine Allah Teâla tarafından yapılan nasihat ve uyarılar, Nisa suresinin 116’ncı âyetine kadar devam etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in hüküm koyma özelliğini belirten bir diğer âyet-i kerime de Rad suresinin 37’inci âyetidir.

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ

*Ve böylece biz onu **Arapça bir hüküm** olarak indirdik. Eğer sana gelen bu ilimden sonra, onların arzularına uyarsan, (işte o zaman) Allah tarafından senin ne bir dostun ne de koruyucun vardır.*

Müfessirlere göre, âyetteki “hüküm” lafzı ile Kur’an’ın ahkâmı kastedildiği gibi Kur’an’ın tümü de kastedilmiş olabilir. Çünkü Kur’an-ı Kerim, hak ile batılı birbirinden ayırt eder ve hüküm koyar.²²² Bazı müfessirler buradaki “hüküm” kelimesine hikmet manasını vermişlerdir. Çünkü Kur’an bütün hakikatleri kapsamına almaktadır. Bu nedenle de hükmetmenin vasıtasıdır.²²³ Arapça bir hüküm olmasıyla ilgili ise Hamdi Yazır şunları söylemiştir: Kuran’ın bildirdiği ilâhî hükümler Arapça olarak ifade edilmiştir. Hükmünün geçerliliği Arapça olan aslına uygunluk şartına bağlanmıştır. Bundan dolayı Kur’an’ın tercemelerinden doğrudan doğruya hüküm çıkarmaya kalkışmak doğru olmaz. Hüküm ancak Arapça indirilmiş olan aslına aittir. Ayrıca Kur’an’ın Arapça bir hüküm olarak zikredilmesi, yalnızca tilavet edilmekle kalınmaması ve gereğince amel edilip, bütün hükümleri insanlar arasında icra edilmesi içindir.²²⁴

²²² Kurtubi, *a.g.e.*, 5/326-327.

²²³ Râzi, *a.g.e.*, 19/49.

²²⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, 5/156-157.

Âyette bu hususların beyanının ardından ve Kitabın hükümlerinin apaçık bilinmesinden sonra başka arzulara uyulmasının Müslümanları, Allah'ın himaye ve dostluğundan uzaklaştıracağı uyarısı yapılmıştır. Bu hususta Müslümanlara yapılan bir diğer uyarı ise Maide suresinin 48 ve 49'uncu âyetlerinde ardı ardına tekrarlanmaktadır. Nitekim Maide suresinin 43 ile 47'inci âyetleri arasında buyrulan hususları daha önce belirtmiştik. Bu âyetlerde Allah Teâla tarafından İsrailoğullarına gönderilen Tevrat ve İncil gibi ilâhî kitapların hükümlerinin kendileri tarafından kabul edilmesi gerektiği emredilmiş bu emre riâyet etmemek küfür, zulüm ve fasıklıkla itham edilmişti. Şimdi de Hz. Muhammed'e ve sonrasında bütün ümmetlere şu şekilde hitap edilmektedir:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ
بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا
وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِنَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ
مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.²²⁵

Âyette, Kur'an-ı Kerim'in önceki kitapları tasdik edici ve koruyucu (müheymin) olarak indirildiği belirtilmiştir. Buradaki "müheymin" kelimesine Abdullah b. Abbas'ın da içinde olduğu müfessirler, güvence anlamını vermişlerdir. Yani Kur'an-ı Kerim'in önceki ilâhî kitapları müheymin olması, onların içindeki ahkâmın korunmasına bir güvence değildir. Bunu da tahrif edilen hükümlerin yerine asıllarını indirerek gerçekleştirmektedir. Bu şekilde geçmiş ilâhî kitaplara karışmış olan beşerî düşüncelerle, gerçek ilâhî vahiy ayırt edilecektir.²²⁶ Ve artık peygamberden insanlar arasında Kur'an'daki hükümlerle hükmetmesi istenmekte ve Yahudiler gibi Tevrat'ın hükümlerini işlerine geldiği şekilde değiştirmekten sakınması ve bu tarz insanların arzularına uymaması konusunda uyarılmaktadır. Bu arzulara uyulmaması için de "Her birinize bir

²²⁵ 5/Maide 48.

²²⁶ M. Abduh, Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Hâkim Tefsiru'l-Menar*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: Ekin, 2011, 6/440.

şeriat (şir'a) ve bir yol (minhac) verdik" buyrulmaktadır. Müfessirler, "Her biriniz" ifadesinden kimlerin kastedildiği hususunda Katade ve Hz. Ali'den rivâyet edilen şu görüşü nakletmişlerdir:

"Her biriniz" ifadesinden maksat, çeşitli dinlerden olan ümmetlerdir. Yani Allah her dinde olan bir ümmet için belli bir şeriat ve belli bir yol kılmıştır. Tevrat'ın şeriatı başka, İncil'in şeriatı başka, Kur'an'ın şeriatı daha başkadır. Allah Teâla bu şeriatlerden bazılarında helal kıldığını diğerlerinde haram kılar veya aksini de yapabilir. Ta ki itaat edenleri itaat etmeyenlerden ayırt etsin ve tanıtın. Ancak, tevhid inancı, Allah Teâla ve peygamberlerle ilgili olan hükümler aynı olup şeriatlerden şeriata değişmez.²²⁷

“Şir'a” ve “minhac” lafızlarıyla ilgili de şu açıklamalar yapılmıştır: “Şir'a”, zamanların ve durumların değişmesiyle değişebilen dinin furuu (dalları); “minhac” da daima sabit, açık ve devamlı olan dinin asıllarıdır. Her milletin mensup olduğu peygambere indirilen özel hükümler birer şir'a; Allah'a, peygamberlere, ahirete iman gibi bunların hepsinin müşterek ve birlik oldukları usul (asıllar) da minhacdır.²²⁸ Bunların hedefi de hakikat ve adaletin hâkim olmasıdır. Bu hususlar ifade edildikten sonra âyetin sonunda, madem herkes kendi dininin hak olduğunu iddia ediyor, o halde bundan dolayı çekişecekleri yerde iyilikte yarışsınlar. Farklılıkları çekişme ve düşmanlık konusu yapmasınlar. Zira aralarındaki ihtilafı Allah Teâla kıyamet gününde sonuca bağlayacağını bildirmektedir.²²⁹ Bir sonraki âyette de Hz. Peygamber'e “*aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma*” emri tekrarlanarak şunlar buyrulmaktadır:

وَأَن اِحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَن يَفْتِنُوكَ عَن بَعْضِ مَا أَنزَلَ
اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِن تَوَلَّوْا فَاعْلَم أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِن كَثِيرًا مِّنَ النَّاسِ
لَفَاسِقُونَ

(Sana şu talîmatı verdik): *Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.*²³⁰

²²⁷ Taberi, a.g.e., 4/269-271.

²²⁸ Elmalılı, a.g.e., 3/254-255.

²²⁹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Beyan, 2012, 2/65.

²³⁰ 5/Maide 49.

Taberî, âyet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etmektedir: Yahudilerden Ka'b b. Esed, İbn Saluba, Abdullah b. Suriya, Şa's b. Kays, aralarında şöyle konuştular: "Haydi gidelim Muhammed'e, belki dini hususunda onu yoldan çıkarırız." Resululah'a geldiler ve ona şöyle dediler: "Biliyorsun ki bizler, Yahudilerin alimleri, ileri gelenleri ve efendileriyiz. Eğer biz sana tabi olursak bil ki Yahudiler de bize tabi olur ve bize karşı gelmezler. Ancak şu anda kavmimizle aramızda bir anlaşmazlık var. Bu hususta seni aramızda hakem tayin edelim. Fakat sen bizim lehimize, onların aleyhine hüküm ver. Böyle yaparsan sana iman eder ve seni tasdik ederiz."

Rivâyet edilen bu olayın üzerine Hz. Peygamber, Kur'an'ın hükümlerinin bir kısmından saptırılmaması hususunda uyarılmaktadır. Çünkü onlar ellerindeki hükümlerin bir kısmını terk ederek kitaplarını tahrif etmişler ve Allah katında küfre düşüp zulme ve fasıklığa bulaşmışlardır. Âyetin devamında da Allah Teâla da işledikleri günahlardan bir kısmı olan Allah'ın hükmünü kabul etmemek, hakka aykırı hüküm istemek gibi günahları onların başına bela etmek ister. Nitekim Allah'ın belası ya bu dünyada gerçekleşir, ya da kıyamette ebedi azap olarak karşılırlarına gelir. Bu hususta Hamdi Yazır, hak olan hükümleri tebliğden sonra hüküm ve hükümete lüzum olduğunu ve hâkimlerin hak ile hükmetmeleri ile bu sapıklar guruhundan olmamaları gerektiğini açıklamıştır. Yoksa haksız hüküm ve hükümet, musibeti çabuklaştırmaktan başka bir şey getirmez.²³¹

Kur'an-ı Kerim başlığı altında ele aldığımız âyetlerde Kur'an'ın da önceki ilahî kitaplarda olduğu gibi Hz. Peygamber'e insanlar arasında hükmetmesi için indirildiği ve Arapça bir hüküm kaynağı olduğu ve ona iman edenlerin kendilerinden önceki Yahudi ve Hristiyanların ilahî kitapların hükümlerine karşı tutdukları tavırları göstermemeleri gerektiği katî bir şekilde ifade edilmektedir. Allah'ın hükümlerini insanların hayatlarında hâkim kılmanın yollarını gösteren peygamberler ve ilahî kitaplar, ilahî hükümler alanının birer unsurları ve beşerî otoritelerin model almaları gereken birer şahsiyet ve kaynaktırlar. Bu sebepten çalışmamızın üçüncü bölümünde beşerî otorite mefhumu Kur'an-ı Kerim üzerinden ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²³¹ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/258.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HÜKMÜN BEŞERİ YÖNÜ

A. PEYGAMBERLERDEKİ DÜNYEVÎ OTORİTE

İkinci bölümde hükmün ilahi yönü incelenirken dini alanla ilgili irtibatı nedeniyle peygamberlerdeki dinî otorite ele alınmıştı. Bu bölümde ise daha ziyade dünyevi alanla ilgili görülen beşerî otorite yönü ele alınacaktır. Zira bu dünyevi otorite aynı zamanda peygamberlerin dünyevi meselelerde hüküm sahibi olmalarını da ifade etmektedir. Peygamberler hakkındaki otorite kavramını bu şekilde ayırmamızın sebebi içlerinden bazılarına peygamberliğin yanında dünyevî iktidar denilen saltanatın verilmesi nedeniyle. Yoksa peygamberler birer ilahî elçilerdir. Onlar tebliğ ve beyan ettikleri ilahî kitaplardan gerek dinî, gerek dünyevî konularda insanlara hükümler verip bunların uygulanması için çabalarlar. Bu yüzden hem dinî, hem de dünyevî alanda insanlar üzerinde yetki ve otoriteye sahiptirler. Dünyada kendisine peygamberliğin yanında iktidar da verilen Dâvut ve Süleyman (a.s.)'ı ve onlara verilen bu dünyevî otoritenin mahiyetini ele alarak bu konuya açıklık getirilecektir.

a. Hükümdarlık

1. Dâvut ve Süleyman (a.s.)

Kur'an-ı Kerim'de kendisine hem nübüvvet hem de saltanat / hükümdarlık verildiği belirtilen iki peygamber vardır. Bunlar Dâvut ve Süleyman (a.s.)'dır. Bu iki peygamber de İsrailoğullarına gelmiş peygamberlerdendirler. Nitekim Kur'an'da, İsrailoğullarının Hz. Muhammed (s.a.v.)'in risaletinden önce uzun bir süre insanlığa önderlik etme görevi verilmiş bir ümmet olduklarını görmekteyiz. Kendilerine Allah tarafından birçok peygamber, ilahî kitap ve güçlü iktidarlara verilmiştir.²³² Bu sayede kendilerinden ellerindeki şeriati uygulayıp gözetmeleri

²³² 45/Casiye 16.

beklenmiştir. Refahları da vahiyle uyum içinde yaşamalarına bağlıydı. Yöneticileri peygamberlerin emirlerine uyduklarında durumları iyi aksi durumda perişan bir halde oluyorlardı. Yine böyle Allah Teâla'nın onları perişan bir hale sokmasından sonra içlerinden bir topluluk peygamberlerinden kendilerine bir hükümdar tayin etmesini istemiştir:

لَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ائْتِنَا بِمَلِكٍ نَقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

Musa'dan sonra, Benî İsrail'den ileri gelen kimseleri görmedin mi? Kendilerine gönderilmiş bir peygambere: "Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. Peygamberleri onlara: Bilin ki Allah, Talût'u size hükümdar olarak gönderdi dedi. Bunun üzerine: Biz, hükümdarlığa daha lâyık olduğumuz halde, kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken o bize nasıl hükümdar olur? dediler. "Allah sizin üzerinize onu seçti, ilimde ve bedende ona üstünlük verdi. Allah mülkünü dilediğine verir. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir" dedi.²³³

Âyette, peygamberin onlara Allah Teâla'nın Talut'u hükümdar tayin ettiğini bildirmesine rağmen onlar Talut'u kendilerine layık görmeyip itaatsizliklerini yine belli ettiler. Buna rağmen Allah onları düşükleri durumdan kurtarmıştır.

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ
Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler. Davud da Câlût'u öldürdü. Allah ona (Davud'a) hükümdarlık ve hikmet verdi, dilediği ilimlerden ona öğretti.²³⁴

Âyetlerde geçen "mülk" lafzı için müfessirler, saltanat ve hükümdarlık anlamları vermişlerdir. Bu lafız da taşıdığı anlam bakımından dolaylı olarak hüküm lafzıyla bağlantılıdır ve dünyevî meselelerde hüküm sahibi olma yetkisini ifade etmektedir.

Rivâyetlere göre Davud (a.s.), Talut'un ordusunda savaşan genç bir askerdi. Üstün cesaret ve başarısı sayesinde yükseldi ve Talut'un ölümünden sonra hükümdarlık ona geçti. Bunun yanında âyette kendisine verildiği bildirilen

²³³ 2/Bakara 246-247.

²³⁴ 2/Bakara 251.

hikmete de Taberî, Zemahşeri ve Râzi gibi müfessirlerin çoğu eserlerinde nübüvvet anlamı vermişlerdir. Zira hikmet, işleri en doğru ve en uygun biçimde yapmaktır. Râzi'ye göre ise bunun kemali ancak nübüvvet ile gerçekleşir. Ayrıca nübüvvetin Davud (a.s.)'ın alim olması ve peygamberliği yüklenmeye ehliyetli olması yanında, üstün itaatinden ve Allah'ın yolunda canını ortaya koymasına bir mükafaat olarak verilebileceğini söylemiştir.²³⁵

Âyette zikredilen Allah'ın ona öğrettiği ilimler ise üç farklı şekilde tefsir edilmiştir:

a) Zırh yapım sanatı: *"Ve sizin için ona, zorlu savaşınızda sizi korusun diye, (madeni) giyim-sanatını' öğrettik. Buna rağmen siz şükredenler misiniz?"*²³⁶ *"Ona demiri yumuşattık. Geniş zırhlar yap, (onları) düzenli bir biçime sok diye vahyettik."*²³⁷ buyrulmuştur.

b) Kuşlarla konuşması: Nitekim Davud (a.s.) *"Bize kuşların dili öğretildi"*²³⁸ buyurmuştur.

c) Hükmetme ve yargılama yöntemi: Nitekim kendisine *"Ve Davud'a da Zebur'u vermiştik"*²³⁹ ve onunla insanlar arasında hükmediyordu.

Davud (a.s.)'ın dünyevî otoritesi ve kendisine hikmetin verilmesi Sad suresinin 20'inci âyetinde de zikredilmektedir.

وَشَدَدْنَا مُلْكُهُ وَأَتَيْنَاهُ الْحِكْمَةَ وَفَصَّلَ الْخَطَابِ

Onun (Davud) mülkünü kuvvetlendirmiş; ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik.

Âyette zikredilen Davud (a.s.)'ın mülkünün kuvvetlendirilmesi ile ilgili müfessirler, Hz. Davud'un ordusunun kalabalık olmasını ve onun insanlar arasında çıkan anlaşmazlıklar hakkında vermiş olduğu hükümden dolayı insanlar üzerindeki saygınlığının kastedilebileceğini söylemişlerdir. Taberî ise, Allah Teâla'nın onu genel manada her yönüyle güçlendirdiğini, bunlardan her birinin veya hepsinin olabileceğini söylemiştir.²⁴⁰ Davud (a.s.)'a verilen hikmetten maksat ise, peygamberlik ve meseleleri ayırt edip çözme kabiliyeti olacağı

²³⁵ Râzi, *a.g.e.*, 6/160-161.

²³⁶ 21/Enbiya 80.

²³⁷ 34/Sebe 10-11.

²³⁸ 27/Neml 16.

²³⁹ 4/Nisa 163.

²⁴⁰ Taberî, *a.g.e.*, 12/138-139.

açıklaması yapılmıştır. Zira âyette, ona “faslu’l-hitab”; hakkı batıldan ayırarak tartışmayı ayırt edip kesme kabiliyeti verildiği de belirtilmiştir.²⁴¹

Allah Teâla’nın bu ve benzeri âyet-i kerimelerde Davud (a.s.)’dan bahsetmesinin sebebi, Hz. Peygamber ve ashabına “Onların söylemekte olduklarına karşı sabret ve bizim güç sahibi kulumuz Davud’u hatırla; çünkü o, (her tutum ve davranışında Allah’a) yönelip dönen biriydi.”²⁴² şeklindeki telkinidir. Çünkü Hz. Davud, iktidar ve kuvvet sahibi olmasına rağmen rabbine yönelen, itaat eden ve O’nun hükümlerini uygulayıp uygulatan bir elçiydi. Bunun neticesinde de kendisine verilen iktidari, dinî ve dünyevî otorite, yetki ve imkanlarla her yönden güçlü ve sağlam kılınmıştı.

Kur’an-ı Kerim, ayrıca Dâvut ve Süleyman (a.s.)’ın iktidarıyla ilgili olarak bir meseleye dair verdikleri hükümleri bizlere şöyle anlatmaktadır:

وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ
*Davud ve Süleyman’ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda **hüküm veriyorlardı**: bir gurup insanın koyun sürüsü, geceleyin başboş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyan vermişti Biz **onların hükmünü** görüp bilmekte idik.*²⁴³

Âyette dile getirilen olay ile ilgili Abdullah b. Mes’ud’dan nakledildiğine göre, bir adamın hayvanları geceleyin başka bir adamın ekinine girmişti. Ekin sahibi Davud (a.s.)’a şikâyet üzere gelmiş, o da hayvanların ekin sahibine verilmesine hükmetmişti. Fakat Süleyman (a.s.) bu görüşü kabul etmemiş ve ekinler eski haline gelinceye dek hayvanların tarla sahibinde kalması fikrini öne sürmüştü. Bununla ilgili olarak Allah Teâla aşağıdaki âyette, “*Biz doğru hükmü Süleyman’a öğrettik*” buyurmaktadır:

فَقَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ وَكُنَّا فَاعِلِينَ

²⁴¹ Elmalılı, a.g.e., 6/465.

²⁴² 38/Sad 17.

²⁴³ 21/Enbiya 78.

*Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık. Biz, onların her birine hüküm ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Davud'a boyun eğdirdik. (Bunları) biz yapmaktayız.*²⁴⁴

Bu âyet-i kerimedeki iki peygamberin verdiği hükümden birinin doğru olması hususunda alimler arasında bazı ihtilaflar yer almaktadır. Bu ihtilafları şu şekilde özetleyebiliriz:

a) Verdikleri hükmün içtihad olup olmadığı: Râzi'de nakledildiğine göre bu hususta alimler bu iki hüküm nastan mı yoksa içtihadtan mı elde edilmiştir şeklinde ihtilaf etmişlerdir. Râzi, bize göre bu iki husus da eşittir. Ama Cübbâi, bu iki hükmün de nastan elde edildiğini iddia etmiş, bunu peygamberlerin içtihad etmelerinin câiz olamayacağı görüşüne dayandırmıştır.

b) Peygamberin içtihad edip edemeyeceği: Cübbâi'ye göre, içtihadın yolu zandır. Zira peygamber, o hükmü yakînen elde etmeye muktedirdir. Bu nedenle onun, zanna başvurusu câiz olmamalı demiştir. Râzi de onun bu görüşüne cevaben, Allah Teâla peygamberinin, bir konu hakkında indirdiği hükmün “asl” olanında sebebini belirtip aynı sebebi peygamberin farklı bir meselede görmesi ile o hükmü içtihad veya kıyas ile vermesini istemiş olabilir. Dolayısıyla kıyasla verilen bu hüküm de kesindir; çünkü zan hükmünde değil, hükme götürülen yoldadır. Ayrıca Davud (a.s.)'ın, Süleyman (a.s.)'dan daha uygun hüküm duyuncaya kadar kesin hüküm vermediği rivâyetleri dikkate alınırsa bunun içtihad kaynaklanmış olması daha uygundur.

Râzi, burada her iki peygamberin de bu olay karşısında içtihad edip kıyas yaptığını bunu da Allah'ın her ikisini anlayışlarından ötürü âyetlerde övmesinden anlaşılabilirliğini belirtmiştir. Ona göre verilen hüküm nass olmuş olsaydı bu hüküm vermede övgüyü gerektiren bir şey olmazdı. Fazla övgü ancak istinbat ve içtihadta, aklın ve zekânın ileri derecede oluşundan kaynaklanır.

c) Bu konuda ihtilaf edilen bir diğer husus da şöyledir: Yine Cübbâi'ye göre, içtihadta ancak nass bulunmadığı zaman başvurulur. Peygamber içinse bunu düşünmek adeta imkansız gibidir. Bu yüzden içtihad etmesinin câiz olmaması gerekir. Râzi bu görüşü kabul etmeyerek bazı durumlarda vahyin peygambere gelmeyip onun da içtihad edebilmesinin şartları meydana gelmiş olabilir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) “Alimler, peygamberlerin varisleridir.” buyurmuştur.

²⁴⁴ 21/Enbiya,79.

Alimlerin peygamberlerden bunu alıp varis olabilmeleri için, peygamberlerin içtihat etme derecelerinin bulunması gerekir.²⁴⁵

Bu ihtilafların yanında âyet-i kerimelerde Allah Teâla, Dâvut ve Süleyman (a.s.)'a bu kadar fazilet ve yetenek verilmesine rağmen onların da birer insan olduklarını ve verdikleri hüküm ve kararlarda yanılacaklarını, ancak kendisinin inâyetiyle doğru kararlara varabileceklerini murad etmesi de muhtemeldir.²⁴⁶ Bu da asıl hükmün ancak Allah'a ait olduğunu tekrar hatırlatmaktadır. Buna iman eden kulların ise Allah tarafından şöyle demeleri istenmektedir:

مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُوْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّنَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

Hiçbir insanın, Allah'ın kendisine Kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra (kalkıp) insanlara: Allah'ı bırakıp bana kul olun! demesi mümkün değildir. Bilakis (şöyle demesi gerekir): Okutmakta ve öğretmekte olduğumuz Kitap uyarınca Rabbe halis kullar olunuz.²⁴⁷

Allah tarafından insanlara verilen bütün bu iktidar ve imkanların âyette de zikredildiği gibi tek bir amacı vardır. O da insanlara gönderdiği kitap uyarınca kendisine halis kullar olmalarıdır. Bunu, kendilerine en üstün dünyevî iktidar ve imkan verilen Dâvut ve Süleyman (a.s.)'ın peygamber olmaları yanında birer beşer olarak nasıl başardıklarını Allah âyetlerinde göstererek beşerî otoritelere peygamberlerinden rol model biçmektedir. Bu rol model olma durumları elbette ki onların kendilerine verilen bu otoriteyi adalet çizgisinden saptırmamalarını gerektirmektedir. Bu durum da peygamberlerin adaletle hüküm vermesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

b. Peygamberlerin Adaletle Hüküm Vermesi

Allah Teâla yeryüzünde adaleti yerine getirme sorumluluğunu kendisine iman eden kimselere vermiştir. Bunların öncüleri de elçileri olan peygamberlerdir. Onlar her konuda olduğu gibi yeryüzünde adaletin tevdi edilmesi hususunda da önderdirler. Nitekim Yüce Allah, Kur'an'da Hz. Muhammed (s.a.v.)'e şöyle söylemesini emretmektedir:

²⁴⁵ Râzi, *a.g.e.*, 22/169-173 . Bu ihtilafları burada özet şeklinde aldık. Ayrıntılı bir şekilde ilgili yerde ele alınmıştır.

²⁴⁶ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, 4/2389-2390.

²⁴⁷ 3/Al-i İmran 79.

وَقُلْ أَمُنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ

*De ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve **aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum.***²⁴⁸

Hiz. Peygamber'in toplumsal hayatın her alanında adaletin gerçekleştirilmesini sağlayabilmesi için elbette dinî otorite gücünün yanında dünyevî otorite gücüne de ihtiyacı vardı. Hicretten sonra Medine'de Müslümanların güçlü birer topluluk haline gelmesiyle birlikte Hiz. Peygamber dünyevî otorite gücüne de sahip oldu ve Medine'de oturan Yahudi, Hıristiyan ve Müşrik Araplarla adlî, siyasî, askerî ve malî konularda takip edilecek kuralları içeren 52 maddelik bir anayasa oluşturdu. Bu anayasaya göre ölçü maddi üstünlük veya din farkı değil, adaleti sağlamaktı. Hükmün infaz yetkisi de kabileler yerine merkezi otoriteye verildi. Bu otoriteyi ise Hiz. Peygamber temsil etmekteydi.²⁴⁹ Onun bu konumu gereği Müslüman olmayanlara özellikle de Medine'de geniş bir nüfusa sahip olan Yahudilere karşı takınacağı tutumlar Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde belirtilmiştir:

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلسُّخْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرَضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرَضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ
*Hep yalana kulak verir, durmadan haram yerler. Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. **Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet.** Allah adaletle hüküm yürütenleri sever.*²⁵⁰

Âyet-i kerime önceki bölümde de ele aldığımız üzere çıkarları doğrultusunda hareket etmeye çalışan Yahudiler hakkındadır. Allah Teâla onların özelliklerini âyetin başında belirtmiştir. Âyette zikredilen Yahudiler, Allah'a karşı yalan uydurma hususunda rüşvet almakta ve batıl hüküm vermektedirler. Bu yaptıklarının aynısını Hiz. Muhammed'den de beklemektedirler. Âyetteki "Suht" kelimesine müfessirler alimlerin birçok mana verdiğini söylemektedirler. Bu manalardan en isabetli olanı ise, Abdullah b. Abbas ve Abdullah b. Ömer'in verdiği mana olan hüküm vermede rüşvet almaktır. Zira bu kelime Resulullah

²⁴⁸ 42/Şura 15.

²⁴⁹ Salih Tuğ, *İslam Ülkelerinde Anayasa Haraketleri: 19 ve 20. Asırlar*, İstanbul: İrfan, 1969, s.31.

²⁵⁰ 5/Maide 42, bu ayetin meallerine baktığımızda nerdeyse bütününde الْمُقْسِطِينَ lafzı için adil olanlar anlamı verilmiştir. Lafzın içerisindeki adaleti uygulama manasını verdiği için Ali Bulaç'ın mealindeki ifadeyi buraya taşımayı uygun gördük.

(s.a.v.)'e de sorulduğunda, O da hüküm vermede rüşvet almak olduğunu söylemiştir.²⁵¹

Yahudilerin bu olumsuz özellikleri nedeniyle Hz. Peygamber'e, kendisine geldiklerinde onlar hakkında hüküm verip vermeme konusunda serbestlik verilmiştir. Ancak müfessirler alimlerin bu konuda ihtilaf ettiklerini belirterek; İbn Abbas, Mücahid, İkrime, Hasen, Zühri ve Hanefi mezhebinin alimleri daha sonra inen Maide suresinin 48'inci âyetindeki, “Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma” ifadesinin bu âyeti neshettiğini ve haklarında hüküm verip vermeme serbestliğinin ortadan kalktığını söylemişlerdir. Bu görüşe karşı bazı alimler de, bu serbestliğin bâki olduğunu savunmuşlardır. Bu görüşlerden farklı olarak İmam Şafii ise, zımmîler (Müslüman devletin gayr-i müslim tebeası) için, duruşma istedikleri zaman Müslüman hâkimlerin hüküm vermesinin vâcip olduğunu söylemiştir.²⁵²

Âyette geçen “قسط” lafzı, adaletli davranmayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de “adil davranmayı” ifade için daha soyut olan “adl ve türevleri”, hak ölçüsü olan adaleti ve adaletin somutlaşmış halini yani uygulamada hakkaniyeti ifade için de genellikle “kıst ve türevleri” kullanılmıştır.²⁵³ Bu nedenle yukarıdaki âyette Hz. Peygamber'den aralarında hüküm vermeyi seçtiği takdirde adaletten ayrılmaması “قسط” lafzı üzerinden emredilmektedir. Buradaki adalet insanların durumlarına göre değil Allah'ın buyruğuna göre belirlenmiştir. Onlar ne kadar rüşvet ve aldatmaya yeltenseler de onların bu olumsuz tavırları Müslümanları adaletten uzaklaştırmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Allah, ayetin sonunda adaletle bağlı olanları sevdiğini ve elçilerinden de buna riâyet etmelerini istemektedir. Bu emri Hz. Muhammed'e yaptığı gibi aşağıdaki âyette Hz. Davud'a da şu şekilde yapmıştır:

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ الْخَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَزِعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَغَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَاحْكُم بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَلَا تُشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ

(Ey Muhammed!), Sana davacıların haberi ulaştı mı? Mâbedin duvarına tırmanmışlardı. Davud'un yanına girmişlerdi de Dâvud onlardan korkmuştu. "Korkma! Biz birbirine hasım iki davacıyız,

²⁵¹ Taberi, a.g.e., 4/239-242.

²⁵² Elmalılı, a.g.e., 3/247-248.

²⁵³ Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, 1/379; 3/380,

*aramızda adaletle hükmet, haksızlık etme; bize doğru yolu göster"
dediler.²⁵⁴*

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ
عَن سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ
*Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halîfe yaptık. O halde insanlar
arasında adaletle hükmet. Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni
Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara,
hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.²⁵⁵*

Âyetlerde adaletle hükmetme ifadesi hak ile hükmetmek olarak zikredilmiştir. Müfessirler âyette zikredilen hak lafzına Allah'ın hükmü manası vermişlerdir.²⁵⁶ Yani insanların arasında Allah'ın hükmü ile hükmet buyrulmaktadır. Zira Allah'ın hükmü Kur'an'da adaletin ölçüsü olarak kabul edilmektedir. O'nun hükümleriyle hükmetmeyenler zulüm ile adaleti birbirinden ayırmadıklarından Kur'an'da zalimlikle kınanmaktadır.²⁵⁷

İlk âyette, Hz. Dâvud'un yanına gelen bu iki kişinin kim olduğuna ve âyetin devamında anlatılan olayların iç yüzünün ne olduğuna dair pek çok kısca anlatılmış ve müfessirler bunlar hakkında farklı rivâyetler verip çeşitli yorumlar yapmışlardır. Ancak bu konuyla ilgili Resulullah (s.a.v.)'den sahih bir hadis rivâyet edilmemiştir. Ehl-i kitabın Hz. Dâvud hakkındaki bu olayları çok yanlış ve çirkin bir şekilde anlatmalarından dolayı Hamdi Yazır, Hz. Ali'nin: "Her kim Davud hadisesini hikayecilerin rivâyet ettiği gibi anlatırsa ona yüz altmış deynek vururum." dediğini nakletmektedir.²⁵⁸ Nitekim âyette verilmek istenen mesaj, yönetici konumunda bulunan kimselerin kendi arzularına göre değil de adaletle hüküm vermeleridir.

İkinci âyetteki, Dâvud (a.s.)'in yeryüzüne halîfe yapılması hususunda Râzi, "Biz seni Allah'a çağırma ve insanları yönetme hususunda, senden önceki peygamberlere halef kıldık" veya "insanların hükümdarı ve onlar üzerinde hükmü geçen bir kimse kıldık" yorumlarını yapmıştır.²⁵⁹ Halîfe yapılmanın adaletle hükmetme arasındaki bağlantısı hakkında ise Taberî, halîfe konumunda bulunan kişinin hüküm verme yetkisinin olacağını bunun da insanlar arasında adaletle

²⁵⁴ 38/Sad 21-22.

²⁵⁵ 38/Sad 26.

²⁵⁶ Beyzavi, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Beyrut: el-Müessesetü'l-A'lemî, 1410/1990, 2/343; Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakaikü't-Te'vil*, Thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1996/1416, 4/39; Râzi, *a.g.e.*, 26/174-175.

²⁵⁷ 5/Maide 45.

²⁵⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, 6/465-466

²⁵⁹ Râzi, *a.g.e.*, 26/174.

hükmetmeyi gerektireceğini söylemiştir.²⁶⁰ Ayrıca bu hususta nefse ve hevaya tabi olmak insanı Allah'ın yolundan şaşırır ve Firavunlar gibi hüküm kendilerinin zannederek Allah'ın hükümlerinden başkasını tatbika çalıştırır ki, bu durum da âyetin sonunda beyan edildiği gibi şiddetli azabı gerektirir.²⁶¹

Verdiğimiz bu görüşlerden hareketle Allah'ın bir kimseyi yeryüzünde halife yapmasını dünyevî iktidar vermesi olarak yorumlarsak bu konumdaki kimselerin âyette emredildiği üzere adaletle hükmetmesi gerektiği anlaşılır. Buradaki adaletle hükmetme mefhumuna ise müfessirler, Allah'ın hükümleriyle hükmedilmesi şeklinde bir açıklama getirmişlerdir. İnsanı yeryüzünde kendisini temsil etmek üzere yaratan Yüce Allah, adil vasfını insanda da görmek ister. Bu yüzden ona tarih boyunca şeriatler indirerek bu şeriatler dairesinde adaleti sağlaması gerektiğini ifade etmek için "*Allah'ın indirdikleriyle hükmet*"²⁶² buyurmaktadır. Çünkü Allah'ın hükmü tam adalettir. Hâkim olan kimse de ancak O'nun hükmüyle adil olabilir.

İnsanlara rol model olma açısından kendilerine dünyevî iktidar ve otorite verilen peygamberleri ve onların bu iktidarı temsil ederken uymaları gereken kâideleri içeren âyetleri ele aldıktan sonra şimdi de Kur'an'ı Kerim'de insanın misyonunu ve kendisine verilen yetki ve otoriteleri ne şekilde kullanması gerektiğini ele almak gerekir.

B. İNSANLARIN OTORİTESİ

Kur'an-ı Kerim'de insanlara yeryüzünde verilen otorite ve yetkilerin kullanımını ele almadan önce insanın hangi amaçla ve neden yaratıldığı sorusuna cevap niteliğindeki âyet-i kerimelere bakmak gerekir. Kur'an'dan insanın yaratılma amacını ele alan âyetleri incelediğimizde, Allah Teâla bütün kâinatı yaratmasının amacının sadece kendisine yapılacak kulluk olduğunu belirtmektedir.²⁶³ Bu amaç doğrultusunda insan, imtihan edilmekte ve kendisine Allah'ın emaneti yüklenmekte ve halife olma görevi verilmektedir. İnsanların otoritesi meselesine girmeden önce bu hususlara kısaca değinmek konunun daha iyi anlaşılması için uygun olacaktır.

(a) Allah'a İbadet (Kulluk ve İtaat)

²⁶⁰ Taberi, *a.g.e.*, 12/151.

²⁶¹ Elmalılı, *a.g.e.*, 6/467.

²⁶² 5/Maide 49.

²⁶³ 51/Zariyat 56.

Girişte belirttiğimiz üzere Allah'ın Kur'an'da bütün kâinatı yaratma amacı olarak zikrettiği kulluk, insan tarafından Allah'ın rızasını gözeterek ihlaslı bir şekilde, O'na itaat mahiyeti taşıyan bütün fiillerin yapılması, O'na karşı gelme mahiyeti taşıyan bütün fiillerden de kaçınılmasıdır.²⁶⁴ Kur'an, insanın Allah karşısındaki konumunun yalnızca kulluk olduğunu belirtmektedir. Bu konum da Kur'an'da insana şu sorumlulukları getirmektedir:

a) Allah'ın dünya hayatında insanı hikmetine binaen bazı durum ve olaylarla sınaması karşılığında hükmüne rıza gösterip isyandan uzak durma sorumluluğu.

b) Allah'ın emir ve hükümlerini uygulama, hakkı ikame etme, Allah adına eşyada tasarrufta bulunma emanetini yüklenme sorumluluğu.

c) Allah'ın iradesini ve hükümlerini yeryüzünde temsil ederek O'nun halîfesi olma sorumluluğu.

Bütün bu sorumluluklar ise Kur'an'a göre şu şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir:

(b) İmtihan Edilme / Sınanma

Kur'an-ı Kerim, dünya hayatını insan için bir imtihan süreci olarak belirlemiştir.²⁶⁵ Bu süreçte de *“Her can ölümü tadacaktır. Biz sizi denemek için hayır ve şerle imtihan ederiz. Siz ancak bize döndürüleceksiniz.”*²⁶⁶ buyrulurken hiçbir insanın ebedi olarak dünyada kalmak üzere yaratılmadığını ve bu süreçte sıkıntı, hastalık, fakirlik gibi kötülüklerle ve refah, sağlık ve zenginlik gibi iyiliklerle sınanacağı belirtilmektedir. Ayrıca yeryüzündeki bütün nimetler de insanların sınanması için yaratılmıştır. Bu sınanmadan başarıyla çıkacak olanlar ise hakkıyla Allah'a kulluk eden kimselerdir. Bu kimselerin ayrıca kulluk gereği Allah'ın emanetini yüklenmesi de gerekmektedir.

(c) Emaneti Yüklenme

Allah Teâla, Ahzab suresinin 72'inci âyetinde; *“Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”* buyurmaktadır. Âyetteki “emanet” lafzını müfessirler, Allah'ın kendi hakları ve

²⁶⁴ Recep Demir, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Kulluk Kavramı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 1995, s.13.

²⁶⁵ 11/Hud 7

²⁶⁶ 21/Enbiya 35.

mahlûkatının hakları ile ilgili emir ve yasaklarını ihtiva eden hükümleri olarak açıklamışlardır.²⁶⁷ İşte bu hükümlerin uygulanması görevi olan emanetini insanoğlu yüklenmeyi kabul etmiştir. Ancak insan cehaleti sebebiyle bu sorumluluğun önemi ve ağırlığını unutup zulmetmektedir. İşte Kur'an, insanın yaratılma amacı olan bu sorumluluğu tekrar tekrar hatırlatmaktadır. Allah bu emaneti yüklenme görevini Kur'an-ı Kerim'de aynı zamanda "Halîfe" lafzıyla da bildirmektedir.

(d) Halîfe Olma

Halîfe kelime olarak başkasının yerine geçen, başkasının yerini alan kimseye denilir.²⁶⁸ Kur'an'da ise, Allah'ın iradesini ve hükümlerini temsil etme manasında insan için kullanılmıştır. Allah Teâla, yeryüzünde bir halîfe yaratacağını buyurduğu ayeti²⁶⁹ Hamdi Yazır, şöyle tefsir etmiştir: Kendi irademden, kudret ve sıfatımdan insana bazı özellikler vereceğim ve o da bana bağlanıp bana vekil olarak yarattıklarım üzerinde bazı yetkilerime sahip olacaktır. Benim adıma hükümlerimi icra edip yürütecek, iradesiyle benim irade ve emirlerimi, benim kanunlarımı tatbik edecektir. Arkasından gelenler de ona halef olarak aynı görevi icra edeceklerdir. Nitekim Allah Teâla ümmetleri birbirlerine halîfe kılmış ve kimin bu görevi daha iyi yerine getireceğini görmek istemiştir.²⁷⁰

İnsanın bu dünya hayatındaki yaratılma amacı olan yalnızca Allah'a kulluğu ve gereklerini yerine getirmek için kendisine verilen yetki ve otoritenin kaynağının ne olması gerektiği de Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir.

a. Otoritenin Kaynağı Olma Bakımında İlâhî Kitaplar

Çalışmamızın bir önceki bölümünde Allah'ın hükümlerini yeryüzünde hâkim kılmak üzere peygamberlere verilen ilâhî kitapların onların gerek dinî, gerek dünyevî konularda vereceği hükümler için hem kaynaklık hem de rehberlik ettiğini ifade etmiştik. Ayrıca bu bölümde peygamberlerin adaletle hükmetmesini ele alırken bunun sağlanmasının ancak verilen hükümlerin ilâhî kitaplardaki hükümlere uygunluğu sayesinde gerçekleşeceğini belirtmiştik. Kur'an-ı Kerim'de, kendisine yetki ve otorite verilen insanların otoritelerinin kaynağı olması gereken ilâhî kitaplara iki farklı şekilde yaklaştıklarını, bunlardan bir kısmının onun

²⁶⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, 6/342

²⁶⁸ Râzi, *a.g.e.*, 2/244

²⁶⁹ 2/Bakara 30.

²⁷⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, 1/258.

hükümlerini koruduklarını, diğer bir kısmının ise hükümlerine riâyet etmeyerek onları az bir bedele tahrif ettikleri anlatılmaktadır.

1. Allah'ın Hükümlerini Korumak

Allah'ın hükümlerini korumak önceki bölümde Maide suresinin 49'uncu âyetine değinirken açıkladığımız üzere, Allah'ın ilâhî kitaplarında indirdiği hükümlere göre hüküm vermek ve bu hükümleri toplumsal hayatta hakim kılmaktı. Nitekim Allah'ın teşriî hükümlerini açıklarken de, bu hükümler ayrıca Kur'an'da "حُدُودُ اللَّهِ" "Allah'ın herhangi bir konudaki emir ve yasaklarından oluşan hükmünün belirlendiği sınırlar" olarak da ifade edildildiğini belirtmiştik. Kur'an'da, kendisine yetki ve otorite verilen insanların otoritelerinin kaynağını aşağıdaki âyette zikredildiği üzere bu sınırları ihtiva eden hükümleri uygulayarak sağlamaları gerektiği buyrulmaktadır.

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

(*Bu alış verişi yapanlar*), *tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!*²⁷¹

Bu âyet-i kerimenin öncesinde Yüce Allah, cihad eden müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın aldığı, bunun da sevindirici bir alışveriş olduğunu buyurmaktadır.²⁷² Devamı olan bu âyette ise, Allah yolunda cihad eden bu müminlerin vasıflarını zikretmektedir. Âyette zikredilen sekiz vasfın sonuncusu olan Allah'ın hududunu korumaları hususunda müfessirler şu görüşleri ifade etmişlerdir:

a) Hamdi Yazır'a göre Allah'ın hududunu koruyanlar, O'nun sınırlarını kendisinin belirlediği gerçeklerin yani şeriatın kurallarının inceliklerini bilerek bunlara riâyet edenler ve insanları o yola yönlendirenlerdir.²⁷³

b) Mevduci de Allah'ın hükümlerinin oluşturduğu sınırlara açıklık getirerek bu kimselerin; ibadet, ahlak, toplumsal davranış, kültür, ekonomi, politika, hukuk, savaş-barış, kısacası bireysel ve toplumsal hayatın bütün yönlerinde Allah'ın

²⁷¹ 9/Tevbe 112.

²⁷² 9/Tevde 111.

²⁷³ Elmalılı, *a.g.e.*, 4/ 411-412.

belirlediği sınırları titizlikle göz önünde bulunduran kimseler olduğunu belirtmektedir.²⁷⁴

c) Râzi ise, bu hükümlerin oluşturduğu sınırların içerisine Allah'ın ibadet ve muamelat ile ilgili hükümlerinin dahil olduğunu ve muamelata dair hükümlerin de toplumsal hayatta yararı temin ve zararı def edecek ilahî kurallardan oluştuğunu ifade etmektedir.²⁷⁵

Allah'ın hükümlerinin toplumsal hayatta uygulanma sahası olan bu alanlarda uygulanması için yetki ve otoritenin oluşturduğu dünyevî iktidar gerekmektedir. Bu da elbette Allah'ın imkan vermesi durumunda sağlanmaktadır. Kur'an'da bu imkanı verdiği kimselerden, hükümlerine riâyet etmeyerek onları az bir bedele tahrif etmemeleri gerektiği zikredilmektedir.

2. Allah'ın Hükümlerine Riâyet Etmemek

Allah'ın hükümlerine riâyet etmeme hususu Kur'an'da İsrailoğulları üzerinden ele alınmaktadır. Zira tarih boyunca kendisine bir çok yetki ve imkan verilen bu millet öncesinde Allah'a karşı bu nankörlüğü yaptığı gibi Hz. Peygamber döneminde de yapmaktaydılar. İçlerinden Tevrat'ın hükümleriyle insanlara hükmeden Yahudi hahamlar toplumlarının zenginlerini ve ileri gelenlerini cezaya çarptırılmaktan kurtarmak amacıyla Tevrat'ın açık olan hükümlerini hafifletmeye veya değiştirmeye çalışırlardı. Bunun karşılığında da Maide suresinin 42'inci âyetinde zikredilen "Suht" yani rüşvet alırlardı. Allah Teâla bu tutumu sonraki âyetlerde "*âyetlerini az bir dünyalık bedel ve menfaat karşılığında satmak*" olarak ifade etmiştir. Bunu hangi şekilde yaptıkları hakkında da müfessirler şu görüşleri ifade etmiştir:

a) Evli oldukları halde zina eden kişiler hakkında Tevrat'ın recm edilmeleri hükmünü, zengin ve soylu kimselerden bu suçu işleyenleri aklamak için, yüzlerini siyaha boyayıp merkebe ters bindirerek dolaştırma şeklinde değiştirirlerdi.

b) Tevrat'ın kısas hükmüne karşılık, öldürülen bazı kişiler hakkında tam diyet ödettirirken bazıları hakkında da yarım diyet ödetmeleri ve ileri gelenleri öldürüldüğünde, öldüreni kısasa tabi tutarken zayıf olanları öldürüldüğünde

²⁷⁴ Mevdudi, *a.g.e.*, 2/261.

²⁷⁵ Râzi, *a.g.e.*, 16/163-164; Râzi burada Allah'ın muamelata dair hükümlerinin nelerden oluştuğunu genişçe izah etmektedir.

sadece diyet ödetmeleri gibi Allah'ın hükmünde değişikliğe yani tahrife giderlerdi.²⁷⁶

Kur'an-ı Kerim'den önce insanlara hidâyet rehberi olarak gönderilen bu ilâhî kitapların özellikle de Tevrat'ın tahrif edilmesi yukarıda belirtildiği üzere içindeki hükümler üzerinde değişiklik yapılması şeklinde meydana gelmiştir. Allah Teâla, Müslümanların Yahudilerin Tevrat'a karşı takındıkları bu tutumu sergilememeleri için Kur'an'da sık sık "*Âyetlerimi az bir değerle değiştirmeyin*"²⁷⁷ uyarısını yapmakta, âyet ve hükümlerini insanlardan alınacak rüşvet, mal, mevkî, liderlik veya başkalarının rızasını elde etmek gibi oldukça değersiz, gelip geçici bir menfaat karşılığında değiştirilmemesini emretmektedir.

Allah'ın kitabına karşı Yahudilerin takındığı bu tutumun sebebi ise çıkar ve menfaatleri uğruna yapılan adaletsizlik ve hakikatin üzerini örtme çabalarıdır. Allah Teâla, bunu kendi hükümlerine yapılan bir müdahale ve insanlığa yapılan bir zulüm olarak gördüğünden Maide suresinin 44 ve 45'inci âyetlerinin son kısımlarında öncelikle "*Allahın indirdikleriyle hükmetmeyenler kafirdir*" sonrasında da "*zalimdir*" buyurarak bu kimseleri kafir ve zalim olarak nitelemektedir. Müfessirler, âyette zikredilen kâfirlerden kimlerin kastedildiği hakkında şu görüşleri belirtmişlerdir:

a) Bazı alimler, bu âyet Yahudiler hakkında nâzil olmuştur. Onlar Allah'ın Tevrat'taki açık hükmünü inkar edip, bunun farz olmadığını söyleyince, mutlak olarak kafir olmuşlar, dolayısıyla bu âyet İslam ehlini ilgilendirmez demişlerdir. Râzi de bu görüşü zayıf bularak "*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse...*" buyruğu şart sadedinde (kim) soru edatı getirilmiş olan bir sözdür. Dolayısıyla da umumî mana ifade etmektedir. Ayrıca sebab-i nüzulün hususîliğine değil, lafzın (sözün) umumi manasına itibar edileceğini savunmuştur.

b) Abdullah b. Abbas'ın da dahil edildiği bir kısım alimler de bunun esas küfürden daha hafif bir küfür olduğunu, Allah'ı ve ahireti inkar etme gibi, insanı İslam ümmeti dışına çıkararak bir küfür olmadığını söylemişlerdir. Râzi bu görüşü de zayıf bularak, bu görüş âyetin dini inkar etmek manasına değil de nimeti inkar etmek, nankörlük manasında tevîl edildiğini söylemiştir. Zira küfür lafzı, mutlak olarak zikredildiğinde dini inkar manasına hamledilir.

²⁷⁶ Taberi, a.g.e., 4/242-247.

²⁷⁷ 2/Bakara 41; 3/Al-i İmran 199; 5/Maide 44; 16/Nahl 95

c) Râzi, ayrıca bu âyette belirtilen tutumu sergileyenler, kafirlerin amellerine benzeyen bir amel işlemiş ve bundan dolayı kafirlere benzemiştir görüşünü benimseyen alimler için de âyetin zahirinin terk edildiğini söylemiştir.²⁷⁸ Râzi ve Taberî'nin de içinde olduğu bir çok müfessir de tefsirlerinde Abdullah b. Mes'ud'un; "kâfirlerden maksat, Allah'ın indirdiğini inkar ederek onun dışındaki şeylerle hüküm verenlerdir. Allah'ın indirdiğinin, Allah tarafından olduğunu kabul ederek onun dışındaki şeylerle hüküm verenler ise zalimler ve fasıklardır" görüşünü kabul etmektedirler.²⁷⁹ Hamdi Yazır ise; Allah'ın indirdiği kitap ile hükmetmemenin O'nun hâkimiyetini tanımamak olduğunu, bunun da küfrü gerektirdiğini yazmıştır.²⁸⁰

Kur'an-ı Kerim'de, kendisine yetki ve otorite verilen insanların otoritelerinin kaynağı olması gereken ilâhî kitaplara yaklaşım tarzlarını belirttikten sonra şimdi de Kur'an'da öngörülen beşerî otorite şekil ve esaslarına dair Kur'an'dan malumat vererek, öngörülen beşerî otorite sınırlarını belirlemeye çalışalım.

b. Otoritenin Öngörüldüğü Şekil

Bu bölümün başında Allah Teâla'nın kendi iradesini temsilen hükümlerini yeryüzünde uygulayarak kulluğu Zatına has kılması için insanı yarattığını ve bu yaratma amacının da insan için bir imtihan olduğunu belirtmiştik. Nitekim Allah bu amaçla birlikte, insanları birbirlerine ihtiyaç duyacak şekilde yaratmıştır. Bu birlikte yaşama ihtiyacı da insana bir takım görev ve sorumluluklar yüklemekte ve herkesin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini temin etmek ve bunların düzenini sağlamak üzere bunları tanzim eden bir kişi veya kişilerin varlığına zorunlu olarak ihtiyaç hissettirmektedir. Bu durum da bu kişi veya kişilere bu tanzim görev ve yetkisi verme eylemi ve otoriteyi doğurur. İnsanlığa yol gösterici bir hidâyet kaynağı olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim bu konuda da bazı ilkeler getirmiş ve insanları idâre konumunda olan bazı şahsiyetleri bizlere örnek göstermiştir. Bunlar arasında Talut, Hz. Yusuf, Süleyman ve Dâvut (a.s.), Hz. Musa ve Hz. Muhammed (s.a.v.) insanları yönetme konusunda örnek olarak gösterilen şahsiyetlerdir. Calut, Firavun, Nemrut, Karun, Hâman ve yönetimde taşkınlık çıkararak, "Mele" sınıfı ise kötülünen ve insanlığı felakete götüren kişi ve zümreler olmak suretiyle olumsuz örnekler olarak takdim edilmiştir.

²⁷⁸ Râzi, *a.g.e.*, 12/6.

²⁷⁹ Taberî, *a.g.e.*, 4/258 ; Râzi, *a.g.e.*, 12/6.

²⁸⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/249.

Yüce Allah, son ilâhi vahyinde insanlığın idâre ve yönetme esaslarını kanaatimizce şu iki âyet-i kerime ile net bir şekilde ortaya koymaktadır:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا (58) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا

*Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve **insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder.***

Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür. Ey iman edenler! Allah'a itaat edin.

*Peygamber'e ve sizden olan ülüemre (yetki sahiplerine) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resûl'e götürün (onların talimatına göre halledin); bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir.*²⁸¹

Öncelikle Nisa suresinin 58'inci âyetinin sebab-i nüzulüyle ilgili müfessirler şu rivâyeti kaydetmişlerdir: Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Muhammed (s.a.v.) Mekke'ye girdiğinde, Kabe'ye girip namaz kılmak istemişti. Ancak Kabe'nin anahtarlarını elinde bulunduran Mekkeli müşriklerden Osman b. Talha buna engel olmak için kapıyı kilitlemiş ve anahtarları Hz. Muhammed (s.a.v.)'e teslim etmekten kaçınarak “eğer Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim anahtarları teslim ederdim” demiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, Osman'ın elinden anahtarları zor kullanarak alıp Kabe'nin kapısını açmış ve Resulullah (s.a.v.) de Kabe'ye girip iki rekat namaz kılmıştı. Sonrasında amcası Hz. Abbas anahtarların kendine verilmesini ve eskiden sorumluluğunda bulunan Zemzem sakalığı (hacılara su dağıtma vazifesi) ile sedanetin (Kabe kapıcılığının) birleştirilmesini istedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu ve Resulullah (s.a.v.), Hz. Ali'ye anahtarları Osman'a geri teslim etmesini ve kendisinden özür dilemesini emretti. Hz. Ali emri yerine getirince Osman, “benden zorla aldın sonra da hatanı düzeltmeye çalışıyorsun”, deyince Hz. Ali, “senin hakkında Allah Teâla âyet indirdi” deyip âyeti okudu. Bunun üzerine de Osman kelime-i şehadet getirerek Müslüman oldu.²⁸²

Bazı müfessirler âyetin böyle bir olay üzerine nâzil olmasına rağmen sadece bu olaya tahsis edilemeyeceğini belirtmiş ve âyetteki umumi manayı dikkate alarak âyetin emrettiği hükmün içine maddi manevi her türlü emanete riâyeti dahil

²⁸¹ 4/Nisa 58,59.

²⁸² Râzi, a.g.e., 10/111-113.

etmişlerdir. Bunlar kul ile Rabbi arasındaki emanetlerle, kul ile insanlar arasındaki emanetlerdir. Rabbi tarafından kula verilen emanet bütün uzuvlardır. Bunlar Allah'ın emrettiği şekilde muhafaza ve terbiye edilmelidir. Kul ile insanlar arasındaki emanet ise; maddi olarak insanların birbirlerine emanet verdiği mal cinsi şeylerle, saklanması istenen sır gibi manevi emanetlerdir. Bunun yanında alimin kendisine öğretilen ilim emanetiyle halkı batıl yollardan koruması ve idârecilerin kendilerine verilen yetki ve makam görevi emanetine karşılık ellerinde bulunan malları paylaşmalarını, haksızlıkları gidermeleri ve hüküm verdiklerinde adaleti gözetmeleri bu emanetlerin içine dahil edilmiştir.

Âyetin ihtiva ettiği ikinci emir olan “adaletle hükmetme” emri hakkında Râzi şu açıklamayı yapmıştır: Adaletle hükmetme, bir insanın başkası üzerinde bir hakkı olup senin de, üzerinde hak bulunan kimseye o hakkı sahibine vermesine hükmetmenden ibarettir.²⁸³ Şüphesiz bu emirler insanların güven içinde yaşamalarının şartları olduğundan Yüce Allah kullarına verdiği bu öğütü “güzel öğüt verme” olarak nitelendirmiştir.²⁸⁴

Allah Teâla, bu âyet-i kerimede insanları idâre ve yönetme merkezinde bulunan kişilere emanetlere riâyet ve hüküm vermede adil olma hususlarını emrettikten sonra diğer âyette, iman eden kimselere yukarıdaki hususları yerine getiren yöneticilere Allah ve peygambere itaat etme dairesi içinde itaati emretmektedir. Râzi'den nakille müfessir ve fakihlerin ekseriyetine göre bu âyet, fıkıh usulünde edille-i şer'iyye dediğimiz hüküm çıkarmadaki dört esas kaynağı (Kitap, sünnet, icma ve kıyas) ihtiva etmektedir. Bunlardan ilk ikisi olan Kitap ve sünnete âyet “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin*” buyurarak işaret etmektedir. Zira Kitap Allah'ın emrine, sünnet ise resulünün emrine delalet etmektedir. Allah'a itaat de Kitabın hükmüne göre amel etmektir. Resule itaat ise, onun insanlara kitabı beyan etme görevinden dolaydır. Bu yüzden itaat lafzı âyette tekrarlanarak peygambere itaat pekiştirilmektedir. Üçüncü olarak da Allah ve resulünden sonra itaat edilecek kimseler için “*ve sizden olan ulü'l-emr itaat edin*” buyrularda ulü'l-emr terkibi kullanılmıştır. Bunu da bazı ulema “icma-i ümmet” olarak izah ederek, edille-i şer'iyyeden icmaya delil getirmişlerdir. Dördüncüsü olan kıyası ise âyetin “*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz Allah'a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız onu Allah'a ve Resul'e götürün*” buyruğunu delil getirerek, eğer ki bir meselenin hükmü Kitap ve

²⁸³ Râzi, a.g.e., 10/111-112.

²⁸⁴ Râzi, a.g.e., 10/113-114.

sünnette bulunamaz ve o hususta icma da edilemezse Allah'ın hükmünü beyan ettiği bir hadiseye kıyas yapılacağını söylemişlerdir.²⁸⁵

İlk iki itaat edilecek mercii olan Allah ve resulüne itaati ilâhî hükümlerlik alanı içerisinde izah etmiştik. Üçüncü itaat mercii olan ulü'l-emre itaat kavramını ise beşerî otorite konusu ile ilgili olması nedeniyle burada ele alacağız.

1. Ulü'l-emr

İki lafızdan oluşan bu terkinin anlamını müfessirler yönetme ve idâre etme işinde uzman kişiler olarak vermektedirler.²⁸⁶ Terkinin ilk ögesi olan اولو sözcüğü, iyelik ve ait olmayı bildiren و manasında tekili olmayan bir çoğuldur.²⁸⁷ Bu terkip Nisa suresinin 59 ve 83'üncü âyetlerinde olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de iki defa geçmektedir. Nisa suresinin 59'uncu âyetindeki kullanımını bir önceki başlık altında vermiştik. Aynı surenin 83'üncü âyetinde ise ulü'l-emr terkihi şu şekilde geçmektedir:

وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا

Onlara güven veya korkuya dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu, Resul'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin içyüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz.

Nisa suresinin 59 ve 83'üncü âyet-i kerimelerinin sebep-i nüzulleri hakkında tefsirlerde şu rivâyetler verilmektedir:

a) Nisa suresinin 59'uncu âyeti ile ilgili iki rivâyet vardır. Said b. Cübeyr'den gelen rivâyete göre; Hz. Peygamber, Abdullah b. Huzafe b. Kays komutasında, Süddi'nin rivâyetine göre de Halid b. Velid komutasında bir seriyye gönderdi. İçlerinde Ammar b. Yasir de vardı. Geceleyin saldırı yapılacak olan kavime yakın bir yere mevzilendiler. O kavme bir casus gelerek durumu onlara haber verdi ve bir kişi dışında hepsi kaçtılar. Kaçmayan kişi Müslümanların karargahına gelip Ammar b. Yasir'i sorup buldu ve ona: "Ey Ebu Yakzan, kavmim sizin geldiğinizi öğrenince kaçtı, ben ise şehadet getirip Müslüman oldum ve kaçmadım.

²⁸⁵ Râzi, *a.g.e.*, 10/116-122.

²⁸⁶ Sıddık Baysal, *Ulu'l-Emr Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), s.139.

²⁸⁷ İbrâhim Mustafa, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, İstanbul: Çağrı, 1992 s.23

Müslüman olmam yarın bana bir fayda verir mi, yoksa ben de kaçayım mı?" diye sordu, Ammar da, "Hayır kaçma! Sana fayda verir" dedi ve adam da kaçmadı. Sabahleyin seriyye saldırı düzenleyip o adamdan başka kimseyi bulamadılar ve onu malı ile beraber tuttular. Ammar, haber alınca kumandana geldi ve "O adamı bırak, çünkü o Müslüman oldu ve ben ona eman verdim." dedi. Bunun üzerine kumandan da "Sen kim oluyorsun da kendi başına eman veriyorsun" diye çıkışarak aralarında söz dalaşı oldu. Nihâyet Resulullah'a mahkeme için başvurdular. Hz. Peygamber, Ammar'ın eman vermesine izin verdi ve bir daha da amire karşı böyle kendi kendine söz vermemesini de tenbihledi.²⁸⁸

b) Nisa suresinin 83'üncü âyeti ile ilgili ise Hamdi Yazır, müfessirlerin çoğunluğu âyet-i kerimenin müminlerin savaşları hakkında gelen haberleri acele yayan bazı münafıkları ve zayıf iradeli insanları uyarmak üzere indirildiğini söylemişlerdir. Zira münafıklar, Müslümanların müfrezelerinin savaşı kazanmaları veya mağlup olmaları gibi güven veya korku ile ilgili bir gizli haber geldiğinde o haberi Resulullah'tan ve müfrezenin komutanından önce insanlara yayarlardı. Eğer işi Hz. Peygamber'e ve kendilerinden olan idârecilere havale edip sussalar ve haberi yaymasalardı bu haberi inceleme gücünde olanlar, onun gerçek yüzünün ne olduğunu bilirler ve onun doğru veya yanlış olduğuna karar verir ve ona göre insanlara bildirirlerdi.²⁸⁹

Bu iki ayette geçen ulü'l-emr ile kimlerin kastedildiğine dair alimlerin görüşleri şöyledir:

a. İdareciler, sultanlar ve (âyetin bağlamı dolayısıyla) komutanlardır.

b. Alimler, fakihler veya sahabilerdir. Hatta sadece Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer olduğunu söyleyenler de vardır.²⁹⁰

Râzi ise, ulü'l-emrin kapsamı konusunda farklı bir izah yaparak şunları söylemektedir: Âyet-i kerimedeki ulü'l-emre itaatın kesin bir şekilde emredilmesi, bu kimselerin masum yani hatadan korunmuş olmalarını gerektirir. Bu hatadan korunma durumu da ancak ümmetin icması durumunda gerçekleşebilir. Bu yüzden de âyetteki ulü'l-emr tabiri icma-i ümmete delil teşkil etmekte ve "ehlü'l-hal ve'l-akd"i göstermektedir. Râzi, bu görüşünü desteklemek için de şu delilleri getirmektedir:

²⁸⁸ İbn Kesir, *a.g.e.*, 4/126-127.

²⁸⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/37.

²⁹⁰ Taberi, *a.g.e.*, 5/147,148.

Ulü'l-emri ehl-i icma olarak izah etmek, alimlerin ulü'l-emr sahabilerdir, görüşüne uymaktadır. Ayrıca âyetteki ulü'l-emr tabirini, yöneticiler ve idâreciler manasına hamletmek âyete bir şart ilave etmektir. Çünkü yöneticilere itaat, onlar haklı ve hakkın yanında buldukları zaman vacip olur. Ama biz bu ifadeyi, icma manasına hamlettiğimizde, âyete herhangi bir şart getirmemiş oluruz. Çünkü icma ehli, idâreci ve sultanlara göre hatadan masum kimselerdir. Bu da Allah'a ve resulüne itaati vacip kıldığı gibi onlara da itaati vacip kılmaktadır. Ayrıca yöneticilerin işleri de alimlerin fetvalarına dayanmaktadır. Bu da ulü'l-emrin bize ehl-i icma olduğunu göstermektedir.²⁹¹

Râzi bu âyetin tefsirinde ulü'l-emri bazı yerlerde ehl-i icma olarak bazı yerlerde de "ehlü'l-hal ve'l-akd" olarak açıklamaktadır. Ehl-i icmanın mahiyeti hususunda bir sıkıntı olmamasına karşılık, "ehlü'l-hal ve'l-akd" tabirinin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekte olup h.5'inci yüzyıldan itibaren kelam ve "el-ahkamü's-sultaniyye" türünde ki fıkıh kitaplarında görülmeye başlanmıştır ve bu tabir İslam'da devlet başkanını seçecek olan kurul için kullanılmaktadır.²⁹²

M. Abduh da tefsirinde, Râzi'nin görüşünü destekleyerek ulü'l-emr tabirini "ehlü'l-hal ve'l-akd" olarak izah etmeye çalışmıştır. Ona göre âyetteki "sizden" lafzı bu kimselerin müminlerden olmaları ve Allah'ın emriyle peygamberin tevâtürle bilinen sünnetine aykırı hareket etmemelerini gerektirir. Üzerinde ittifak ettikleri hususun kamu menfaati olması ve bu mesele üzerinde bir otorite ve bilgilerinin olması şarttır. Yüce Allah, bu heyete itaati hata etmeyecekleri için değil ümmeti tefrika ve ayrılığa düşmekten koruyacakları için emretmektedir.²⁹³

Hamdi Yazır da tefsirinde Râzi ve Abduh'un görüşünü destekleyerek, Nisa suresinin 83'üncü âyetindeki "*Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kişilere gösterelelerdi, istinbat edenler (içlerinden işin içyüzünü araştırıp çıkaranlar), onun ne olduğunu (haberini neye delalet ettiğini) bilirlerdi*" buyruğu, bununla ulü'l-emrin yalnız askerî ve sivil idârecilere ait olmayıp daha fazla kazaî (hüküm verme) ve teşriî (kanun yapma ile ilgili) yönde âyetlerden hüküm çıkarma gücüne sahip olan alim ve fakihler olduğu gösterilmiş bundan dolayı da ulü'l-emr tabirini daha geniş bir şekilde düşünmek gerektiğini belirtmiştir.²⁹⁴

²⁹¹ Râzi, *a.g.e.*, Nisa, 83. bak

²⁹² Abdülhamîd İsmâil el-Ensârî, "Ehlü'l Hal ve'l- Akd", *DİA*, 10/539-541).

²⁹³ M. Abduh, *a.g.e.*, 5/238-240.

²⁹⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/16.

Âyette ulü'l-emr tabiri zikredildikten sonra “onların arasından işin içyüzünü anlayanlar” şeklinde mealini verdiğimiz “istinbat” lafzı, Kur’an ve sünnet naslarını anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarma çalışmasıdır.²⁹⁵ Bu çalışma, çözümü istenen bir olay veya bir konu karşısında elde bulunan prensipler ve bilgileri inceleme ve araştırma yaparak etraflı bilgi edinme ve bütün bunların sonucunda eldeki bilgileri karşılaştırarak yeni bir bilgi ortaya çıkarma şeklinde gerçekleşir. Bu faaliyet o alanda liyakat ve yeterlilik gerektirdiğinden âyette Allah'ın peygamberine ve böyle yetkili kimselere müracaat tavsiye edilerek bunlara da itaat etmenin peygambere itaat etmeye bağlanması, herhangi bir meseleyi istinbat edecek bu zümreyi o meselenin müçtehid ve Allah katında yetkilileri kılmaktadır.²⁹⁶

Nisa suresinde geçen bu iki âyet-i kerime üzerinden Allah ve resulünden sonra itaat edilecek zümre olan ulü'l-emr tabirini, kimlerin temsil etmesi gerektiği hakkındaki görüşleri Kur’an’ın öngördüğü otorite üzerinden açıklamaya çalıştık. Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın hükümlerini yeryüzünde hâkim kılmak için Müslümanların sahip olması gereken otoriteyi temsilen zikredilen ulü'l-emrin bu otoriteyi liyakat, istişare, itaat-biat ve adalet esasları üzerine icra etmesi gerekmektedir. Bu da islamî manada otoritenin hangi esaslar üzerine bina edildiğini gösterir.

2. İslamî Otoritenin İlke ve Esasları

Hz. Muhammed (s.a.v.) yirmi üç yıllık nübüvveti süresince kabile asabiyetine dayanan müşrik bir yapıyı yıkarak yerine tevhid inancına dayanan adaletli bir toplum ihdas etmiştir. Resulullah’ın son elçi olması hasebiyle hayatında kurduğu bu yapıyı koruma ve geliştirme emanet ve sorumluluğu da ona iman eden kimselerin görevidir. Nitekim Nisa suresinin 59’uncu âyetinde Allah ve resulünden sonra itaat edilecek merci, insanların oluşturduğu ulü'l-emre verilmiştir. Müslümanların yaşadıkları toplumlarda idârecilerin ülkeyi ulü'l-emr (ehlü'l hal ve'l- akd)’in verdiği kararlar doğrultusunda yönetmeleri ve o kararları uygulamaları gerekmektedir. Böylece toplum insanlardan herhangi bir ferde boyun eğmiş olmadığı gibi “*hüküm yalnızca Allah’ındır*” şeklindeki ilâhî tevhid

²⁹⁵ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, s.268.

²⁹⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/36.

dairesi dışına çıkmış da olmaz.²⁹⁷ Hz. Peygamber'in Kur'an'î esaslarla oluşturup Müslümanlara miras bıraktığı bu yönetimin esas ve ilkeleri ise şu şekildedir:

(a) Liyâkat

Sözlükte herhangi bir meselede ehliyet, yeterlilik ve uygunluk anlamlarına gelmektedir.²⁹⁸ Müslümanlar her türlü idâre ve yönetimin başına o alanda uzman olan liyâkat sahibi kişilerin getirilmesi ilkesinin uygulanışını en güzel şekilde Hz. Peygamber'in uygulamalarında görmektedirler. Onun vazife verdiği kişilerin nesepleri incelendiğinde, kabile asabiyeti aranmadığı görülmektedir. Nitekim Allah Teâla da Nisa suresinin 58'inci âyetinde emanetleri ehil olanlara vermeyi Müslümanlara emretmiştir. Âyetin emriyle ilgili İbn Teymiyye, bu âyetin alimlerin ve idârecilerin görevleri liyakatli kişilere vermelerinin lüzumunu bildirmek için indirildiğini belirtmektedir.²⁹⁹ Ayrıca bir hadisi şerifte Hz. Peygamber “emanet ehline verilmediği zaman kıyametin kopmasını bekle” buyurmuştur.³⁰⁰

(b) İstişâre (Şûra)

Sözlükte “danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme” anlamındaki şûra kelimesi İslamî terminolojide; yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların görüşlerini göz önünde bulundurmasını ifade eder.³⁰¹ Allah Teâla, Hz. Peygamber'e “(umuma ait) işler hakkında onlara danış”³⁰² emrini vererek hakkında vahiy olmayan meselelerde konuyu sahabeyle müzakere etmesini istemiştir. Ayrıca Allah bu hususu başka bir âyette “Onların işleri, aralarında danışma ile dir.”³⁰³ buyurarak, şûranın Müslümanların bir karar alma mekanizması olması gerektiğini belirtmiştir.

Müslüman toplumun karar sürecinde istişâre, ümmetin bütün fertleri arasında olamayacağı için bunun belli bir heyet içerisinde olması gerekmektedir. Bu heyette meselenin çözümüne dair bilgi sunacak donanımda kişiler olması gerektiğinden bunu ulü'l-emr (ehlü'l-hal ve'l-akd) olmalıdır. Ayrıca heyetin

²⁹⁷ M. Abduh, *a.g.e.*, 5/247.

²⁹⁸ Mehmet Erdoğan, *a.g.e.*, s.328.

²⁹⁹ İbn Teymiyye, *Siyaset*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul:1985, s.37,38.

³⁰⁰ Buhari, *Sahih*, 1/21, 7/188; İbn Hanbel, *Müsned*, 2/361.

³⁰¹ Talip Türkan, “Şura”, *DİA*, 39/230-235.

³⁰² 3/Al-i İmran 159.

³⁰³ 42/Şura, 38.

yürütme mekanizmasını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için de Nisa suresinin 59'uncu âyetinde zikredildiği üzere kendilerine itaat edilmesi gerekmektedir.

(c) İtaat ve Biat

Sözlükte, emredilene yerine getirmek ve söz dinlemek anlamına gelen “itaat”le, birinin yöneticiliğini benimsemek anlamına gelen “biat” birbirlerine yakın anlamlı kavramlardır. Hz. Peygamber döneminde “biat”, dini hükümlere bağlı kalmak ve Resulullah'a itaat etmek anlamında kullanılmaktayken Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise sahabe “biat”ı, Müslümanların dinî ve dünyevî işlerini idâre edecek bir otoriteyi seçmek ve ona bağlılık sözü vermek şeklinde daha çok siyasî-hukukî nitelikte uygulamıştır.³⁰⁴

Müslümanların kendi içlerinden yönetimin her alanında uzman kişileri seçip onların Kur'an ve sünnete bağlı oldukları sürece verdikleri kararlarına riâyet etmeleri elbette toplumun ayrılığa düşüp yozlaşmasını engelleyerek her alanda sağlıklı kararlar alıp uygulayabilen bir İslam toplumu olmalarını sağlayacaktır. Bu yüzden biat ve itaat kavramları İslamî yönetimin devamlılığını sağlayabilmesi için önemli ilkelerindedir.

(d) Adalet

Hz. Peygamber'in Kur'anî esaslarla oluşturup Müslümanlara miras bıraktığı bir yönetim şekli olarak İslamî otoritenin liyakat, istişare ve itaat-biat şeklindeki esasları ve ilkelerinden en önemlisi adalet ilkesidir. Adalet kavramının kökünü oluşturan a-de-le lafzı, hayvanın sırtına vurulan yükü birbirine eşit yapmak için kullanılan semer anlamındadır.³⁰⁵ Etimolojik kullanımından hareketle adalet için, insanlar arasında hüküm verirken davalı ve davacı arasında denge ve eşitliği sağlayarak hakkın hak sahibine ulaştırılması şeklinde tanımlanabilir.³⁰⁶ İster yönetimde isterse de normal hayatın her aşamasında olsun Kur'an, Müslümanlara adaletle muamele etmeyi emretmektedir. Kuran'ın, Müslüman toplumun ekonomik, hukukî, siyasî, askerî ve diplomatik alanları ile ilgili düzenlemeler ve esasları içeren hükümlerinde, adaletin bu alanlarda nasıl gerçekleştirileceği ile ilgili ölçüler verilmektedir. Adaletin emredildiği âyetlerin tefsirlerinde ise

³⁰⁴ Tuncay Başoğlu, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey'at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, cilt: I, sayı: 2, s. 82-87.

³⁰⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, 11/ 430.

³⁰⁶ Isfahani, *a.g.e.*, s.236.

müfessirler, Müslüman idârecilerin yönetimin her alanında adil olabilmeleri Allah'ın hükümlerine riâyet etmeleriyle gerçekleşeceğini belirtmektedirler.

Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bir yönetim şekli olarak İslamî otoritenin esasları ve ilkeleri belirlendiği gibi fertlerin kendi aralarındaki özel anlaşmazlıkları nasıl çözeceklerinin usul ve yöntemi de belirlenmiştir. Bu hususu toplum içinde fertlerin kendi aralarındaki yerel veya daha küçük şahsî otoritelerinin kendi aralarındaki bazı özel meseleleri nasıl çözümleyebileceğini Allah Teâla'nın göstermesi şeklinde ele alabiliriz. Bu husus Kur'an'da şu âyet-i kerime ile zikredilmektedir:

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنْ اللَّهُ بِبَيْنِهِمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

*Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir **hakem** ve kadının ailesinden bir **hakem** gönderin.*

Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır.³⁰⁷

Nisa suresinin bir önceki âyet-i kerimesinde eşlere, aralarındaki anlaşmazlığı öncelikle kendi içlerinde nasıl çözebileceklerinin yöntemi gösterilmiştir. Bu âyette de eşlerin anlaşmazlıklarını kendi içlerinde çözemeyip yakın çevrelerine duyurmaları veya hissettirmeleri sonucunda yakın akraba veya çevrenin olayın mahkemeye intikal etme sürecinden önce aralarını nasıl bulacakları anlatılmaktadır. Zira “eğer korkarsanız” ifadesini müfessirler, “anlarsanız, hissederseniz” şeklinde tefsir etmişlerdir.³⁰⁸ Âyette hakemin iki tarafın akrabaları içinden seçilmesinin hikmetini de Hamdi Yazır, akrabaların anlaşmazlıklarının iç yüzünü daha iyi bilebileceğinden ve iyiliklerini daha fazla arzu edeceklerinden ötürü olduğunu açıklamıştır. Hakemi seçme hakkı, ilk önce eşlere aittir. Aynı zamanda bunun her iki taraftan akrabalarının istişâresiyle yapılmasının müstahap olacağı da rivâyetlerden anlaşılmaktadır.³⁰⁹

Hakemlerin yetki derecesinin ne olacağına dair ise alimler arasında ihtilaf vardır. Sebebi de, âyette sadece barıştırma hususunun zikredilmesidir. Onları birbirinden ayırmaktan bahsetmek uygun görülmeyp bu konuda açıklama yapılmadığından bu husus içtihad konusu olmuştur. Hanefî ve Şafî mezheplerine göre hakemlerin işi sonuca bağlama yetkisi yoktur, sadece eşler tarafından istenip

³⁰⁷ 4/Nisa, 35.

³⁰⁸ Râzi, *a.g.e.*, 10/74-75.

³⁰⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, 2/560.

istenmeyeceği bilinmeyen barıştırma girişimlerinde bulunabilirler. Eğer eşler hakemleri, meseleyi boşanma veya başka bir sonuca bağlamaları için bizzat tayin etmişlerse, onların kararlarına elbette uymak mecburiyetindedirler. Bazı alimlere göre ise, hakemler barıştırmada zorlayıcı olabilirler, fakat boşanma işleminde eşleri zorlayıcı olamazlar.³¹⁰Seçilen iki hakemin niyeti gerçekten aralarını düzeltmek ise, Allah Teâla âyette eşleri barıştıracakını beyan etmektedir. Bunun nasıl olacağına dair ise müfessirler, Yüce Allah şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen ve haberdar olmandır. Eşlerin kalplerine sevgi ve muhabbet hislerini koyar ve onları barıştırır. Nitekim Allah'ın rızası arabuluculuktur, demektedirler.

Bu bölümde ele aldığımız âyetlerden anlaşıldığı üzere Allah Teâla, Müslümanlara gerek toplumun idâresi hususunda gerekse aile içinde meydana gelebilecek problemlerde nasıl yol izleyeceklerini ve yetki sahibi kişileri aralarından nasıl seçeceklerine dair buyruklarını bildirmektedir. Nitekim bunun sebebi, insanların bu dünya hayatında saadete erebilecekleri düzeni tesis edebilmeleri ve ebedi ahiret hayatında müjdeye nail olabilecek sağlıklı toplumlar oluşturabilmeleridir. Fakat Kur'an-ı Kerim, insanlığın her zaman bu çizgide yürümediğini, buna sebep olan Allah'ın öngörmediği düzenler inşa ettiğini ve Allah'tan başka ilahlar uydurup onlara iman ettiklerini bildirmektedir.

c. Otoritenin Öngörülmediği Şekil

Kur'an'da, Allah'ın insanoğluna takdir ettiği yetki ve otoriteyi kendi çıkarları doğrultusunda kabul edilmeyecek şekilde kullanarak insanlığa zulüm ve felaketi getiren topluluk, insan tipleri, anlayış ve davranış biçimlerinden bahsedilmektedir. Bu durumun örnekleri olmak üzere İsrailoğulları ve müşrik Arap toplumunun durumu ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Olumsuz insan tipine örnek olarak en çok Firavun'un ismi geçmektedir. Ayrıca elindeki yetkiyi insanlara haksızlık yapmakta kullanan kişiler "tağut" nitelemesiyle yerilmişlerdir. Anlayış ve davranış biçimi olarak ise, cahiliye kavramı kullanılmaktadır. Cahiliye kavramı aynı zamanda diğer kavramları da içine alan geniş kapsamlı bir kavramdır.

³¹⁰ Mevdudi, *a.g.e.*, 1/291.

1. Cahiliyenin Hükümranlığı³¹¹

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen Cahiliye kavramı, özel olarak Araplar'ın İslam'dan önceki dinî ve toplumsal hayata dair düşüncelerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Kur'an ve sünnetteki kullanımı, Arapların İslam'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslamî devirdekenden ayırt etmek için kullanılmıştır.³¹² Kur'an-ı Kerim'de, Medine döneminde nâzil olan dört âyette geçmektedir. Bu âyetlerde geçen cahiliye kavramının bağlam ve tefsiri müfessirler tarafından şu şekilde verilmiştir:

a. Uhud savaşında Müslümanların hezimete uğradığı bir sırada Allah Teâla mücadelelerinde samimi olanlara bir uyuklama hali şeklinde emniyet duygusu vermiş, Müslümanların arasında savaşa çıkma nedenleri ganimet hevesi veya ihtilal fikri olan münafıklara ise korku ve sıkıntı duygusu vermişti. Bu durumdaki münafıklar hemen mazeret uydurmak için mesuliyeti Allah'a ve peygamberine atarak, "Muhammed hak peygamber olsaydı, Allah ona böyle kâfirleri musallat etmezdi. Ayrıca savaşın yöntemi hakkında bizim bir karar yetkimiz olsaydı bu hale düşmezdik" şeklinde düşünce ve zanda bulundular.³¹³ Al-i İmran suresinin 154'üncü âyetinde Allah bu düşünce biçimini "cahiliye zannı" şeklinde zikretmektedir. Çünkü cahiliye devrindeki insanlarda Allah'a, O'nun kaderine ve hükmüne teslimiyet inancı yoktu. Başlarına gelen her musibette hemen Allah'ı suçlardı.

b. Maide suresinin 50'inci âyetinde ise kelime "Cahiliye hükmü" şeklinde zikredilmektedir. Daha önce Maide suresinin 43-49'uncü âyetlerinin tefsirleri hakkında uzun malumat vermiştik. Bu âyet-i kerimelerde üç din mensuplarına da Allah'tan başka hüküm koyucu tanınamaları emredilmekteydi. Aynı surenin 50'inci âyetinde ise konuya son nokta konularak Allah'tan başka hüküm koyucu tanıma arzu ve çabası, cahiliye hükmünü yani İslam öncesi küfür döneminin idâre ve yönetim şeklini aramak veya istemek olduğu zikredilmiştir.

³¹¹ Bu ve bundan sonraki başlıkların öncesinde kullandığımız otorite başlığından farklı olarak hükümranlık kelimesini kullandık. Bunun sebebi ise, daha önce bu kelimeleri ilgili yerlerde izahını verdiğimiz üzere hükümranlığın yönetimde hiçbir kısıtlandırma ve denetime bağlı olmama manası içermesidir. Ele alacağımız bu kişi ve toplulukların ise, Allah tarafından razı olunmayan özellikleri, Kur'an'da O'nun emir ve hükümlerince yönetimlerini kısıtlandırmamalarıdır.

³¹² Mustafa Fayda, "Cahiliye", *DİA*, 7/17.

³¹³ 3/Al-i İmran 154.

c. Fetih suresinin 26'ncı âyet-i kerimesinde ise lafız "cahiliye hamiiyeti" şeklinde geçmektedir. Isfahani'ye göre hamiiyet; öfke kuvvetinin kabarıp çoğalmasdır. Cahiliye hamiiyeti ise, bir kişinin sırf kendi menfaati, şöhreti ve gururu uğruna kasıtlı olarak uygunsuz bir iş yapmasıdır.³¹⁴ Hudeybiye antlaşması öncesinde Mekkeli müşrikler, Resulullah ve ashabının Mescid-i Haram'a girip ibadet etmelerine engel oldular. Halbuki onlar herkesin hac ve umre için Kabe'yi ziyaret etme hakkı olduğunu biliyorlardı. Çünkü bu, Araplar arasında eskiden beri kayıtsız şartsız uyulan bir kanundu. Fakat buna rağmen, sırf gururları uğruna Müslümanların umre yapmalarını engellediler. Zira "eğer Muhammed bu büyük kalabalıkla Mekke'ye girse bütün Araplar arasında şöhretimiz sönecek, gururumuz kırılacak" diyorlardı. İşte bu onların cahiliyet hamiiyeydi.³¹⁵ Yüce Allah, onların ruhlarında var olan Hakka ve O'na boyun eğmeye karşı direnci bildiği için, içlerine böyle cahiliyet taassubunu yerleştirmiştir.

d. Bu lafzın geçtiği son âyet-i kerime de Ahzab suresinin 33'üncü âyetidir. Âyette, Hz. Peygamber'in hanımlarına, "ilk cahiliye devrindeki kadınlar gibi açılıp saçılmayın" ikazı yapılmaktadır. Âyette cahiliye döneminin açık saçıklığına işaret edilerek cahiliye dönemini geride bırakanların bunları aşmaları gerektiği, bunların İslam'ın kabul etmediği cahiliye âdet ve davranışları olduğu belirtilmektedir. Çünkü Müslüman olanların duygu, düşünce ve davranış biçimlerinin cahiliye dönemindekinden üstün olması gerekir.

Kur'an-ı Kerim, cahiliye kavramını yukarıda saydığımız bu husus çerçevesinde ele almaktadır. Cahiliye, Maide suresinin 50'inci âyetinde buyrulduğu gibi Allah Teâla'nın emrine muhalif bir idâre şekli ve diğer üç âyet-i kerimede buyrulduğu üzere de İslam dışı duygu, düşünce ve adetlerdir. Nitekim Hamdi Yazır da, ilgili âyetlerin tefsirinde cahiliye kavramı için "İslami değerlerin karşıtıdır" tanımını yapmaktadır.³¹⁶ Hz. Peygamber cahiliyeye geçmişte kalan bir dönem olarak bakmamış, aksine bunun her fırsatta tekrar ortaya çıkabileceğini belirterek ashabına sık sık bu yönde uyarılarda bulunmuştur.³¹⁷

Cahiliye kavramı için Kur'an-ı Kerim'de nasıl bir çerçeçe çizildiğini açıkladıktan sonra bu zihniyetin hüküm konusundaki tavırlarını da görmek gerekir.

³¹⁴ Isfahani, *a.g.e.*, .

³¹⁵ Mevdudi, *a.g.e.*, 5/394-395.

³¹⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, 2/447.

³¹⁷ Seyyid Kutup, *a.g.e.*, 5/2860-2861.

Kur'an-ı Kerim, zihin ve vicdanları hakikat çizgisinden sapıp kendi çıkarlarını öne alarak, arzuları doğrultusunda karar ve yargılara varan kimselere “size ne oluyor, nasıl hüküm veriyorsunuz” sorusunu yöneliyor veya bu kimseler hakkında “ne kötü hüküm veriyorlar” hitabını getiriyor. Bu ifadelerin geçtiği âyet-i kerimelerin tefsirlerine baktığımızda hangi hususlarda kötü hüküm verildiği anlaşılmaktadır.

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْفُوتَنَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

*Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sandılar? Ne kadar kötü (ne yanlış) hüküm veriyorlar!*³¹⁸

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءَ مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

Yoksa kötülük işleyenler ölümlerinde ve sağlıklarında kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler ile bir mi tutacağımızı sandılar?

*Ne kötü hüküm veriyorlar!*³¹⁹

وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ

*Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar.*³²⁰

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْغَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لَمَا تَحْكُمُونَ

*Yoksa, "Ne hükmederseniz mutlaka sizindir" diye sizin lehinize olarak tarafımızdan verilmiş, kıyamet gününe kadar geçerli kesin sözler mi var?*³²¹

Âyet-i kerimelerde müşriklerin hayatlarında Allah'a ortak koşmaları ve çıkarları doğrultusunda hareket edip işledikleri kötülükler ve zulümlerin karşılıksız kalacağına dair yargılarının ne kadar adaletsiz ve mantıksız olduğu kendilerine sorulmaktadır. Nitekim müşriklerin, hakikatten uzaklaşmaları onların arzularını ilah edinmelerine ve şu yargılara varmalarına yol açmıştır: Onlara göre "Hayat ancak dünya hayatıdır. Bizler ölürüz, çocuklarımız yaşar. Onlar da belli bir müddet yaşar sonra ölürler. Bizi ancak zamanın devam etmesi helak eder." Fakat Kur'an bu iddialarına dair hiçbir bilgileri olmadığını muhtelif âyetlerde belirtmektedir. Onlar sadece boş bir zanda bulunurlar. Ayrıca müşrikler, kendilerini ancak zamanın helak ettiğini, onları bunun dışında öldüren bir gücün olmadığını iddia ederler, sonra da çeşitli sebeplerle zamana söver ve onu

³¹⁸ 29/Ankebut 4.

³¹⁹ 45/Casiye, 21.

³²⁰ 45/Casiye, 24.

³²¹ 68/Kalem, 39.

kötülerler.³²² Allah Teâla onların bu boş iddiaları karşısında “*ne hükmederseniz mutlaka sizindir diye size bir söz mü verildi*” buyurarak adeta onlarla alay etmektedir. Çünkü bu tarz düşünme gerçekten gülünçtür. Bütün bu kâinat, insanlık ve hayat bazı kimselerin diledikleri gibi yaşayıp zulmetmeleri için yaratılmış olamaz. Onları bu tutarsız düşünce ve inanca iten sebep ise, sorumsuzca ve başıboş yaşadıkları hayatın sürmesini arzu etmeleridir. Ölümden sonra başka bir hayatın olması ve yaptıklarının hesabını vermeleri işlerine gelmemekte ve bu nedenle ruhu tamamen inkar ederek, bu heva ve heveslerine dayanan isteklerini bir akide haline getirmişlerdir.³²³

Kur'an-ı Kerim'in eleştirdiği bir diğer hüküm verme tarzı da, müşriklerin Allah'ın kendilerine kız çocuğu bağışladığında utanç duymaları, insanlardan uzaklaşmak istemeleri ve daha da ileri giderek kız çocuklarını diri diri gömmeleridir.

يَتَوَارَى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

*Kendisine verilen müjdenin kötülüğünden dolayı kavminden gizlenir. Onu, aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün! Bakın ki, verdikleri hüküm ne kadar kötüdür!*³²⁴

Müşrik Arap toplumunun kız çocuklarına karşı bu korkunç tutum ve hislerinin asıl sebebi kız çocukları hakkındaki değerlendirmeleridir. Onlara göre kız çocukları ne savaşılabılır ne de kazanç getirebilirdi. Aksine çoğalarak fakirleşmekten ve düşman saldırısı sırasında esir alınmalarından korktukları için onlara göre kız çocukları utanç vesilesiydi.³²⁵ Âyette kız çocuğu doğan kişinin toplumsal psikolojisi tasvir edilerek bu psikolojiyi doğuran anlayış ve kız çocuğunu gömmeye kadar götüren böyle bir karar “*dikkat edin! Ne kadar da kötü bir hüküm veriyorlar*” denilmek suretiyle sert bir ifade ile yerilmiştir. İslam bu bayağı düşünce ve hislere tevekkül inancını getirerek rızkın ve her türlü emniyetin Yüce Allah'ın elinde olduğunu, O'na güvenip teslim olan kullarının hem rızkını hem de emniyetini sağlayacağını zihinlere ve vicdanlara nakşetti.

Cahiliye zihniyetine sahip kimselerin verdikleri bir diğer kötü hüküm de iktisadî alanda yaptıkları harcamalara dairdir.

³²² Taberi, *a.g.e.*, 13/151-152.

³²³ Mevdudi, *a.g.e.*, 5/305-306

³²⁴ 16/Nahl 59.

³²⁵ Taberi, *a.g.e.*, 8/124.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ

Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler.

*Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?*³²⁶

Rivâyet edildiğine göre, müşrik Arap toplumunda şahıslar ettikleri ekinlerden ve hayvanlardan elde ettikleri mahsullerin bir kısmını Allah için, bir kısmını da diğer ilahları için ayırarak gelirlerinden iki çeşit masraf çıkarırlardı. Allah için ayrılan misafire ve muhtaçlara, diğer ilahlar için ayrılan da onların masraflarına ve huzurlarında yapılacak ayine, kesilecek kurbanlara, hizmetçi ücreti ve başka şeylere harcanırdı. Eğer ki Allah için ayrılan mahsul iyi çıkar, yetişip büyürse dönerler onu ilahlarına tahsis ederler; fakat ilahları için ayırdıkları iyi çıkarsa, “Allah zengin bunlar fakirdir” diyerek onu putlar adına bırakırlardı.³²⁷ İşte bu şekilde ilahlarını Allah'a tercih ederek âyette buyrulduğu gibi “Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor.” Böylece onların iktisadî ve sosyal hayatlarına dair verdikleri kötü hüküm batıl bile olsa kendi koydukları ilkelere dâhi riâyet etmedikleri ve bunu bir menfaat temin aracı yaptıkları ortaya konulmuş oluyor.

Hamdi Yazır'a göre, âyette ortaya konan bu tutum ve zihniyet sadece o zamanki Arap toplumunun değil bütün zamanlarda benimsenen şirk inancının, milletleri yok yere masraflara sokup dinî ve dünyevî perişanlıklarla zarara sürüklediğini göstermektedir. Burada iman ile şirk, biri inanca biri de amele ait olmak üzere iki açıdan düşünülmelidir. İnanç açısından Allah'ı birleyen bir müminin, Allah'ın hükmünden başka hüküm tanımadığı için, bütün iş ve hareketlerinde yalnız o ölçüden hareket etmesi gerekir. Böylece Allah'tan başkasının hükmü adına bir kazanç ve masraf yapmamış yalnızca hak ve adaletli olan Allah'ın hükmüne uygun bir harcama yapmış olur. Böyle olan harcamaların da hepsi hayırlı ve faydalı bir sonuca götürür. İnanç ve amel bakımından bu şekilde Allah'ı birleyen bir mümin, kamil bir Müslüman olur. Kısaca tevhidin ilk amelî neticesi her yaptığı masrafı yalnız Allah için yaptıran amelî bir ekonomidir. Ancak Müslüman bu inancını amellerinde gösteremezse, amel bakımından bir müşrik durumunda bulunur ve fasık olur. Bundan dolayıdır ki, zorunlu da olsa

³²⁶ 6/En'am 136.

³²⁷ Taberi, a.g.e., 5/40-42 .

müşriklerin uyuğu altında kalıp hükümlerine ve amellerine uyma mecburiyetinde bulunanlar inanç veya amelle ilgili şirke sürüklenmekten uzak kalamazlar.

İnanç açısından şirk, Allah'tan başka gizli veya açık tapacak tanrı, hükmüne uyulacak hakem tanımak olduğu için, bir müşrik hareketlerinde bazen Allah'ı da hesaba katma ihtiyacından uzak kalamaz. Fakat çoğunlukla kendisine daha yakından etkili saydığı diğer tanrıları adına yürür ve sonuç olarak harcamasında zararlı, haksız ve boş yere o ilahları adına birtakım vergilere ve masraflara mahkum olur. Bu masraflar sırf şirk hükmünün yüklediği boş ve hayırsız, sırf tüketim olan masraftır ve sonucunda milletleri sosyal ve ahlaki krizlerin sebebi olan ekonomik krizlere götürür. Bu masrafların hiçbiri Allah için olmaz ve boşuna tüketimden başka bir şey de ifade etmez. Aksine Allah için ayrılan kazançları da kendine çeker ve güzel sarf edilmesine engel olur. Bütün işleri ve bütün kazançları şeytanlar uğruna boşu boşuna telef olup gider. Ve işte "*Fakat ortaklarına ait olan Allah'a ulaşmaz, Allah'a ait olan ise ortaklarına ulaşır*" ifadesi, bütün şirkin bu kötü sonucuna işaret etmektedir.³²⁸

Toplumun genelindeki cahiliye anlayışının doğurduğu olumsuz yönde hükümler verme olgusu, bu hükümleri veren yetki ve otorite sahiplerini ne hale getirdiği Kur'an'da "tağut" kavramıyla ele alınmıştır.

2. Tağutun Hükümlerliği

Tağut, tuğyan (azgınlık) kökünden mübalağa kipiyle bir cins isim olup tekil, çoğul, eril ve dişil anlam ifade etmektedir. Çok azgın, apazgın anlamına gelen bu lafız ile daha ziyade Allah'a karşı isyankar olup zorla veya gönül rızasıyla kendisine tapınılıp ilah edinilen; insan, şeytan, put, dikili taş ve diğer herhangi bir şey kastedilmektedir.³²⁹ Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde geçmekte olup bu âyetlerin tefsirlerinde tağut; şeytan, sihirbaz, kahin, insanların ve cinlerin büyüklük taslayanları veya Allah'a karşı ilah tanınıp buna rıza gösteren Firavun ve Nemrud gibi kişilerle, putlar olarak açıklanmaktadır. Müfessirlerden bazıları tağutu bunlardan her birine has kıldığı gibi Beyzavi gibi bazıları da Allah yolundan menedenler şeklinde genel bir tarif yapmışlardır. Hamdi Yazır da, putları ikinci derecede tağut olarak tanımlamış, sebebini de onların akıl sahibi olmadıklarından

³²⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/521-523.

³²⁹ Taberi, *a.g.e.*, 3/18-21.

Allah'a karşı bir azınlığa yeltenemeyeceklerini ancak tağutların sembolleri olabileceğini açıklamıştır.³³⁰

Bakara suresinin 256 ve 257'inci âyetlerinde “kim tağutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır” buyrulur, tağutu reddetmek kelime-i tevhidin bir şartı olarak görülmüştür. Çünkü âyetin devamında tağutun insanları aydınlıktan karanlığa götürdüğü ve Allah'ı inkar edenlerin dostu olduğu ifade edilmiştir. Diğer âyet-i kerimeler de Allah'ı inkar edenlerin tağutun yolunda savaştıkları³³¹ ve doğru yoldan çokça sapmış oldukları³³² her ümmete de Allah'a kulluk edin ve tâğut'tan sakının diye emretmeleri için bir peygamber gönderildiği³³³ bildirilmektedir.

Tağut olarak vasıflandırılan kişinin hangi nitelikleri sebebiyle böyle adlandırıldığı anlaşıldıktan sonra bu kişilere söz konusu vasıfları kazandıranların da lanetlendikleri ifade edilmektedir. Böylece tağutların aynı anlayışı benimseyip kendileri gibi düşünenler tarafından beslendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kur'an, tağuta hükümlerlik, hüküm ve yargı yetkilerini veren kişi ve milletler hakkında şöyle buyurmaktadır:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجَنَّةِ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ
كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أهدى مِنَّا أَلَمْ نَأْتِ الْوَالِدِينَ سَبِيلًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَن يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ
لَهُ نَصِيرًا أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُؤْتُونَ النَّاسَ نَقِيرًا

Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Puta ve tağuta iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar! Bunlar, Allah'ın lanetlediği kimselerdir; Allah'ın rahmetinden uzaklaştırdığı (lânetli) kimseye gerçek bir yardımcı bulamazsın. Yoksa onların mülkten (hükümlerlikten) bir nasipleri mi var? Öyle olsaydı insanlara çekirdek filizi (kadar bir şey bile) vermezlerdi³³⁴.

Âyetlerin iniş sebebi hakkında şu rivâyet belirtilmektedir. Yahudilerin liderlerinden Ka'b b. Eşref yanına Yahudilerden yetmiş süvari alarak Mekke'ye geldi ve Kureyş ile bir anlaşma yaparak Hz. Peygamber ile olan anlaşmalarını bozmak istedi. Kureyşli müşrikler de Yahudilerin kitap ehli olup Muhammed'e kendilerinden daha yakın olduklarını ancak kendi putlarına secde ettikleri takdirde

³³⁰ Elmalılı, a.g.e., 2/170-171.

³³¹ 4/Nisa 76.

³³² 5/Maide 60.

³³³ 16/Nahl 36.

³³⁴ 4/Nisa 51-53.

kendilerine güvenebileceklerini söylediler. Bunun üzerine Yahudiler hemen putlara secde ettiler. Sonra Ebu Süfyan, Ka'b'a "Sen kitap okuyan alim bir adamsın, biz ise okuma yazma bilmeyiz, biz mi yoksa Muhammed mi doğru yoldadır bize söyle" demiş, Ka'b "Muhammed ne diyor?" diye sorunca Ebu Süfyan, "Yalnız Allah'a ibadet etmeyi emrediyor ve Allah'a şirk koşmaktan nehyediyor" cevabını vermiştir. Ka'b "Sizin dininiz nedir?" deyince de, "Biz Allah'ın evinin görevlileriyiz, hacılara su verir, misafirlere yemek yediririz, esirleri kurtarır, şunları şunları yaparız" diye anlatmış. Bunun üzerine Ka'b, "Sizin yolunuz daha doğrudur" demiş ve putprestleri iman ehlinde üstün saymış ve tercih etmiştir.³³⁵

Âyet-i kerimelerde Yahudilerin bu yaptıkları kınanmaktadır. Çünkü onlardan beklenen herkesten önce Tevrat'ı destekleyen Kur'an'a iman etmeleri ve Hz. Muhammed ile mücadele eden Kureyşli müşriklerin karşısında durmalarıken onlar tam tersini yapıp Hz. Muhammed'e karşı Kureyş'in yanında bulunmak istediler. Bunun için de putlara secde edip o putların tercümanı olan tağutun yanında yer aldılar. Zira âyetin tefsirinde Abdullah b. Abbas tağut kelimesini "Putlar adına konuşan ve onların durumlarını izah etmeye çalışan kimselerdir" şeklinde açıklamıştır.³³⁶ Allah Teâla da Yahudilerin bu durumunu putlara ve tağuta iman etmek şeklinde vurgulamıştır. Âyetin devamında lanetlendikleri belirtilmiştir.

Yahudiler, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin de, getirdiği kitabın da hak olduğunu biliyorlardı. Kabul etmeyip düşmanlık etmeleri Araplara verilen bu dinî ve dünyevî iktidar ve otorite nimetini kıskanmalarından ve Araplar üzerindeki uzun yıllardan beri kurmuş oldukları ekonomik üstünlüğün elden gidecek olması korkusundandı.³³⁷ Kur'an, tarih boyunca kendilerine birçok imkan ve büyük iktidar verildiğini³³⁸ ancak onların hak yoldan saptıklarını, kendi alim ve yöneticilerinin şeriatleri üzerinde yaptıkları tahrifata göz yumarak onları rab edindiklerini³³⁹ ve böylece onları tağutlaştırdıklarını bildirmektedir.

Kur'an ayrıca Yahudilerin tağut karşısındaki tutumları yanında Müslümanların içinde yer alıp Allah'a, resulüne ve Kur'an'a iman ettiğini iddia etmesine rağmen

³³⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, 3/7

³³⁶ Taberi, *a.g.e.*, 4/154-155.

³³⁷ Seyyid Kutub, *a.g.e.*, 2/694.

³³⁸ 4/Nisa 54.

³³⁹ 9/Tevbe 31.

tağutun önünde yargılanmak isteyen münafıkların durumlarını da şu şekilde bildirmektedir:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا نُزِّلَ إِلَيْكَ وَمَا نُزِّلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ
يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا
بَعِيدًا

*Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri
sürenleri görmedin mi? Tağut'a inanmamaları kendilerine
emrolunduğu halde, **Tağut'un önünde muhakemeleşmek istiyorlar.**
Halbuki şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor.³⁴⁰*

Bu âyetin indirilme sebebi ile ilgili birkaç olay rivâyet edilmiştir. Birçok müfessirin İbn Abbas'tan naklettikleri rivâyete göre, bir münafık ile Yahudi arasında kavga çıkmış, Yahudi haklı olduğunu bildiğinden yargılanmak için Hz. Peygamber'e başvurmayı, münafık da haksız olduğunu bildiğinden rüşvet yedirmek için Yahudilerin lideri olan Ka'b b. Eşref'e gitmeyi teklif etmişti. Yahudinin ısrarı sonucunda, Resulullah'a başvurmuşlar, o da Yahudinin lehine hüküm verince münafık razı olmamış ve haydi Hz. Ebu Bekir'e gidelim demiş, o da aynı hükmü verince bu sefer Hz. Ömer'e gitmişler. Yahudi olanları anlatınca münafık da onaylayınca Hz. Ömer "Madem ki beni hakem seçtiniz, işte Allah'ın ve resulünün hükmüne razı olmayan hakkında benim hükmüm budur" diyerek münafiğin boynunu vurmuştur. Bunun üzerine münafiğin akrabaları Hz. Peygamber'e şikâyet etmişler, Hz. Peygamber Ömer'i getirtmiş ve olayı sormuş, o da, "Hükmünü reddetti ey Allah'ın elçisi!" diye cevap vermiş. O zaman hemen Cebrail (a.s.) gelip, "Ömer, Faruktur, hak ile batılı birbirinden ayırdı." demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Hz. Ömer'e "sen Faruksun" buyurmuştur.

Şa'bî'den nakledilen diğer bir rivâyete göre de bu münafık, hasmını Cüheyne kabilesinden bir kahine de davet etmiş, orada muhakeme olmuşlardı.

Süddî'nin açıklamasına göre de olay Kurayza oğulları ile Nadir oğulları arasında öldürülmüş olarak bulunan biri hakkında meydana gelmiştir. Her iki taraftan Müslüman olan (Yahudiler) Hz. Peygamber'e gidip yargılanmak istemişler. İçlerinde bulunan münafıklar bundan çekinip kahin Ebu Berdetü'l-Eslemi'ye başvurarak yargılanma isteğinde ısrar etmişler ve ona gitmişlerdi.

Rivâyetlerin ortak noktası, âyet-i kerimenin haksız olan bir kişinin kendisini haklı çıkaracak bir kişinin hükmünü arayan kişi hakkında nâzil olduğudur.

³⁴⁰ 4/Nisa 60.

Böylece âyette haksızı haklı çıkaracak kişilerin tağut olarak nitelendirildiği anlaşılmaktadır. Müslümanlara Allah’a, resulüne ve içinizden emir sahiplerine itaat edin yani aranızdaki anlaşmazlıkları bunlara götürmeleri emredilmiştir. Bu âyette de bu emre muhalif hareket eden münafık zümreden bahsetmektedir. Bu kimseler tağutun hakemliğine başvurmanın yasak olduğunu bildikleri halde ancak İslam hükümlerinin kendi lehlerine hüküm vereceği durumlarda ona tabi olmaktadır. Bu durumun oluşması için çabalayan da şüphesiz âyetin sonunda belirtildiği gibi şeytandır. Şeytan kendi hükümrانlığını insanların eliyle yeryüzünde hâkim kılabilmek için Allah’ın hükümrانlığına savaş açmıştır. Bunun için de imanlarında samimi olmayan insanları sapıklığa yönlendirmektedir. Kur’an şeytanın hükümrانlığı hakkında insanlığa bazı ikazlar yapmaktadır.

3. Şeytanın Hükümrانlığı

إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِمُشْرِكُونَ

*Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir **hakimiyeti** yoktur. Onun **hakimiyeti**, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlardır.³⁴¹*

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ
*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir **hakimiyetin** yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesna.³⁴²*

Âyetlerde şeytanın insanlar üzerinde baskıya dayanan bir yaptırım gücünün olmadığı ifade edilmektedir. Bu husus bir başka âyette şeytanın itirafı olarak da zikredilmektedir: “(Hesapları görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: “Şüphesiz Allah size gerçek olanı vadetti, ben de size vadettim ama, size yalancı çıktım. Zaten benim size karşı bir hükmüm ve nüfuzumda yoktu. Ben, sadece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim davetime hemen koştunuz.”³⁴³ Ayetteki “onu dost edinenlere” ifadesi için İbn Abbas “ona itaat edenler” manası vermiştir.³⁴⁴ Böylece şeytanı dost edinip ona itaat edenler onun hükümrانlığına katkıda bulunurken, Allah ve resulünün emirlerine itaat eden kimseler ise şeytanın hükümrانlığına savaş açmış olacaklardır.

³⁴¹ 16/Nahl 99-100.

³⁴² 15/Hicr 42.

³⁴³ 14/İbrahim 22.

³⁴⁴ Râzi, a.g.e., 20/92-93.

Kur'an'da şeytanla insan arasındaki mücadeleyi anlatan birçok âyet-i kerime bulunmaktadır. Bu âyetlerde ondan uzak durup itaat edilmemesi emredilmekte, şerrinden Allah'a sığınmanın gereği vurgulanmaktadır.³⁴⁵ Allah Teâla rahmetinden uzaklaştırdığı şeytana insanoğluna vesvese vermeye, çeşitli hile yöntemleriyle batılı hak gibi gösterip insanları doğru yoldan saptırmasına izin vermiştir. Bunu gerçekleştirmek için de Kur'an onun yandaşları, ordusu,³⁴⁶ zürriyeti³⁴⁷ ve dostları³⁴⁸ olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca inkarcıların şeytanlarla beraber haşredileceği³⁴⁹ ve dünyada bir arkadaş gibi onunla birlikte hareket eden kişinin kıyamet günü, *“Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı, ne kötü arkadaşmışsın!”* diyeceği buyrulmaktadır.³⁵⁰

Kur'an'da Allah'ın razı olmadığı hükümlerlik biçimlerinden son olarak kendini rab ilan ederek tağutlaşan³⁵¹ ve kendine cahiliye düzeni ihdas eden Firavun'un hükümlerliğini ele alacağız.

4. Firavun'un Hükümlerliği

Kur'an-ı Kerim'de yetmiş dört âyet-i kerimede bahsi geçen Firavun, Hz. Musa'nın karşısında yer alarak büyüklük taslayıp ilahlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, Musa'nın tanrısına ulaşmak için kuleler yaptıracak kadar taşkınlık gösteren, halkını küçümseyip zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir Mısır kralı olarak tasvir edilmektedir.³⁵² Taha suresinde, iyice azgınlaşmış yoldan çıkan Firavun'u uyarmak için Allah Teâla, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'u görevlendirdi. Onlara Firavun'un yanına gidip Allah'ın âyetlerini ona iletmelerini istedi. Firavun ise Hz. Musa'yı yalanladı ve onu sihirbazlıkla niteledi. Hz. Musa da kendisinin hak peygamber olduğunu ve Firavun ile adamlarının hile ile halkını büyülediğini göstermek için onlara meydan okudu. Allah Teâla da Hz. Musa'ya mucizelerini verip Firavun ve sihirbazlarını yalancı çıkardı. Hz. Musa'nın mucizesini gören sihirbazlar da yanlış yolda olduklarını anlayıp derhal secdeye kapanarak Harun'un ve Musa'nın Rabbine iman ettiklerini söylediler. Buna

³⁴⁵ 16/Nahl 98.

³⁴⁶ 7/Araf 2; 26/Şuara 95.

³⁴⁷ 18/Kehf 50.

³⁴⁸ 4/Nisa76; 6/Enam121; 22/Hac 4.

³⁴⁹ 19/Meryem 68.

³⁵⁰ 43/Zuhuf 38.

³⁵¹ 79/Naziat 24.

³⁵² Ömer Faruk Harman, “Firavun”, *DİA*, 13/118-121.

sinirlenen Firavun hiddetlenip sihirbazlara tehditlerini sıraladı. Sihirbazların cevabı ise şu şekilde oldu:

قَالُوا لَنْ نُؤْتِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ النَّبِيَّاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا
تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا

Dediler ki: "Seni, bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise ne hüküm vereceksen ver! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin."³⁵³

Âyet-i kerimede, hükmetme anlamında قَضَى fiili kullanılmıştır. Normal hükmetmeden farklı olarak burada “iş bitirmek için hükmet” denilmek istenmiştir. “Ne hüküm vereceksen ver” ifadesi için İbn Abbas, “Sen ne yapacaksan onu yap, vereceğin hüküm her ne ise ellerin ayakların kesilmesi ve hurma dallarına asılması hükmü dahi olsa ver” diye açıklamıştır.³⁵⁴ “Sen ancak bu dünya hayatında hükmedersin” ifadesini de müfessirler, “sen ancak bu dünya hayatının işleri hakkında hüküm verirsin veya sen bu dünya hayatı süresince hüküm verebilirsin”, şeklinde izah etmişlerdir. Çünkü büyücüler Firavun’un otoritesinin sadece bu hayatın alanı ile sınırlı olduğunu ve hem bu hayatta, hem de ötesinde mutlak otorite sahibi bir ilâhın olması gerektiğini anlamışlardı. Bu yüzden de dünya hayatının kısıtlılığı ve basitliği karşısında Firavun’un çektirebileceği işkence ve acı, Allah ile ilişki kurmuş ve ebedi hayata ümit bağlamış bir kalbi korkutamayacak kadar basitleştirmiştir. Âyetlerin devamında Firavun ve askerleri Hz. Musa ve ona inananların peşinden gitmiş ve onlar denizin yarılması mucizesiyle karşı tarafa geçerken Firavun ve askerleri denizin birleşmesiyle boğulup ölmüşlerdir. Allah Teâla bu ve benzeri kıssalarla Hz. Muhammed ve ashabına, tağutlaşan insanlar ve onların cahiliye idâreleri karşısında Allah’a dayanıp sabretmelerini ve bütün bu insanların yetki, otorite ve güçlerinin geçici olduğunu bildirmektedir.

³⁵³ 20/Taha 72.

³⁵⁴ Kurtubi, a.g.e., 6/226.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm'de ele alındığı şekliyle hüküm kavramı, herhangi bir konuda karara, yargıya varma ve bunu uygulatma yetki ve otoritesini ifade etmektedir. Hüküm mefhumunu anlatan kelimeler arasında “فصل ve سلط امر, ملك, قضى, حكم” ön plana çıkmaktadır. Bütün bu lafızlar arasında temelde şöyle bir ilişki vardır: حكم eylem bakımından, قضى ise sonuç bakımından bir nesneyi ilgilendirir. Hükmün icrası için sultan gereklidir. Hükmün eyleme dönüşebilmesi için muharrik güç olarak emretmek gerekir. Zira hüküm aynı zamanda bir emretmektir. Emretmenin sonuç üretebilmesi için de bir otoriteye ihtiyaç vardır.

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâla'yı bütün kâinatın mutlak yaratıcısı ve hakimi olarak vasıflandırır. O'nun hükmetme yetkisi, yani hükümlerliği, hem kâinatı var edip tabii kanunlarını icad ve ihdas etmesini, hem de O'nun her konuda (kâinatın işleyişi ve insan hayatının her alanında) tek ve en üstün hüküm koyma vasfını ifade etmektedir. Bunu ifade etmek için Kur'an'da إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ ve خَيْرُ الْحَاكِمِينَ tabirleri kullanılmaktadır. Bu tabirler Allah'ın hükümlerliğinin kevnî ve teşriî alanlarda hüküm koyma vasfının yalnızca kendi tasarrufunda bulunduğunu vurgulamaktadır. Kur'an'da bunun gerçekleştirilme biçimini ise “Allah'ın bir işin olmasını dilediğinde sadece ona ol demesi”, “herhangi konuda dilediği hükmü vermesi”, “adalet ve hakikatle hükmetmesi” ve “hükmünü hemen tatbik edebilme kudretine haiz olması” şeklinde anlatılmaktadır.

Allah Teâla insanlığa kendi hükümlerliğini tanıtmaya görevini insanlar içerisinden seçtiği elçilerine vermiştir. Onları yaşadıkları topluluklara önder ve rehber kılmıştır. Bu önder ve rehber olma misyonu onlara dini ve dünyevî alanlarda söz söyleme yetki ve otoritesini vermektedir. Onların Allah Teâla'nın vahyine birinci dereceden muhatap olmaları yetki ve otoritelerini ilâhî hükümlerlik alanının içine dahil etmektedir. Onlara verilen bu yetki ve otorite Kur'an'da “hüküm” lafzıyla ifade edilmektedir. Bunu da müfessirler, peygamberlerin insanlara tebliğ etmekle mükellef oldukları ilâhî kitapları anlama

ve insanlar arasında bu ilâhî kitaplara göre isabetli hükümler verme ve uygulama yetki ve kabiliyeti olarak açıklamaktadırlar. Buna karşılık onlara iman eden kimselerin ise peygamberlerin herhangi bir konuda verdikleri hükme “içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın” ve “işittik ve itaat ettik” demeleri emredilmektedir. Nitekim bu itaat etme olgusu Allah’ın hükümlerinin tatbiki yönüyle O’na itaati ifade etmektedir.

Peygamberlere bu ilâhî yolda kılavuzluk eden ilâhî kitapların indirilme gayesi ise, “peygamberlerin insanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri ve hak yolu göstermeleri için”dir. Bu ilâhî kitaplara insanlar tarafından iman edilmesi ise Allah’ın hükümlerini içermesi açısından O’nun insanlar üzerindeki mutlak hükümlerine iman etmeyi ifade etmektedir. Kur’an’da daha çok İsrailoğulları üzerinden örnek verilen Allah’ın kitabı üzerinde yapılan tahrifat, insanlar üzerinde Allah’ın hükümlerine zedelemekte ve O’nun hükümlerine alanına insanlardan olan idâreci, bilgin ve otorite sahibi kişilerin müdahale etmesine sebebiyet vermektedir. Kur’an bu gâsıb otorite biçimini tağut ve cahiliye kavramı üzerinden ifade etmekte ve bu faaliyeti birer zulüm, fasıklık ve küfür olarak nitelemektedir. Nitekim Allah Teâla’yı yegane hükümlerine tanımak, toplumun insanlardan herhangi bir ferdin zulmüne boyun eğmesine engel olmakta ve O’nun indirdiği hükümlerin uygulanması da zulüm ile adaleti birbirinden ayırmaktadır. Çünkü Allah’ın adaletle hükmetmesini ifade eden âyetlerin yorumunda müfessirler, adaletin ancak O’nun indirdiği hükümlerle gerçekleşebileceğini belirtmektedirler.

İlahi kitapların insanların bireysel ve toplumsal hayatlarının bütün yönlerinde ölçüler koyup sınırlar belirlemesini sağlayan yapıyı oluşturmakla görevlendirilen peygamberlerin sonrasında bu yapıyı muhafaza etme görevi insanlara verilmektedir. Nitekim insanın yaratılış gayesini Kur’an, yalnızca Allah’a yapılacak kulluk ve bunun gereği olarak O’nun iradesini temsil etme sorumluluğu (halîfe) olarak açıklamaktadır. İnsanın peygamberlerden devraldığı bu kutlu mirası muhafaza edip devamını sağlaması için Allah tarafından sınanmakta ve kendisine dünyevî yetki ve otorite verilmektedir. Bunu nasıl kullanacağı ve hangi esaslara riâyet edeceği de Kur’an’da zikredilmektedir. Bunun için peygamberlerden sonra hükümüne itaat edilecek merci olarak “ulu’l-emr” tabiri zikredilmekte ve bunu da müfessirlerden bazıları “ehl-i icma” ve “ehlü’l-hal ve’l-akd” olarak açıklamaktadırlar. Bu kimselere verilen “istinbat” liyakat ve ehliyetiyle işleri istişare ve adalet esasları üzerinden idâre etmeleri istenmektedir.

Nitekim bu sayede Allah'ın hükümranlığına müdahale edilmemekte ve dünyadayken ebedî ahiret hayatında müjdeye nâil olabilecek sağlıklı toplumlar ikame edilebilmektedir. Bunun önündeki engel de Allah'ın hükümranlığını gasp ederek kendi menfaat ve arzuları doğrultusunda insanları felakete götüreceğ İslam dışı duygu, düşünce, adet ve idâre şekillerini ifade eden cahiliye eğiliminin hâkim kılınmasıdır. Bu eğilimler insanları tağutlaştırmakta ve şeytanın insanlar üzerinde kurmak istediği hükümranlığa hizmet ettirmektedir. Bunun örneklerini de Kur'an İsrailoğulları, müşrik Arap toplumu ve Firavun gibi şahsiyetler üzerinden vermektedir.

Çalışmamız boyunca Kur'an'daki hüküm kavramı üzerinden ilâhî hükümranlığ alanının sınırlarının nerelere tekabül ettiğini ve insanın Allah'ın iradesini temsil sorumluluğunun Allah'ın ulûhiyeti sınırları içerisinde nereye ve ne şekilde konumlanması gerektiğini bu kısımda özetini verdiğimiz şekilde ilgili Kur'an âyetleri ve bu âyetlere müfessirlerin verdikleri izahlar çerçevesini çizmeye çalıştık. Umarız çizmeye çalıştığımız bu çerçeve, siyaset bilimi alanında mahiyeti açıklanmaya çalışılan egemenlik konusuna İslamî bakışın nasıl olması gerektiğinin Kur'an'dan bir cevap niteliği taşımasını sağlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Alusi, *Ruhu'pl-Me'ani*, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, [t.y.].
- Atar, Fahrettin, “Kaza”, *DİA*, İstanbul,1988, 25/113-117.
- Başoğlu, Tuncay, “Hilafetin Sübut Şartı Olarak Bey’at”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1996, cilt: I, sayı: 2, s. 82-87.
- Baysal, Sıddık, *Ulu'l-Emr Kavramı* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2006.
- Beyzavi, *Envarü't-Tenzil ve esrarü't-Te'vil*, Beyrut: el-Müessesetü'l-A'lemî, 1410/1990.
- Nesefi, *Medârikü't-Tenzîl ve hakaikü't-Te'vil*, thk. Mervân Muhammed eş-Şa'âr, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1996/1416.
- Cevheri, *es-Sihah (Tacu'l-Lügati ve Sihahi'l-Arabiyye)*, thk. Şehabeddin Ebu Amr, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1998/1418.
- Civelek, İbrahim, *Kaza ve Kader ile ilgili hadislerin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Adana: 2006.
- Çağbayır, Yaşar, *Türkçe Sözlük (Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı)*,İstanbul: Ötüken, 2007.
- Çelebi, İlyas, “Sünnetullah”, *DİA*, İstanbul:1988, 38/159.
- Çantay, Hasan Basri, *Hasan Basri Çantay Meali*, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1993.
- Demir, Recep, *Kur'an-ı Kerim'e göre kulluk kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: 1995.
- Halil b. Ahmed, el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi Mahzumi, Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988.
- el-Ensârî, Abdülhamîd İsmâil, “ Ehlü'l hal ve'l- akd”, *DİA*, 10/539-541.
- Erdoğan, Mehmet, “*Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*”, İstanbul: Rağbet, 1998.
- Ezheri, *Tehzibu'l- Lugat*, Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye, [t.y.].
- er-Râzi, Fahreddin, *Mefatihu'l-Gayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1411.
- Fayda, Mustafa, “Cahiliye”, *DİA*, İstanbul:1988, 7/17.
- Firuzabadi, *el-Kamusu'l-Muhit*, Mısır: Matbaatu Darü'l-Me'mun, 1938/1357.

- Harman, Ömer Faruk, "Firavun", *DİA*, İstanbul:1988, 13/118-121.
- Harman, Ömer Faruk, "Musa", *DİA*, İstanbul:1988, 31/ 211.
- İbn Kesir, *Tefsirü'l-kur'ani'l-azim*, Kahire: Müessesetu Kurtuba; Mektebetü'l-Evladi'sh-Şeyh li't-Türas, 2000/1421.
- İbn Faris, *Mu'cemu mekayisi'l-luga*, Kahire 1970.
- İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadır, [t.y.].
- İbn Teymiyye, *Siyaset*, çev.Vecdi Akyüz, İstanbul:1985.
- İnan, Ahmet, *Çağdaş Egemenlik Teorisi İle Kur'an'ın Hakimiyyet Kavramının Karşılaştırılması*, (Doktora Tezi), Ankara 1999.
- Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004, .
- Karaman, Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, *Diyanet Vakfı Mealî*, İstanbul: 2009.
- Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, İstanbul: Ensar, 1993.
- Kurtubi, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, Riyad: Daru Alemlî'l-Kütüb 2003/1423.
- Kutub, Seyyid, *Fî zilali'l-Kur'ân*, Beyrut: Darü'sh-Şüruk, 1985.
- M. Abduh, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-hakim tefsiru'l-menar*, Muhammed Reşid Rıza, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: Ekin, 2011.
- Mevdudi, Seyyid Ebü'l-A'la, *Tefhimü'l-Kur'an: Kur'an'ın anlamı ve tefsiri*, İstanbul: İnsan, 1986.
- Mustafa, İbrâhim, *el-Mu'cemü'l-vasit*, İstanbul: Çağrı, 1992 .
- Mütercim Asım Efendi, *el-Okyanusü'l-Basit fî tercümeti Kamusi'l-Muhit*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1304/1887.
- Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*, İstanbul: Düşün, 2015.
- Özsoy, Ömer, *Sünnetullah- Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, Ankara: 1994.
- Ragıb el-İsfahani, *Mu'cemu Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, thk. Nedim Maraşlı, Beyrut: Darü'l-Fikr, [t.y.].
- Râzi, Abdilkadir, *Tefsiru garibi'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Hüseyin Elmalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Semin el-Halebi, *Umdetü'l-Huffaz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfaz*, Beyrut: 1993.
- Şevkani, *Fethu'l Kadir: el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye min İlmi't-Tefsir*, Kahire: 1964.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Beyan, 2012, .

- Taberî, *Camiü'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut: Darü'l-fikr, 1984.
- Taberî, *Tarihü't-Taberî (Tarihü'r-Rusül ve'l-Müluk)*, Kahire: Darü'l-Maarif, [t.y.].
- Tuğ, Salih, *İslam Ülkelerinde Anayasa Haraketleri: 19 ve 20. Asırlar*, İstanbul: İrfan, 1969.
- Türcan, Talip, “Şura”, *DİA*, İstanbul:1988, 39/230-235.
- Ünal, A. Bülent, *İlk Devir İslam Düşüncesinde Hakimiyet Kavramı Ve Tezahürleri*, (Doktora Tezi), İzmir 1997.
- Ünal, Ali, *Kur'an'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Beyan, 1990.
- Yakıt, İsmail, *Kur'an'ı Anlamak*, İstanbul: Ötüken, 2014.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*, sdl. İsmail Karaçam, Emin Işık, İstanbul: Feza Gazetecilik, [t.y.] .
- Yıldırım, Suat, *Fatiha ve Enam Surelerinin Tefsiri*, İzmir: Işık, 1993.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an'da Uluhiyyet*, İstanbul: Işık Akademi, 2010.
- Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, Kahire: el-Matbaatü'l-Hayriyye, 1306/1889.
- Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaikı Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fî Vücuhi't-Te'vil*, Kahire: 1946.
- Zuhayli, Vehbe, *Tefsiru'l-Munir*, Dımaşk: Daru'l-Fikr,1991/1411.